

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XII. (LIV.)
2018/2.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
Peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának ny. elnöke

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tudományos főmunkatársa, a Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos titkára

Gaál Endre, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Jozef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója

Käfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa

Németh László, a Szent István Ház igazgatója

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Török Csaba, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2018

A Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ megbízásából kiadja a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Gaál Endre szakmai életrajza

Gaál Endre 1945. december 3-án született Budapesten. Nagymaroson nevelkedett, a középiskolát az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnáziumban végezte (1960–1964), teológiai tanulmányait a budapesti Hittudományi Akadémián (1964–1970). 1969. június 15-én szentelték pappá Esztergomban.

1970-től 1974-ig káplánként működött Szécsényben, ezután Strasbourgban folytatta tanulmányait, ahol 1977-ben doktori címet szerzett. Hazatérve az Esztergomi Szeminárium tanára lett. 1980-ban szentírástudományi vizsgát tett Rómában, a Commissio Biblica előtt. Később a szeminárium spirituális (1979–1980 és 1982–1988), megbízott rektora (1987–1988), majd rektora (1991–1999). 1997-től az Esztergomi Hittudományi Főiskola igazgatóhelyettese, 1999-ben főigazgatója. Ugyanettől az évtől a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola főigazgatója, 2008-tól 2011-ig pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának dékánja. 1980-ban érseki tanácsosi, később tb. kanonoki (1985) címmel tüntették ki. 1988-tól protonotárius, mesterkanonok, majd 2000-től az Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan nagyprépostja. 1995-től az Esztergomi Érseki Bíróság bírása.

A Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, 2007-től a *Magyar Sion* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja volt. Pedagógiai munkásságát Esztergom városa Majer István-díjjal ismerte el (2007). 2010-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével, 2011-ben Vitéz János-díjjal és Pázmány Péter-plakettel tüntették ki. 2016-tól a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Teológiai Karának örökös tagja.

Tanári feladatait élete utolsó napjáig ellátva, hosszan tartó betegség után 2018. szeptember 20-án hunyt el Esztergomban.

Tudományos munkáiból: *A szentség fogalma az Ószövetség történeti könyveiben* (Budapest 1972); *Magnificat*, in *Gyermekésgtörténet és mariológia* (Szeged 1997); *A diakónus az Újszövetségben*, in *Jeromos füzetek* (1997) 28/9-16; *A Jónás Könyve jelentősége a Bibliában. Babits Mihályra emlékezve*, in *Babits Mihály és korának eszmeáramlata* (Esztergom 2001) 21-27; *Saját Fiát nem kímélte, hanem mindnyájunkért áldozatul adta*, in

„Mindent az Evangéliumért”. Gyürki László 70. születésnapjára (Körmend 2002) 89-96; *A jövő reményéből élünk. Összefoglaló a bibliai eszkatológiáról* 1-3, in *Jeromos füzetek* (2002) 49/5-18, (2003) 53/3-15, (2004) 57/4-13; *Világi társadalom és vallási közösség: konfliktusok és megoldások a Példabeszédek könyvében*, in *Világi közösség – Vallási közösség* (Szeged 2004) 107-113; *Eszkatológikus várakozás a Filippi levélben*, in „*Akik az igazságra oktattak sokakat...*” *A 65 éves Rózsa Huba köszöntése* (Budapest 2005); *A Szentírás értelmezéséről*, in *Teológiai tanulmányok I* (Budapest 2007) 19-41; *Eszkatológikus várakozások az 1. korintusi levélben*, in *Magyar Sion 2* (2008) 3-22; *A tudás- és ismeret(szerzés) főbb jellemzői a Biblia ószövetségi könyveiben*, in *Múlt és jövő – hagyományos és új trendek az ismeretszerzés formáiban: A Magyar Tudomány Napja tiszteletére* (Esztergom 2008) 9-14; *A megváltás Szent Pál értelmezésében*, in *A katolikus felsőoktatás – az emberért, az élhető környezetért: A Magyar Tudomány Napja tiszteletére* (Esztergom 2009) 46-52; *A Biblia: szent könyvünk*, in *A Bibliáról a Biblia évében* (Budapest 2009) 31-42; *A Jó Pásztor: egy bibliai kép üzenete*, in *Identitások: a 75 éves Bangó Jenő köszöntése* (Budapest-Jászberény 2009) 176-183.

Snell György beszéde Gaál Endre gyászmiséjén

(2018. szeptember 27.)

Megrendült lélekkel és fájdalommal vesszük körül paptestvérünk koporsóját, ahogyan Üdvözítőnk is mélyen megrendült barátja, Lázár sírjánál. A tisztelet és a szeretet, amely paptestvérünket övezte, mindnyájunkat arra indít, hogy átérezzük már most hiányát a földön, hiszen a szeretet erre indít bennünket. Ám fájdalomunkban segítségünkre siet katolikus hitünk, melynek tanításából tudjuk, hogy Isten örök életre teremtett és hívott meg bennünket. Tanítványainak azt ígérte, hogy „ti, akik lemondatok értem mindenről, és követtek, százannyit kaptok már itt, a földön, végezetül pedig örök életet” (vö. Mk 10,29-30). Krisztus föltámadása nyomán ez a hit immár biztosíték, hogy az Őt követők számára a halál a célbaérés, a hazatérés pillanata. Ez a hit a mi reményünk, paptestvérünk számára pedig már maga a beteljesülés, hiszen odaadta életét Jézusnak.

Ifjúságában, kispap korában ismertem meg a Központi Szemináriumban. Elsőéves koromban ő volt az évfolyamunk duktora. Példaképnek tekintettük, mert láttuk, hogy igaz szívvel készül a papságra, ugyanakkor életkedvvel teli, vidám kispap volt. Papszentelését követően négy évig Szécsényben káplánkodott, amely időszak számára nagyon termékeny volt, hiszen annyi öröm és annyi szeretet volt benne, ami a későbbiek során elég volt ahhoz, hogy egy életen át idézgessen ottani eseményeket. Majd Strasbourgban végzett tanulmányai után az esztergomi szeminárium tanára lett. Ettől kezdve élete már Esztergomhoz kapcsolódik. Az oktatás-nevelés szinte minden szintjén tevékenykedett. Az itt töltött negyven év alatt volt teológiai tanár, spirituális, szemináriumi rektor, a Hittudományi Főiskola rektora, a Vitéz János Tanítóképző rektora, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának dékánja. Ezek az évtizedek érlelték ki, s lett mindenki számára „a Gaál atya”.

Több tanítványával beszéltem az elmúlt napokban, s kérdezgettem, mit jelent számukra Gaál atya. Általános vélemény szerint a Biblia szenvedélyes szeretetét és a Szentírás megszerettetését. A bibliikumórák nemcsak tudást nyújtottak – hiszen óriási felkészültséggel tartotta őket, mindig készült az óráira –, hanem ráneveltek a biblikus gondolkodásra. Ő nemcsak tanított, hanem nevelt is. Gyakran beszélt lelkipásztori élményeiről, gyermekkoráról, a Szentföldről. Mindenki tudta, hogy a Szentföldön este már hideg van, Gaál atya gyakran fázott. A sok viccelődés és nevetés mellett azonban volt tekintélye. Óráin mindenki megtapasztalta, hogy nem kötelességből tanít, hanem azt tanítja, amit valóban nagyon-nagyon szeret, a Biblia világát. Hallgatói, tanítványai megtanulták tőle, hogy amint megvan az ideje a komolyságnak, úgy a vidámságnak is. Ő mindig tudott vidám lenni, mindig tudott mosolyogni. Nagyon fontosnak tartotta, hogy a vidámságnak még az igehirdetésben is meglegyen a helye, hiszen örömhírt hirdetünk. Szerette az együttléteket, a névnapokat, a jó húslevest, a Mikulás-műsorokat, akkor is, amikor ő került terítékre. Nem sértődött meg, hanem kifejezetten élvezte, ha utánozták. Rendkívül színes, érdekes egyéniség volt. Emellett tanárként is atya maradt mindenkor, és példakép. Papi generációk adnak ma hálát érte Istennek.

Harminc évig volt az esztergomi káptalan tagja, 2000-től nagyprépostja. Talán ma már sok minden átalakult a káptalanban is, annak a szerepe, de mindig felelősséggel és odaadással állt az évezredes intézmény élén. Hálát adva Istennek Gaál atya életéért, hisszük, hogy ez a gazdag élet, amelyben bőven helyet kapott a szenvedés, hiszen jó ideje súlyosan beteg volt, amit lelkileg is átélt, de mindig kapott hozzá elegendő erőt, hogy méltósággal tudja viselni. Tanított még a halála előtti napon is. A Szentírásból tudjuk, hogy akik másokat az igazságra tanítanak, azok Isten országában fénylenek majd, mint a nap.

Hiszük, hogy Isten örök hajlékában folytatódik ez az élet, s majd egykor a föltámadásban teljesedik be. A búcsúzás perceiben mélységes hittel ajánljuk őt Isten jóságába, imádkozzunk érte, és kérjük irgalmas Urunkat, hogy adja meg testvérünknek az igazak örök jutalmát. Ámen.

GAÁL ENDRE

A királyság eszménye az Ószövetségben*

Az Ószövetség királyeszménye nem csupán a régi korok megismerése szempontjából fontos. Jelentősége túlmutat az Ószövetség világán, hiszen jelentősen befolyásolta a keresztény királyságról kialakított képet is.

A KIRÁLYSÁG INTÉZMÉNYÉNEK VALLÁSI INTEGRÁLÁSA

Témánk első gondolataként rá kell mutatnunk arra, hogy a királyság bevezetése – az izraelita államalapítás – bizonyos mértékű vallási krízist hordozott magában, a Jahve-hit azonban végül mégis sikeresen integrálta a királyság intézményét.

Az izraelita törzsek letelepedésének hosszú folyamatában az eleinte viszonylag laza törzsi kapcsolatokat a közös Jahve-hit foglalta egybe. A vallási tényező segített az egységesülés útján. Ez a hit viszont – az Egyiptomból kivonult csoportok hatására – központi eseményként ünnepelte a szabadulást az egyiptomi rabiga alól Istenük nagy tetteként. Az egyiptomi egyeduralmi rendszer negatív tényezőként élt emlékezetükben.

A Jahve-hit alapvetően a törzsi, nemzeti viszonyokat élte, hordozta.¹ A letelepedéssel óhatatlanul együtt járó harci cselekményeket nem központi hatalom, hanem a szabad csapatok irányítására Isten által kijelölt karizmatikus vezető fogta össze. A szóban forgó mintegy kétszáz év² körülményeibe nyújt betekintést a Bírák könyve. Ilyen viszonyok közepette a megmaradás történelmi szüksége egyre inkább sürgette a központosított hatalom kiépítését, ami a királyság létrehozását jelentette. Természetesen nem hiányoztak

* Gaál Endre (†2018. szeptember 20.) emlékére és tiszteletére közöljük a „Ius coronandi” című kiállítás megnyitójához kapcsolódó konferencián elhangzott előadását (Esztergom, 2012. szeptember 1.). Jelen tanulmány az előadás szerkesztett változata. Jegyzetekkel ellátta: Kocsis Imre.

¹ Erről bővebb ismertetést nyújt BOCK, S., *A bibliai Izrael története* (Budapest 2005) 30-41. Az izraelita honfoglalással és letelepedéssel kapcsolatos újabb megfigyelésekhez vö. RÓZSA H., *Az izraelita honfoglalás kérdése a modern biblikus kutatás tükrében I-II*, in ÜÖ, *Isten. A kezdet és a vég* (Budapest 2010) 279-300.

² Kb. Kr. e. 1200–1000.

ennek ellenzői sem, akik éppen vallási oldalról, hitbéli érvekre hivatkozva vitatták a királyság létjogosultságát.³ Érdekes, hogy a Biblia mindkét felfogást bemutatja, mégpedig Sámuel próféta szájába adva mind a királyság melletti, mind pedig az ellene szóló megfontolásokat. Az előbbi jól mutatja, hogy Sámuel mint pap és próféta Isten parancsára keni fel az első királyt, Sault.⁴ Az ellentétes vonalat jelzi, hogy a nép követeli a királyt Sámuelától, akinek ez egyáltalán nem tetszik, és szembesíti őket a királyság miatt a köznépre háruló terhekkel.⁵ Végül elfogadták a királyság intézményét, ezt azonban – amint az előzőekből nyilvánvaló – vallásilag kellett megalapozni.

A SZAKRÁLIS KIRÁLYSÁG JELLEMZŐI

Így jutunk el témánk második gondolatához, a szakrális királysághoz. Mielőtt ennek jegyeit ismertetném, néhány megjegyzés szükséges. Először is, a bibliai tradíció elsősorban a Dávidra visszavezethető déli királyság, Júda felfogását örizte meg e tekintetben, ahol a dinasztikus vonal érvényesült, szemben az északi királysággal, Izraellel. Másodszor, bár átveszik a környező népektől a szakrális királyság jellegzetes jegyeit, azokat észrevehetően és tudatosan hozzáigazítják az izraelita egyistenhithez. Tehát nemcsak adoptálják, hanem adaptálják is, kiszűrve a politeista vonásokat.⁶ Harmadszor, az értékelhető jegyek a szakrális királyságról elsősorban Dávid és Salamon személyéhez kötődnek, illetve a királyságot értelmező úgynevezett királyzsoltárokban található meg.⁷ Ezek közül kettőt emelnék ki, a 2. és a 110. zsoltárt, amelyeket intronizációs, királykoronázási zsoltárként szoktak értelmezni.⁸ Joggal mondhatjuk tehát, hogy a szakrális királykép bevezetése Dávid, illetve Salamon nevéhez kötődik.

³ Erről az ellenállásról részletes áttekintést ad RÓZSA, H., *Üdvösségközvetítők az Ószövetségben* (Budapest 2005) 53-55.

⁴ 1Sám 9,15-17.

⁵ 1Sám 8,10-19. A királyság negatív értékelését mutatja a „Jotám meséje” címet viselő szakasz is a Birák könyvében. Vö. KOCSI Gy., *Jotám meséje a hatalom és a karizma fényében*, in Uő, *„Ha tűzben jársz is, a lángok nem perzselnek”* (Budapest 2009) 125-140. Az 1Sám 8-10 értelmezéséhez vö. LOHFINK, N., *Haragos visszatekintés az államra. Előadások a Sámuel és Királyok könyveinek választott kulcsszövegeiről* (Budapest 2005) 37-95.

⁶ Vö. RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 56-59.

⁷ A királyzsoltárokban az alábbi témákról van szó: „királyokhoz intézett orákulumok (2; 110), a királyokért mondott imádságok (20; 72), a királyok imádságai (18; 101), királyi zaránkok- (132) és nászének (45), királyi himnusz (144)” RÓZSA, H., *Az Ószövetség keletkezése II* (Budapest 1996) 341.

⁸ A két zsoltárról rövid áttekintést nyújt: RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 59-62. Bővebb kifejtés a Zsoltárok könyvéhez írt kommentárokban található. Pl.: KRAUS, H.-J., *Psalmen I* (Neukirchen-Vluyn 1978) 142-156; Uő, *Psalmen II* (Neukirchen-Vluyn 1978) 925-938; RAVASI, G., *Il libro dei Salmi I* (Bologna 1986) 87-114; Uő, *Il libro dei Salmi III* (Bologna 1988) 255-299.

Most vegyük sorra a szakrális királyság jegyeit! A leglényegesebb gondolat az, hogy a király Istentől kiválasztott, mintegy Isten oldalán áll. Őt képviseli a nép felé, különleges, sérthetetlen személy.⁹

Ezt jelzi elsőként az, hogy a király *Isten jobbján foglal helyet*, amint a 110. zsoltár mondja: „Jobbom felől foglalj helyet.” Itt a frigyládára gondolhatunk, mellette állhatott az emelvényen a király trónja. Sőt, nemcsak Isten jobbján foglal helyet – ami az ókorban is kitüntetést jelentett –, hanem későbbi szövegek szerint magán *Isten trónján*. Onnan uralkodik, tehát Isten uralmát képviseli a nép felé, és Isten szavatolja az ő uralmát. Van egy olyan zsoltár is, amelyik a királyt egyenesen isteninek nevezi: „Trónod isteni, áll mindörökké.”¹⁰

A másik fontos vonás az, hogy a király beiktatása révén *Isten fiává* lesz. Amint a 2. zsoltár mondja: „Az Úr végzését hirdetem, ő szólt így hozzám, fiam vagy, ma szültelek.” Egyiptomban az uralkodó biológiai nemzés révén mondhatta magát az istenség fiának.¹¹ A bibliai egyistenhittel ez nem egyeztethető össze. Itt örökbe fogadott fiúságról van szó. Ezt jelzi Sámuel második könyvének hetedik fejezetében a Dávidnak adott isteni ígéret: „Megtartom utánad magvadból származó utódodat (...), atyja leszek, ő meg fiam.”¹² Dávid magváról van szó. Ez kizárja a biológiai jellegű isteni nemzést, tehát örökbe fogadott fiúságról van szó.

A harmadik lényeges vonás, hogy a szakrális király egyben *papi karakterrel* is rendelkezik. A későbbi ószövetségi szövegek tagadják ezt, és a papi méltóságot elvitatják a királytól. Salamon azonban egyértelműen maga mutat be áldozatokat a templomszenteléskor, és ő az, aki megáldja a népet.¹³

A negyedik jellemző, hogy a királyon *Jahve lelke* nyugszik, mint a prófétaikon. A királyság bevezetésével összefüggésben a bibliai szövegek kiemelik, hogy amint a bírák karizmatikus feladatát Jahve lélekadományára alapozta meg, úgy Saul és Dávidot – a királyság kezdetének alakjait – is betölti Isten lelke, mégpedig a fölkenés eredményeként.¹⁴

Az ötödik vonást röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a szakrális király *az isteni jog és igazságosság védője*, letéteményese, főként a szegények és elnyomottak felé. Legalábbis ez az ideál.¹⁵

⁹ A királysággal és a király személyével kapcsolatos ószövetségi felfogásról jó áttekintést nyújt: DE VAUX, R., *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen* I (Freiburg 1960) 177-186.

¹⁰ Zsolt 45,7.

¹¹ Az újabb kutatás mindenesetre meglehetősen árnyaltan közelít a témához. Vö. Kocsis Gy., *Gondolatok a Zsolt 2-ről*, in Uő, „Ha tűzben jársz is, a lángok nem perzselnek” (Budapest 2009) 207-229.

¹² 2Sám 7,12-14. A Dávidnak adott ígéret igen jelentős a messiási várakozás szempontjából is. Vö. COPPENS, J., *Le messianisme royal* (Paris 1968) 37-63; RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 75-84.

¹³ Vö. 1Kir 8,1-66.

¹⁴ Vö. 1Sám 10,6.10; 11,6; 16,13.

¹⁵ Ez a szempont főleg a 72. zsoltárban jut kifejezésre. Vö. RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 64-69.

A hatodik a szakrális királyságeszmény jellegzetesen visszatérő motívuma, amely főleg a királyzsoltárokból jelenik meg: az uralom univerzális, *egyetemes jellege* és az ellenségek feletti győzelem ígérete.¹⁶ Ez valószínűleg az ókori Keleten igen elterjedt mitikus világképre vezethető vissza, mely szerint a király a világ közepén uralkodik, és aki a közepet uralja, az ura az egésznek. Így volt ez Egyiptomban is. Tudták jól, hogy vannak területek, ahol a hettiták uralkodnak, a mitikus szemlélet mégis univerzális uralmat tulajdonított az adott királynak. Ez a szemlélet később a próféták működése nyomán átalakult, és a király univerzális uralma, az ellenségek feletti győzelem ígérete inkább lehetőségként jelenik meg, amit Jahve tetszése biztosít.

Hetedik pontként említeném még meg, hogy Júdában a dávidi dinasztikus trónutódláshoz kapcsolódva Istennel kötött külön *szövetségg*ként értelmezik a királyságot. Jahve esküvel erősítette meg Dáviddal kötött szövetségét, amely arra vonatkozott, hogy háza örökre fennmarad.¹⁷ Köztudomású, hogy a szövetség – az egész ószövetségi kinyilatkoztatás legalapvetőbb ténye – meghatározóan vallási és teológiai jelentőségű. Ez pedig azt jelenti, hogy a királyság, a király (mint Jahve szövetségese) Dávid révén alapvetően vallási tényezőkhöz, adottságokhoz kötődik.

A KORONÁZÁS SZERTARTÁSA

Harmadik gondolatként szólnunk kell magáról a koronázási szertartásról. Nehézséget jelent, hogy a szent szövegek nem közölnek teljes rituálét, és a két esemény, ahol részletesebb ismertetéssel találkozunk, nevezetesen Salamon és Joás beiktatása, rendkívüli helyzetben zajlik. Salamon esetében az idősebb fiútestvér, Adonija – mondjuk így – puccsot szervez, és magát kiáltatná ki királynak. Gyorsan kell cselekedni, ezért a Salamonhoz és Dávidhoz hű udvari emberek, sietve királlyá kenik őt. Itt találhatunk utalást a rituálé-ra.¹⁸ Később, Joásnál az a helyzet, hogy a király felesége, Joás mostohaanyja a gyermekeket leölve magához kaparintja a hatalmat. Joás azonban megmenekül, s végül tulajdonképpen egy forradalom vagy összeesküvés eredményeként kenik fel őt királlyá.¹⁹ E két rendkívüli esemény, illetve a királyzsoltárok alapján rekonstruálhatók a rituálé lényeges elemei.²⁰

¹⁶ Vö. Zsolt 2,8; 72,8-11; 110,1-2.

¹⁷ „Kiválasztottam szolgálmat, Dávidot, szent olajjal fölkentem... Örökre megőrzöm számára kegyelmem, szövetségem velem szünik meg” (Zsolt 89,21.29). „Az Úr megesküdött Dávidnak igaz esküvel és attól nem áll el: Testedből utódot emelek trónodra” (Zsolt 123,11).

¹⁸ Vö. 1Kir 1,38-40.

¹⁹ Vö. 2Kir 11.

²⁰ A beiktatás rituáléjáról bővebben ír: DE VAUX 163-174. Vö. még VON RAD, G., *Das jüdische Königsritual*, in Uő, *Gesammelte Studien zum Alten Testament* (München 1971) 205-213;

Melyek tehát ezek? Az első a koronázás helye. Ez minden valószínűség szerint a salamoni templom szentélye lehetett, ahol a királynak fenntartott helye volt a frigyláda jobbján. Érdekes a király helyét megjelölő tipikus kifejezés: „az oszlop mellett”. Bizonyos szövegek hozzáteszik: „a szokás szerint”. Nem tudjuk, mi lehetett ez pontosan, de feltehetően egy emelvényre kell gondolnunk, amelyen a király az istentisztelet alatt tartózkodhatott. Ezt kifejezést használja a Biblia például Jozijával kapcsolatban. Amikor a törvényt felolvasták, vagyis hivatalosan kihírdették – a deuteronomiumi törvényekről van szó –, akkor a király ott állt az oszlop mellett.²¹ A koronázás helye tehát a templom.

A rituálé második eleme a koronázási jelvények átadása. Az egyik a *nézer* volt, amit diadémnak, koronának szoktak fordítani. A héber szó azonban többet jelent, fölszentelést, konsekrálást, és így elkülönítést a profán szférától. Tehát a diadém, a korona nem csupán megkülönböztető jelvény, hanem a felszenteltségre utal. A második tárgy, amit átadtak, az uralkodási okmány volt. Ezt héberül *édút*nak nevezik. Sokáig nem tudták értelmezni a szót, mert csak néhány helyen szerepel, hogy a király hordja mint királyi jelvényt az *édút*ot, ami szó szerint szövetséget jelent. Ezért, a héber szókiegészítés alapján, egy rokon szót, a *c'adót* fordították helyette, ami karperecet jelent. A későbbi kutatások megállapították, hogy valószínűleg nem karperecről van szó, hanem az Egyiptomban szokásos protokollumhoz hasonló uralkodási okmányról, amely ott a fáraó legitimációját szolgálta. Ez egy írott dokumentum volt, amelynek lényegi tartalma a király istenfiúságának kijelentése, megerősítése. Ezt Izraelben örökbe fogadott fiúság értelemben vették. Érdekes, hogy Egyiptomban általában öt uralkodásnevet jegyeztek föl. A Bibliában ilyenrel nem találkozunk, csupán két helyen szerepel az öt név, egyszer Dáviddal kapcsolatban és egyszer Izajás messiási ígéretei között.²² A koronázáskor tehát átadták a király legitimációs okmányát is, valamint a jogart, amelyről azonban konkrét leírást nem ismerünk. A királyzsoltárok többször említik a „jogart” (*matté*), de hozzá kell tennünk, hogy ennek a szónak igen tág értelme van. Jelenthet kardot, nyílveesszőt, a szőlőtő venyigéjét, tehát nem tudhatjuk biztosan, pontosan milyen tárgy volt ez.

A harmadik, leglényegesebb mozzanat az olajjal való felkenés. Ezt a Biblia – különösen a rendestől eltérő szituációkban – soha nem mulasztja el megemlíteni a legitimáció legalapvetőbb aktusaként, főként Saul, Dávid és Salamon esetében. Visszatérő jelző a királyra, hogy „az Úr fölkenetje”. Ez a legtipikusabb kifejezés a király személyére. Bár a fölkenést kezdeményezheti a nép, a rítus révén a király különleges kapcsolatba kerül Istennel. Ezt fe-

CAZELLES, H., *Le Messie de la Bible*, (Paris 1978) 61-70.

²¹ 2Kí 23,3.

²² Vö. 2Sám 23,1; Iz 9,5.

jezi ki az Úr fölkenete titulus. Isten szentségében részesül, és ezért személye sérthetetlen. Amikor Saul üldözi Dávidot, és Dávid egyszer a közelébe kerül, kezét emelhetne rá, kétszer is mondja a Biblia: „Nem emelek kezét az Úr fölkenetére.”²³ A fölkenés tehát vallási jelentőséggel bírt, a királyt a szakrális szférába emelte. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a fölkenés a pap, a főpap feladata volt, illetve rendkívüli esetekben Isten küldötteiként a próféták végezték.²⁴

A fölkenést az akklamáció követte. A jelenlévők trombitaharsogás és a nép tapsa közepette a fölkenetet királlyá kiáltották ki, és megélték: „Éljen a király!”²⁵ Ez megjelenik mind Joás, mind Salamon esetében. Sőt, bizonyos jelek arra utalnak, hogy küldötteket küldtek szerteszét az országban, akik kihirdették, ki az új király.

Ezután, utolsó mozzanatként, az új királyt átvezették a palotába, ahol trónján fogadta a katonák, a főtisztok és az udvari tisztviselők hódolatát, hűségnyilatkozatát és szerencsekívánatait. Ez a tulajdonképpeni trónra emelés, az intronizáció mozzanata. A Biblia arról tanúskodik, hogy – legalábbis a déli országban – a királyi trónt szokásosan a „Dávid trónja” jelzővel illették. Ez pedig utalás a Dávidnak adott isteni ígéretekre, hogy trónja utódaiban örökké állni fog.

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a királyság bevezetése Izraelben nem volt problémamentes, elsősorban vallási okokból. A megerősödő királyság az ókori Kelet szakrális királyeszményét juttatta érvényre, az egyes elemeket tudatosan a Jahve-hit nézőpontja szerint átértelmezve. Itt különösen fontos az istengyermekség, istenfiúság felfogása. A király tehát úgy jelenik meg, mint Izrael Istenének szószólója, akaratának közvetítője. Végül meg kell jegyeznünk, hogy a történelmi viszonyok, valamint a méltatlan királyok miatt a babiloni fogság idejére a szakrális királyság már sokat veszített vallási súlyából. Ebben nagy szerepe volt a prófétai kritikáknak is, és a próféták igehirdetéséből táplálkozó deuteronomiumi mozgalomnak. A szakrális királyság eszménye azonban tovább él, az ideális király személyét a jövőbe transzponálva a messiási várakozások reményében.²⁶

²³ Vö. 1Sám 26,9.11.

²⁴ Vö. 2Kir 9,3.6.

²⁵ Vö. 1Kir 1,39; 2Kir 11,12.

²⁶ Vö. CAZELLES 126-136; RÓZSA, *Üdvösségkövetők...* 84-91.

◆◆◆ GÁJER LÁSZLÓ

Boldog Meszlényi Zoltán krisztológiai írása

1. A SZÖVEG KELETKEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A *Religio, hittudományi és bölcséleti folyóiratban* 1918-ban két részletben jelent meg a fiatal Meszlényi Zoltán írása „Üressé tette önmagát” *Fil.* 2,7 címmel.¹ A krisztológiai szöveg alcíme: *Egy sajátos protestáns Krisztus-tan alap gondolatai*. A *Religio*, amely korábban katolikus társadalmi jellegű folyóirat volt, 1914-től hit- és bölcslettudományi folyóirattá alakult, melynek főszerkesztője Kis János volt. Az esztergomi Prímási Levéltár őrzi a cikk kéziratát, de Boldog Meszlényi Zoltán feljegyzéseit is, melyet a cikk nyers változatának összeállításakor készített.² A kézirat külzetén még ezt a címet tüntette fel: „»Az Ige testté lőn« Jn. 1,14”, alcímként pedig ez szerepel: „A kenotikus teológia főgondolatai”. Jegyzeteinek borítójára egyszerűen ennyi van felírva: „Kenosis”. A jegyzetre írt időpontok azt sejtetik, hogy a cikk 1917 novemberében született.

Meszlényi 1910-ben filozófiai diplomát és licenciátust, 1912-ben filozófiai doktorátust szerzett a római Gergely Egyetemen, 1913-ban pedig ugyanitt a teológiai diplomát is megkapta. Filozófiai érdeklődését a hagyatékában található két szöveg jelzi, az 1910-ből való hatoldalas kézirat Seneca sztoikus etikájáról, valamint „A legfőbb jó Ciceró bölcséletében” című huszonkét oldalas írás.³ 1915-ben, a tanév végén Rómában már a kánonjogi végzettsége is megvolt. Amikor Rómába érkezett, beszélt olaszul és franciául, de a tárgyalt cikk elkészítéséhez elengedhetetlen német nyelvet a római évek alatt tanulta meg. 1915. október 28-án Innsbruckban szentelte pappá Franz Egger brixeni püspök. 1917. március 2-ától már mint érseki levéltáros és szertartó tevékenykedett.⁴ Krisztológiai témájú cikke ebben az időszakban, két évvel

¹ MESZLÉNYI Zoltán, „Üressé tette önmagát” *Fil.* 2,7, in *Religio, hittudományi és bölcséleti folyóirat* 77 (1918) 585-597. 521-538.

² Prímási Levéltár (a továbbiakban: PL), Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz: Szentbeszéd, beszédek, tanulmányok, 3.1. A kenotikus teológia fő gondolatai.

³ Vö. PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.2., illetve 3.

⁴ Vö. BEKE Margit, *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála* (Budapest 2009) 51.

pappá szentelése után, az I. világháború tapasztalatának árnyékában, ugyanakkor a római tanulmányok friss hatása alatt született.

Meszlényi cikke a protestáns krisztológia egy sajátos irányzatára adott válasz, a kenotikus krisztológia cáfolata. A 17. században kialakult ugyanis egy protestáns, majd anglikán teológusok által képviselt krisztológiai irányzat, amely a 19. században újabb lendületet vett. A Fil 2,7-et több protestáns hittudós úgy kezdte értelmezni, hogy Krisztus megtestesülésekor földi életének idejére önként lemondott isteni természetéről. A jelen írás célja mindössze az, hogy rámutasson a szent püspök meglátásainak időszerűségére, kiemelve néhány különösen pontos megjegyzését. Nem céлом azonban, hogy részletesen ismertessem a kenotikus krisztológia fejlődését, sem az azzal kapcsolatos véleményeket és kritikákat.

2. A KENÓZIS KALKHEDÓNI ÉRTELMEZÉSE

A kenózis (κένωσις) kifejezés a *κενόω* (kiürít) igéből származik, és önkiüresítést jelent. Mindössze egyszer fordul elő az Újszövetségben, mégpedig a Filippi levél Krisztus-himnuszában (Fil 2,7). A „*ἐαυτὸν ἐκένωσεν*” formulát úgy fordítjuk magyarra: „kiüresítette önmagát”. „Ő, aki Isten formájában volt, az Istennel való egyenlőséget nem tartotta olyan dolognak, amelyhez föltétlenül ragaszkodnia kell” – hangzik a Filippi levél idézett részét megelőző verssor a Szent István Társulat magyar fordításában. Hasonló értelmet hordoz a Galata levél 4,4, és ahogy Meszlényi cikkének címváltozata is utalt rá, a János evangélium 1,14. A himnusz nem Krisztus isteni és emberi természetének viszonyát írja le, hanem az üdvösség útjának egyes fázisait, Jézus aláztos hozzáállásának példaértékét hangsúlyozva.⁵ „Isten formája” – latinul: „*in forma Dei*” – ebben az esetben tehát nem az isteni természetet jelenti, ahogy később helytelenül értelmezték, hanem – a doketizmus veszélyét elkerülve – létezésének tényleges formáját, vagyis módját. Pál apostol a Filippi levélben Krisztus három létmódját különböztette meg: amikor „Isten formájában volt”, amikor „szolgai alakot öltött”, és amikor „Isten felmagasztalta őt” minden teremtmény fölé. A forma, a görög *μορφή* kifejezés a Bibliában az arisztoteliánus jelentés helyett a külső megjelenésre utal.⁶ A kenózis abban áll, hogy Krisztus lemondott a dicsőségben való létmódról, és

⁵ Vö. GEWISS, Josef, *Kenosis*, in HÖFER, Josef – RAHNER, Karl (Hrsg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 6 (Freiburg 1961) 115.

⁶ Vö. OEPKE, Albrecht, *κενόω*, in KITTEL, Gerhard (Hrsg.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 3 (Stuttgart 1957) 661. Vö. továbbá OTT, Ludwig, *Grundriß der Dogmatik* (Freiburg-Basel-Wien 1981) 163-164.

helyette a szolgálai létmódot vette magára. Egy emberhez lett hasonló, létmódjában mint ember jelent meg.⁷

Krisztus egyetlen személye az isteni és az emberi természet hordozója. Az ő személyében benne foglaltatik az egymástól végtelenül különböző két természet, és az ő személyében a két természet tulajdonságainak (*idiomatum*) közössége (*communicatio*) fennáll. Nagy Szent Leó pápa így fogalmazott a Flaviánuszhoz írt *Tomus*ában:

„Mindkét természet sajátossága sértetlen marad és egy személyben találkozik; felvette tehát a fenség a jelentéktelenséget, az erő a gyengeséget, az örökkévalóság a halandóságot, és a mi állapotunk tartozásának a lerovása végett a sértetlen természet egyesült szenvedni tudó természettel... Felvette a szolga alakját a bűn szennye nélkül, növelte az emberi tényezőket, az istenieket nem kisebbitette, mivel az a kiüresedés, amellyel a láthatatlan, mint látható mutatja be magát..., a szánalom lehajlása volt, nem a hatalom hiánya.”⁸

Az emberi természet Isten Fiának természetéhez tartozik, aki magára vette azt. Isten Fia a maga teljességében jelen van az emberi természetben, és mindaz, amit benne művel, a Szentháromság egyik személyétől való. Isten Fia közli a maga emberségével szentháromságos létmódját. Krisztusról tehát mindkét természet tulajdonságai állíthatók. Így lehetséges az egyetlen személyt, aki az emberi természet hordozója, emberként ábrázolva is isteni tulajdonságokkal felruházni, mint amikor azt mondjuk, hogy Mária Fia mindenható és Isten. Ugyanakkor ebben az értelemben állíthatjuk Krisztus egyetlen személyéről, aki az isteni természet hordozója, az emberi tulajdonságokat is, mint például, hogy Isten Fia meghalt. A *communicatio idiomatum* értelmezése akkor helyes, ha a konkrétumot a konkrétumra vonatkoztatjuk, de nem helyes, ha absztrakt tulajdonságokat más absztrakt vagy éppen konkrét tulajdonságokra vonatkoztatunk. Az absztraktum (istenség, emberiség, mindenhatóság...) ugyanis a konkrét természetre vonatkozik az egésztől függetlenül, míg a konkrétum (Isten, Logosz, Emberfia...) a lényegre, az egészre. Így nem állíthatom, hogy az istenség emberiség, vagy a Logosz emberiség, de azt igen, hogy a Logosz ember, a Megfeszített mindenható vagy Mária Fia örökkévaló.⁹ A Filippi levél himnusza alapján állíthatjuk, hogy Is-

⁷ Vö. GEWIESS 116.

⁸ DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (Bátonyterenye-Budapest 2004) 293.

⁹ Vö. OBERHAMMER, Vinzenz, *Communicatio idiomatum*, in BUCHBERGER, Michael (Hrsg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 3 (Freiburg 1931) 20-21, valamint LIÉBEART, Jacques, *Christologie*, in SCHMAUS, Michael – GRILLMEIER, Alois (Hrsg.), *Handbuch der Dogmengeschichte* III. 1a (Freiburg-Basel-Wien 1965) 121-122.

ten Fia emberi tulajdonságokkal rendelkezett, mert magára vette az emberséget. Nem ragaszkodott isteni tulajdonságaihoz, ezért külsejében úgy jelent meg, mint egy ember.

3. A PROTESTÁNS KENOTIKUS KRISZTOLÓGIÁK KIALAKULÁSA MESZLÉNYI ISMERTETÉSÉBEN

Mint említettük, a kenózis értelmezési lehetőségei, különösen a Filippi 2,7 exegézise nyomán először a 17., majd a 19. században létrejöttek az úgynevezett protestáns kenotikus teológiák. A khalkedoni dogma ókori értelmezésétől eltérően a kenotikus krisztológiát képviselő protestáns gondolkodók úgy vélekedtek, hogy a két természet egysége Krisztus egyetlen személyében csak úgy jöhetett létre, ha a Logosz megtestesülve kiüresítette magát – legalábbis földi életének idejére – isteni tulajdonságaitól. Úgy gondolták, hogy az isteni tulajdonságok jellemzik ugyan az isteni természetet, de nem lényegi tulajdonságai annak, és egyben összeférhetetlenek a valódi és teljes emberséggel.¹⁰

Luther elfogadta a kalkhedoni dogmát, az isteni változhatatlanság és a *communicatio idiomatum* tanát. Úgy vélte azonban, hogy „a theologusok az Isten és ember között lévő űrt túlságosan hangsúlyozták s így lehetetlenné tették a nehéz probléma megoldását”.¹¹ A protestánsok Luther nagy érdemének ezért éppen azt tartották, hogy feladta a két természet közötti ellentétet, azt állítva, hogy „az emberi természet lényegéhez tartozik bizonyos fogékonyság, amely arra képesíti, hogy isteni tulajdonságokat öltson fel, ha a Teremtő akarja”.¹² Így Krisztus emberi természete az isteni tulajdonságok részesévé lesz. Meszlényi bírálta Luthert, aki a *communicatio idiomatum realis* alexandriai eredetű tanát képviselte, melynek értelmében az isteni természet közli tulajdonságait az emberivel. Azt azonban még inkább kifogásolta, hogy Luther szerint ez fordítva is igaz, hiszen a *communicatio* kölcsönös. Ezen állítás furcsasága különösen az Oltáriszentség körüli vitában mutatkozott meg, hiszen azzal kapcsolatban Luther azt állította, hogy Krisztus emberi természete szerint is mindenütt jelen van, és ez lehet a valós jelenlét magyarázata is. A mindenütt jelenvalóságnak (*ubiquitas*) az ember Jézusról való állítása a *communicatio idiomatum* protestáns értelmezésének következménye. A protestáns értelmezés túlhangsúlyozta azt a tényt, hogy Jézus lemondott az isteni alakról, arról, hogy isteni minőségben, Istenként mutakozzék. Ugyan emberi természete is részesedett az isteni tulajdonsá-

¹⁰ Vö. PUSKÁS Attila, *Kenotikus krisztológiák a kritika mérlegén*, in *Teológia* 50 (2016) 3-4/183.

¹¹ MESZLÉNYI 522.

¹² Uo.

gokból – tanítják –, mégis lemondott e tulajdonságok dicsőséges alakjának megnyilvánulásáról. Meszlényi ezt a téves nézetet úgy foglalta össze, hogy a Fiú, aki öröktől fogva az Atyánál van, elhagyja isteni méltóságát, megváltoztatja lényegét, „depotenciálódik”, és öntudatlan, mégis szellemi lényvé változik.¹³ Ez az átváltozott Fiú egyesül majd az emberi természettel, mely egyesülés eredménye az Istenember, Krisztus egy személyben és két természetben. Ez pedig, Meszlényi szerint, azért lehet kérdéses, mert „feladja az Istenség változhatatlanságát”, ami miatt – jegyzi meg – nehéz is megérteni, hogy a protestáns gondolkodók miért karolták fel ezt a tant.

Meszlényit nyilván zavarta a protestáns krisztológiának a kalkhedoni dogma tanításától eltérő 19. századi iránya, ezért a fiatal teológus apologetikus stílusban írt erről a kérdéstről, anélkül bírálva a kenotikusokat, hogy a katolikus álláspontot kifejtette volna. Felismerte, hogy a kenotikusok véleményét erősen meghatározta a Schleiermacher történeti megközelítésétől való távolságtartás, mivel az evangélium általa képviselt racionalisztikus magyarázata túlhangsúlyozta Krisztus emberségének mibenlétét és emberi fejlődésének fontosságát.¹⁴ Meszlényi egyenesen azt jegyezte fel Schleiermacherről, hogy teológiájában „az örök Fiúnak megtestesüléséről szó sincs”,¹⁵ ugyanakkor nézeteivel kapcsolatban a kenotikusok is úgy látták, hogy azokat nem lehet összeegyeztetni az ortodox hittel. Meszlényi hozzátette, hogy a modern protestáns teológia, amely Schleiermacher teológiájából fejlődött ki, nem lehetett a kenózis teológiájának alapja, hiszen abban az örök Fiú megtestesüléséről nincs szó. Ennek az irányzatnak a kenotikusok legfeljebb Krisztus emberi fejlődésének hangsúlyozását köszönhették. A kenózis képviselői ezért sokkal inkább a régi lutheránus teológiához visszanyúlva jutottak arra a következtetésre, hogy egy depotenciált Logosz, megtartva szellemiségét, de öntudatlanná válva emberi fejlődésen mehet keresztül, és fokozatosan megváltói és istenfiúi öntudatra ébredhet. A régi teológia forrásait elsősorban Joseph Brenz (1499–1570) sváb, és Marton Chemnitz (1522–1586) szász teológusoknál találjuk, akik követték a lutheri értelmezést. Brenz „kettős istenséget különböztetett meg Krisztusban. Az egyik az önmagától lett Logosz, a másik az emberi természetnek juttatott isteni lényeg.”¹⁶ Jézus egész élete ennek az emberi természetnek juttatott isteni lényeg korlátozása, kenózisa, isteni tulajdonságainak elrejtése. Chemnitz ezzel szemben nem fogadta el, hogy a Logosz közölhetné az emberi természet-

¹³ Vö. MESZLÉNYI 521-522.

¹⁴ Vö. SCHLEIERMACHER, Friedrich, *Hermeneutik und Kritik* (Frankfurt am Main 1995) 387-394. Vö. DIETZ, Lange, *Historischer Jesus oder mystischer Christus. Untersuchungen zu dem Gegensatz zwischen Friedrich Schleiermacher und David Friedrich Strauss* (Gütersloh 1975) 127-131; MESZLÉNYI 522, 526-527.

¹⁵ PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.1., 16.

¹⁶ Vö. MESZLÉNYI 524.

tel a maga tulajdonságait, és elvetette a *natura humana capax divinae* elvet.¹⁷ Azt azonban mégis megengedte, hogy az emberi természet, amely ugyan nem birtokolja az isteni tulajdonságokat, alkalmas lehet azok befogadására. Az ember Jézus bizonyos esetekben, például a csodák megtételekor, használhatta is az isteni mindenhatóságot.

A kenotikus teológia 19. századi vezéralakja, Gottfried Thomasius (1802–1875) ehhez a régi, Scheleirmacher előtti teológiához akart visszatérni, és védelmébe vette Krisztus istenségét. Thomasius úgy a thübingei sváb, mint a giesseni szász teológusok örököseként kívánt fellépni, és – ahogy Meszlényi egy feljegyzésében olvashatjuk – „minden erejét arra szentelte, hogy a régi lutheránus tant ismét érvényre juttassa, s az ellenfél támadásával szemben sikeresen megvédje”.¹⁸ Úgy vélte, a Logosz depotenciálódásának tana mindkét iskola nézeteinek közös következménye kell, hogy legyen. A Logoszt megfosztotta annak *maiestasától* (δόξα) egészen a felmagasztaltatás pillanatáig. Meszlényi amellett érvelt, hogy ez a régi protestáns teológiából, amely a Fiú változhatatlanságát következetesen védte, nem következik, sokkal inkább az attól való eltérést, annak reformját jelenti.¹⁹ „A Luthertől felállított személyi egység az Istenséget az emberi természet határai közé szorította, helyesebben ennek korlátait kiterjesztette, hogy az isteni természetet befogadhassa.”²⁰ Luther felfogása az emberi természetről is állítaná a *maiestast*, hiszen, ha azt az embertől elvitatjuk, nézetei értelmében ugyanazt kellene tennünk a végtelen Logossal is. Luther tehát isteni tulajdonságokat juttatott az emberi természetnek, hogy az istenieket változatlanul meghagyhassa. Innét már csak egy lépés a modern kenotikusok tana: az emberi végesség átvitele a Logoszra, hogy ezzel egy valódi emberről, egy fejlődésre képes Krisztusról beszélhessenek. „Nem volt tehát más hátra – jegyezte fel Meszlényi –, mint szakítani a régi ortodox teológiával és a Logos-t kiforgatni valami módon végtelenségéből, annál is inkább, mert a racionalizmus erőlyesen hangsúlyozta az emberi korlátokat, amik között Krisztus élete lefolyt.”²¹ Meszlényi úgy vélte, hogy Thomasius munkássága annak a folyamatnak a része, melynek során az ortodox protestáns teológia „a racionalizmus térhódítása folytán alapjaiban megrendült”.²² Thomasius úgy értelmezte a Filippi levél idézett helyét, hogy a Logosz az önküresítés alánya, aki, amikor emberré lett, bizonyos isteni tulajdonságokról lemondott. Isten mintegy magához emelte az emberi természetet, ehhez pedig „nemcsak az

¹⁷ Vö. uo.

¹⁸ PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.1, 15.

¹⁹ Vö. uo. 17.

²⁰ MESZLÉNYI 528.

²¹ PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.1, 18.

²² Uo. 20.

emberinek kellett Krisztusban istenivé lenni, hanem az isteninek is emberivé”.²³ Ez az önküiresítés nem érinti az isteni lényeket, mert akkor Krisztus megszűnne Isten lenni, hanem csak a *δόξα*-t. Ebben az értelmezésben az Istenember megmarad Istennek, megszűnik azonban „Isten módjára” – *in forma Dei – ἐν μορφῇ θεοῦ* (vö. Fil 2,6) – létezni, ténylegesen nem tartja meg az isteni *δόξα*-t, a Fiú isteni öntudata emberivé lesz. „A kenosis biztosítja Krisztus személyének egységét; egységes lesz az Istenember belső élete, csak úgy, mint külső ténykedése.”²⁴ Ebben az értelmezésben az Atya a *δόξα*-t a kereszthalál után adja vissza a Fiának, amelytől az megfosztotta magát a megtestesülés pillanatában.²⁵

4. PROTESTÁNS KRISZTOLÓGIA BÍRÁLATA

Jegyzeteiben megtaláljuk Meszlényi öt kifogását a kenózis elméletével szemben. Szerinte a kenózis nem egyeztethető össze az Isten fogalmával, hiszen az öntudat Isten lényegéhez tartozik, ezért Isten nem foszthatja meg magát a megismerés aktualitásától. A kenózissal ugyanakkor nem egyeztethető össze az isteni szeretet sem. Öntudatlansága állapotában ugyanis a Fiú nem szeretheti az Atyát azzal az abszolút szeretettel, amely a Szentháromság lényegéhez tartozik. Meszlényi egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „kenózis ezért mintegy felfüggeszti a Szentháromságot”. A kenózis állapotában az Istenember fejlődésének vezetését Thomasius a Szentlélekhez kötötte. A Szentlélektől függene az a fejlődés, amelyben a Logosz saját alakját ismét visszaállítaná. Ez esetben azonban a Szentlélek nem származhatna a Fiútól, hanem a Fiú nélkül kellene hatnia a depotenciált Logoszra. Meszlényit ez az elmélet az ebionitizmusra emlékeztette. A kenózis elmélete nem magyarázná meg az isteninek az emberivel való egyesülését sem, hiszen a Logosz önkorlátozása után két egyenrangú lénynek kellene egyesülnie, márpedig könnyebb elképzelni két teljesen különböző lény egyesülését, mint két egyenrangúét. Az ötödik kifogás szerint a kenóziist Isten végtelen szeretetének tulajdonítani azért is helytelen, mert „aki végtelenül szeret, az végtelenül igazságos is, márpedig a végtelen igazságosság megköveteli Isten saját lényének megtartását”.²⁶

A modern protestáns krisztológia egyik jellemzője Krisztus emberi fejlődésének hangsúlyozása. „Krisztusnak be kellett magát állítani a bukott emberiség történelmébe. Történelem azonban nincs fejlődés nélkül. Isten Fiá-

²³ MESZLÉNYI 529.

²⁴ Uo. 530.

²⁵ Vö. PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.1, 24.

²⁶ Vö. uo. 25-29.

nak is, ha emberré lesz, történeti életet kell élnie, fejlődésre képes embernek kell lennie.²⁷ Meszlényi ezzel szemben hangsúlyozta, hogy az emberi fejlődés egyáltalán nem volt szükséges a megváltás művéhez. A Logosz ugyanis egyesülhetett volna egy kifejlődött emberi egyeddel is, hogy ezután rögtön meghalva üdvösségszerző áldozattal váltsa meg az emberiséget. Ekkor persze nem érvényesült volna Krisztus életének nevelő hatása. Ezen etikai szempont miatt tehát jobb, hogy a Logosz gyermekként lett emberré. Azt azonban semmiképpen sem állíthatjuk, hogy Krisztus emberi fejlődése a megváltás miatt okvetlenül szükséges lett volna. A „mindenben hasonlóvá lett” kijelentés tehát nem jelent egyebet, mint hogy Krisztus a halandóságot tekintve azonos lett az emberekkel.

A modern protestáns krisztológia másik jellemzője a személyiségnek az öntudattal való azonosítása. Meszlényi megjegyezte, hogy ez volt a katolikus teológus, Günther tévedése is.²⁸ Hozzátette, hogy az elv háttérében John Locke személyfogalmát fedezhetjük fel, aki az *Értekezés az emberi értelemről* című munkájában így fogalmazott: a személy „gondolkodó, értelmes lény, amely ésszel és reflexióval rendelkezik, s képes szemügyre venni önmagát, mint önmagát, tehát mint olyan gondolkodó dolgot, mely különböző időpontokban és helyeken is ugyanaz”.²⁹ Locke szerint az öntudat olyan lényeges eleme a személynek, hogy az adja meg a személy önazonosságát: „ezáltal lesz ki-ki a maga számára azzá, amit önnön magának nevez”. Meszlényi úgy értékelte Locke meghatározását, hogy a személynek a tudat felőli megközelítése ugyan nem adja meg a személy lényegét, de lehet akár egy jó, leíró meghatározás is. Azt azonban egyértelműen vitatta, hogy a személy ilyen pszichológiai meghatározását az isteni igazságokra is alkalmazni lehetne. Hiszen a keresztény hit a Szentháromságról azt vallja, hogy az egyetlen öntudat, mégis három személy. És ehhez hasonlóan az Istenember két szellemi, öntudatos lény egyetlen személyben való egyesülése. Locke pszichológiai személyfogalma tehát máris csorbát szenved, ha teológiai valóságokra akarjuk alkalmazni. A protestánsok hibáját Meszlényi éppen abban látta, hogy „nem akarják feladni a személynek azt a fogalmát, amit a »természetes ész« világánál megalkottak maguknak”.³⁰ A kenotikusok ezért úgy akarják fenntartani Krisztus istenségét, hogy megfosztják öntudatától, csak hogy ne kelljen két személyt megengedniük Krisztusban. Meszlényi helyesen ma-

²⁷ MESZLÉNYI 530.

²⁸ Hegel hatására Anton Günther, akit szisztematikussal vádoltak, a háromszemélyű Istent egyedül az isteni öntudatból vezette le. Hegel szellemfilozófiája hatására olyan folyamatnak tekintette az Abszolútumot, amely háromszorosan tételezi magát mint tézist, antitézist és szintézist, ami a Szentháromság három személyének felel meg. Vö. OTT 91.

²⁹ LOCKE, John, *Értekezés az emberi értelemről* (ford. Vassányi Miklós; Budapest 2003) II, 8. fejj., 13, 142.

³⁰ MESZLÉNYI 535.

gyarázta, hogy a személyek számát nem ítélem meg az öntudatok száma szerint, hiszen, ha két értelmes lény egyesülne, akkor egy személyük volna, mégpedig összetett öntudattal, és már csak együtt létezhetnek, együtt alkothatnak egy független ént.

Locke hatása abban is megmutatkozik, hogy az angol filozófus különbséget tett az elsődleges és másodlagos minőségek által előidézett ideák között, az előbbieket az érzékelhető nagy testeknek, míg az utóbbiakat az apró, „érzékelhetetlenül kicsiny testeknek” tulajdonítva.³¹ Ebből következtethetünk az elsődleges és másodlagos tulajdonságok létre, melyek megkülönböztetésnek a szisztematikus teológiában a megtestesült Logosz értelmezésére is hatása van.³² Meszlényi hangsúlyozta, hogy a modern protestáns teológia lemondott Isten változhatatlanságának tanításáról. „Az esteleges formákban megjelenő szükségyszerű lény lehetetlen fogalom”³³ – jegyezte meg. Thomasius szerint a Logosz megtestesülve megfosztja magát relatív isteni tulajdonságaitól. Meszlényi szerint azonban Thomasius tanítása logikusan vezet Krisztus emberi lelkének tagadásához, hiszen az emberi lélek szerepét a „lélek-szerű depotenciált Logosz” tölti be. Ez pedig Meszlényi szerint apollinarizmushoz vezet, akkor is, ha maga Thomasius kifejezetten tiltakozott az apollinarizmus vádjá ellen.³⁴

A német evangélikus Wolfgang Friedrich Gess (1819–1891) szerint a Logosz nemcsak a relatív, hanem az összes isteni tulajdonságáról lemondott: a Logosz működése nemcsak egyszerűen potencialitásba húzódott vissza, hanem a Logosz isteni képessége csökkent.³⁵ Gess túlzó kenotikus álláspontot képviselt, „éppen azért, mert logikus következtetések vezetnek álláspontjára, műve ezért klasszikusan állítja elének a kenosis tarthatatlanságát”.³⁶ A Logosz ebben az összefüggésben elveszíti öntudatát, és „az öntudatlanság állapotából lassan, az emberi megismerés fáradtságos útján jut Isten messiási küldetésének megsejtéséhez”.³⁷ Ebből azonban az következik, hogy Jézus is hitt, még hozzá abban az értelemben, hogy ez a hit volt az „egyedüli megismerési mód, ami istenfiúságával, s a Logoszt megillető dicsőséggel megismertette”.³⁸ Ez az elmélet már teljesen összeegyeztethetetlen a kalkhedóni dogmával.

³¹ Vö. LOCKE II, 27. fejt., 9, 369.

³² Vö. RAUSER, Randal, *Logos and Logos Ensarkos: Christology and a problem of Perception*, in *International Journal of Systematic Theology* 5/2 (July 2003) 134-138.

³³ MESZLÉNYI 586.

³⁴ Vö. PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.1, 30-31.

³⁵ Vö. PUSKÁS 186.

³⁶ PL, Meszlényi Zoltán hagyatéka, 5. doboz, 3.1, 33.

³⁷ Uo. 35.

³⁸ Uo.

A dán Hans Lassen Martensen (1808–1884) és a svéd Oscar Bensow (1870–1936) azt állították, hogy a Fiú ugyan megtartotta isteni tulajdonságait, de nem eredeti alakjukban. Az első esetben a depotenciált Logosz isteni lényege érintetlen maradt, amikor megfosztotta magát relatív isteni tulajdonságaitól. Thomasius megkülönböztette Isten immanens és relatív tulajdonságait. Immanens tulajdonságai abszolút boldogsága, abszolút hatalma vagy abszolút értelmisége. Relatív tulajdonságaihoz – melyektől a depotenciált Logosz megfosztotta önmagát – azonban a magyarázat szerint a teremtés ténye juttatta hozzá a Teremtőt, így ezek a mindentudás, a mindenhatóság és a mindenüttvalóság tulajdonságai. A kenózis ezeket a tulajdonságokat érintené. Ez – jegyezte meg Meszlényi – azt jelentené, hogy Isten ismerete és jelenléte a világ teremtésével változott: jelenléte módosult, ismerete pedig növekedett. Isten azonban abszolút értelmes lény, aki megismerte a teremtett mindenséget a teremtés nélkül is, mint lehetséges világot. A Logosz depotenciálódása tehát nem tűnik megokolhatónak Thomasius megkülönböztetése alapján. Bensow a Logosz abszolút értelméről beszélt, melynek lényege a mindenség végtelen, intuitív és szimultán ismerete. Amikor a Fiú megtestestül, a saját megismerési módját alakítja a világ kínálta lehetőségekhez. A megtestestült Logosz megismerése így diszkurzív, melyben nem egyszerre, hanem egymás után jelennek meg a dolgok képei. Ám ha a Logosz öntudatlanná lesz – tette hozzá Meszlényi –, akkor nemcsak az abszolút értelem működési formájától fosztja meg magát, hanem magától az abszolút értelemtől, hiszen „az, hogy a Logosz csak a megismerő képességet tartotta meg magának, minden ismeret nélkül, semmit sem magyaráz”.³⁹

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A kenotikus krisztológiák közös jellemzője, hogy felételeznek a Logoszban olyan tulajdonságokat, amelyeket korlátozhat önmagában, vagy amelyekről egy az egyben le is mondhat, legalábbis földi élete idejére, anélkül hogy az isteni természet csorbulna benne. Ez azonban ellenkezik Isten változhatatlanságának tanával. A Kalkhedóni Zsinat így tanított Krisztus isteni és emberi természetéről:

„Egy és ugyanazon egyszülött Fiú Úr Krisztust kell vallani két természetben össze nem elegyítve, változhatatlanul, meg nem osztva és szétválaszthatatlanul, anélkül hogy az egyesülés által a két természet külön-

³⁹ MESZLÉNYI 596.

bözősége bármi módon eltűnnék, hanem inkább úgy, hogy mindkét természet sajátossága épségben maradjon...⁴⁰

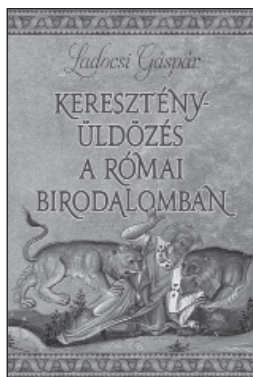
A kenotikusok szerint a keresztény teológia éppen azért nem tudta tovább vinni a krisztológiai problémát, mert istenfogalma nagyon merev volt. Ezért a Logosz megtestesülésének magyarázata érdekében ez az irányzat lemondott Isten változhatatlanságának tanításáról. Ahhoz azonban, hogy az örök Logosz megtestesüljön, nincs szüksége saját isteni természetének korlátozására, sőt, az irányzat által bemutatott depotenciált Logosz tanítása miatt a protestáns kenotikus teológiák nem tűnnek összeegyeztethetőnek a Kalkhedóni Zsinat tanításával. Meszlényi írása éppen apologetikus stílusa miatt tűnik különösen értékesnek és világosnak a kenózis magyarázatára vonatkozóan.

⁴⁰ DENZINGER – HÜNERMANN 302.

Ladocsi Gáspár

KERESZTÉNYÜLDÖZÉS A RÓMAI BIRODALOMBAN

Az egyháztörténelem az első három évszázadot szimbolikusan a katakombák egyházának nevezi, mely idő alatt a hatalommal való egyenlőtlen küzdelme mellett a kultúrákkal szemben is meg kellett vívnia harcait. A nyugalmazott tábori püspök kötete kiváló összefoglalása annak, hogy miként tapasztalta meg az Egyház kezdetétől fogva az üldöztetés kemény valóságát. Bemutatja az első századok uralkodóinak, császárainak keresztényüldözését, a vértanúk kultuszának kezdeteit.

236 oldal, színes képmelléklettel, puhafedeles. Ára: 2400 Ft

Dolhai Lajos

AZ EUCHARISZTIA TEOLÓGIÁJA

A 2020-ban Budapesten megrendezésre kerülő 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve szükség van olyan kiadványokra, amelyekből a lelkipásztorkodó papok és a katolikus hívek megismerhetik az Eucharisztia teológiáját és annak liturgikus teológiai, pasztorális és lelki-ségi vonatkozásait. E kötet a korábbi, hasonló műveknél jobban hangsúlyozza a liturgikus összefüggéseket, de olyan gyakorlati teológiai témákat is felvet, amelyek mint tisztázandó kérdések, aktuálisan jelen vannak Egyházunk életében (a szentáldozás feltételei; a szentáldozás bűnbocsátó hatása, a kézbeáldoztatás.)

280 oldal, puhafedeles. Ára: 2990 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

A milánói magyar katolikus közösség
története 1924–1974

(Vázlatos áttekintés)

A milánói magyar katolikus közösség történetéhez fő forrásunk az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió (rövidítése: OMKM) levéltára.¹ E levéltárban található a római és az olaszországi magyar lelkészek lelkipásztori értesítői² és a menekült lelkészek iratanyaga. A levéltár a legutóbbi időben CD-tárral bővült, amelyben a milánói közösség életéhez kapcsolódó CD-k is vannak.³ A milánói magyar közösség életére vonatkozó írott dokumentumok, illetve azok fénymásolatai külön irattartóban kaptak helyet.⁴ Sok információt merítettünk továbbá a magyar emigráció egyik legnagyobb egyéniségének, Zágon Józsefnek a levéltárából,⁵ valamint Apor Gábor, volt szentszéki követ irathagyatékából, amely feldolgozás alatt van.⁶ A még élő tanúk szóbeli visszaemlékezéseit is felhasználtuk.

A rendszeres, havi milánói magyar szentmisék 50. évfordulóját a milánói magyar katolikus közösség 1999. március 7-én ünnepelte.⁷ Tíz évvel ké-

¹ NÉMETH László Imre, *Az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió levéltára 1952–2006*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (a továbbiakban: MEV) 21 (2009) 1–4/265–293.

² NÉMETH László (Imre), *Olaszországi lelkipásztori értesítők, 1945–1996*, in *Látó szívvel* (szerk. Bende József, Deák Viktória Hedvig OP, Pákozdi István; Budapest 2006) 281–289. A tanulmány megjelenése óta a levéltárba kerültek a *Római Magyar Kurír* (OMKM 73), valamint az *Élet* c. folyóirat példányai (OMKM 74). A lelkipásztori értesítők elektronikus adathordozón is megtalálhatók. OMKM CD 1: Tóth Giulio, Anisich Jenő és Frank Miklós lelkipásztori értesítői, 1953–1973, OMKM CD 2: Kovács Angelus Üzenet c. lelkipásztori értesítői, 1973–1996.

³ OMKM CD 10: Milánó 56-os forradalom 50. évfordulója; OMKM CD 13–14: Milánó 60. évforduló 2009; OMKM CD 22: Milánó 65. évforduló 2014; OMKM CD 43: Milánó családtalálkozó 2012.

⁴ OMKM 78.

⁵ Életrajza: NÉMETH László Imre, *A római Szent István Alapítvány 50 éve* (Budapest 2015) 22–24 és fényképe: 81. A levéltár leírása: NÉMETH László Imre, *Mindszenty megvalósult álma, a Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház* (Budapest 2009) 13–15.

⁶ Életrajza: NÉMETH, *A római...* 31–32 és fényképe: 83. Az Apor-gyűjtemény a római Szent István Alapítvány levéltárában található.

⁷ *Évfordulós mise*, in *Magyar Nemzet* (1999. március 9.); OMKM 78/10–6. A jubileumra készített emléklap: OMKM 78/9.

sőbb, a 60. évfordulóra jelent meg egy népszerűsítő összeállítás a közösség történetéről, amely az 1949–2009 közötti évek történetét mutatja be.⁸ Azóta sok új információ, dokumentum került elő. E rövid tanulmány célja, hogy az összegyűjtött anyag alapján felvázolja a milánói magyar közösség életét 1924–1974 között. Alapos kutatásnak kellene megelőznie egy ilyen munkát, ezért ennek az írásnak minden bizonnyal sok a hiányossága. Ennek ellenére nem hiábavaló a meglévő adatok, ismeretek összerendezése, rögzítése, mert lehetőséget ad arra, hogy kijelölje a kutatási területeket, feltárja a fehér foltokat és így ösztönzést adjon egy alapos történeti munka megírásához.

Az 1924-et megelőző évekből jelenleg nem áll rendelkezésre információ, az 1974-et követő évek történetének tárgyalása pedig az elérhető források bősége miatt jelentősen eltér a korábbi évektől, és egy másik tanulmányban már érintettük azt.⁹ Az itt bemutatott ötven évet a közösség életének alakulása és a történelmi események alapján négy részre osztottuk:

A II. világháborút megelőző (1924–1945) és az azt követő évek (1945–1948/1949) alkotják az első két korszakot, amelyekre vonatkozóan a források elég számszerűek.

A harmadik korszak az 1949-től 1959-ig terjedő tíz esztendő, amely a közösség életének legaktívabb időszaka volt. Erre az időszakra esik az 1956-os magyar forradalom és annak következményei az emigráció életére. Nem véletlen, hogy ezekből az évekből van a legtöbb adat.

Végül a negyedik korszak, az 1959-től az 1974-ig terjedő évek tárgyalása zárja le az ötven év történetének bemutatását.

KEZDETEK: 1924–1945

Az első ismert milánói magyar lelképásztor Rejöd Tiborc pápai kamarás volt.¹⁰ Gyulafehérváron született 1892. június 17-én. 1909-től Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt. 1915-ben Gyulafehérváron szentelték pappá. 1920-tól 1928-ig Budapesten az „Ecclesia” Egyházművészeti és Áruforgalmi Rt. Igazgatója volt. Budapesten a IV. kerület (jelenleg V. kerület) Irányi utca 25. szám alatt lakott,¹¹ emellett 1924–1928

⁸ NÉMETH László (Imre), *A milánói magyar közösség krónikája 1949–2009* (sokszorosított kiadás, Róma 2009).

⁹ NÉMETH László Imre, *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Harmadik rész 1973–1999*, in MEV 28 (2016) 1–4/154–193.

¹⁰ VICZIÁN János, *Rejöd Tiborc*, in *Magyar Katolikus Lexikon* (a továbbiakban: MKL) XI (Budapest 2006) 545; FERENCZI Sándor, *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára* (Budapest-Kolozsvár 2009) 383–384. Nevét megemlíti SZARVAS Béla, *A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban*, in MEV 7 (1995) 3–4/238.

¹¹ *Magyar Katolikus Almanach II* (szerk. Gerevich Tibor, Lepold Antal, Zsembery István; Buda-

között milánói magyar lelkész is volt. Évente háromszor utazott Milánóba, hogy ott a magyar közösségnek szentmisét tartson. 1929-ben Svájcban lett kórházlelkész, minden bizonnyal ezért nem folytatta tovább a milánói magyar közösség lelképásztori ellátását. 1940-ben tért vissza Erdélybe. Gyulafehérváron hunyt el 1972. június 2-án.

Milánói működéséről elég kevés az adat. Az 1926-ban megjelent *Milánói Magyar Újság*ban az alábbi hír olvasható:¹²

„A Milánói Magyar Egyesület, mint minden évben, ez alkalommal is megtartotta Szent Istvánnak, az első magyar királynak napját, a Via Verdin lévő S. Giuseppe templomban ünnepélyes istentisztelettel, s bankettel az egyesület helyiségében.”

A Milánói Magyar Egyesület a fiúmeivel együtt a legaktívabb volt Olaszországban.¹³ Milánóban élt a legnépesebb magyar közösség, mintegy 2000 fő, amit Trieszt és Róma követett körülbelül egyforma létszámmal, 300-500 fővel.¹⁴ Száll József, aki 1962. október 1-jétől vezette a római magyar követséget, majd 1964-ben Olaszországtól politikai menedékjogot kérve emigrált,¹⁵ 1962. december 11-én kelt jelentésében azt írta, hogy az Egyesület 1933-ban alakult.¹⁶ Ez azonban biztosan téves dátum, mert 1924 őszén a pár évvel korábban alakult Egyesület fiatalokból választott tisztikarral újult meg.¹⁷ Az Egyesület megalakulásának pontos dátuma ismeretlen.¹⁸

Az 1926. augusztus 20-i szentmiséről írt beszámolóban szereplő kitétel, a „minden évben”, nem tudni pontosan, mit takar. Feltehetően úgy értendő, hogy az Egyesület megalakulása óta. A szentmisét augusztus 22-én, vasárnap mondta Rejöd Tiborc atya, aki már augusztus 3. óta a városban tartózkodott. Az ünnepi szentmise után a templom előtt készült fényképfelvétel alapján kb. hatvanan vettek részt a szentmisén, amelyen Zsizsmann Rezső orgonaművész és a budapesti királyi Operaház Milánóban tartózkodó tagjai működtek közre.¹⁹ Az erdélyi származású orgonaművész 1885-ben Körmöc-

pest 1928) 74.

¹² *Milánói Magyar Újság* 1 (1926) 9-10/16; OMKM 78/22 (fénymásolatban).

¹³ *Magyar Egyesületek*, in *Milánói Magyar Újság* 1 (1926) 11-12/23; OMKM 78/23.

¹⁴ ZAKARIÁS Árpád, *Magyarok Itáliában*, in *Milánói Magyar Újság* 1 (1926) 8/2-4; OMKM 78/21 (fénymásolatban).

¹⁵ NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona* (Budapest 2000) 911.

¹⁶ A jelentést közreadta: NAGYLAKI Endre, *Az olaszországi emigráció négy évtizede*, in ArchivNet, XX. századi történeti források 7 (2007) 3. sz., http://www.archivnet.hu/politika/az_olaszorszagi_magyar_emigracio_negy_evtizede.html.

¹⁷ *Magyar Egyesületek*, in *Milánói Magyar Újság* 1 (1926) 11-12/23; OMKM 78/23.

¹⁸ PELLER Tamás, *A milánói magyar iskola (1934–1943)*, in *Hungarológiai évkönyv* 3 (Pécs 2002) 1/170.

¹⁹ *Milánói Magyar Újság* 1 (1926) 11-12/22; OMKM 78/23.

bányán született. Az 1920-as évek gazdasági válsága miatt feleségével, Szentpétery Ilonával, a szintén kiváló zongoratanárnővel jött Olaszországba. Milánóban két évet töltöttek, tanítottak és hangversenyeket adtak. Sok neves olasz művésszel, zeneszerzővel kötöttek ismeretséget. Zsizsmann Rezső hazatérése után, 1929–1941 között Kolozsváron a zenei élet kimagasló egyénisége, többek között a Szent Mihály-templom orgonistája és karnagya lett.²⁰

A MILÁNÓI MAGYAR KÖZÖSSÉG 1926-BAN, SZENTMISE UTÁN A CHIESA SAN GIUSEPPE ELŐTT

A San Giuseppe-templom a Via Verdi 1. szám alatt található, a Scala közvetlen közelében. A templomot Francesco Maria Richini (1584–1658) milánói építész tervezte a XVII. században. A kezdeti lombard barokk építészet első alkotásai közül való, prototípusa a későbbi barokk templomoknak.²¹ Annyi megállapítható, hogy a milánói magyar közösség a város egyik igen nevezetes templomában tartotta a szentmiséket.

A Milánói Magyar Egyesület 1936–1937 évi vezetőségéről az OMKM levéltárában található egy tablókép, amelyen 25 személy fényképe látható.²²

²⁰ GUTTMANN Mihály, *Zsizsmann Rezső-émlékhangverseny Kolozsváron*, in *Szabadság* (2010. május 11.).

²¹ A templom történetéhez: COPPA, Simonetta – BIANCHI, Federica, *Lombardia barocca* (Milano 2009).

²² OMKM 78/14.

Legfőlül van báró Abele Egon, magyar királyi főkonzul fényképe, aki 1887-ben Fiumében született. Elvégezte a bécsi diplomáciai akadémiát. Számos állomáshely után 1935. május 15-től 1944. október 16-ig volt a milánói konzulátus vezetője. 1943. december 31-én lett I. osztályú konzul.²³ A tablón az alatta lévő sorban Körmendy Lajos fényképe látható, aki az Egyesület elnöke volt. Róla később lesz még szó.

Nem tudni pontosan meddig tartották a magyar szentmiséket a San Giuseppe-templomban. Az biztos, hogy még a II. világháború előtt, talán 1929-ben, Rejöd Tiborc távozása után áttették a helyszínt a San Sepolcro-templomba.²⁴ Hosszú évtizedekig, egészen pontosan 1996 júniusáig ez a templom adott helyet a milánói magyar szentmiséknek.²⁵

A San Sepolcro a régi római fórum helyén áll.²⁶ Benedetto Ronzone vagy Rozone *magister monetae*, a pénzverésért felelős személy alapította 1030-ban magánbirtokán, kriptával együtt. A templomot 1036-ban Ariberto (970–1045), aki 1018-tól volt milánói érsek, a Szentháromság tiszteletére szentelte fel. IV. Anselm da Bovisio (†1101), aki 1097. november 3-tól volt milánói érsek, átalakította, és 1100. július 15-én a lombard keresztes hadjárat első évfordulóján a jeruzsálemi Szent Sír (San Sepolcro) tiszteletére szentelte. Az évszázadok során sok változtatáson ment át, tornyai a XIII. században épültek. 1593 és 1631 között Federico Borromeo bíboros (1564–1631), aki 1595-től volt milánói érsek, a templomot Aurelio Trezzivel (1598–1625) barokk stílusban alakította át, és mellette létrehozta a Biblioteca Ambrosianát. A homlokzatot lombard román stílusban 1894 és 1897 között Gaetano Moretti (1860–1930) és Cesare Nava (1861–1933) állította helyre. 1928 és 1940 között itt volt az olaszországi Szent Sír Lovagok székhelye. A nagy sekrestyét ekkor káptalanteremnek használták. A lovagok 1940-ben a San Simpliciano-templomba helyezték át székhelyüket. 1929-ben a templom plébániai funkciója megszűnt, és a Biblioteca Ambrosiana fennhatósága alá került. 1934-ben Alfredo Ildefons Schuster bíboros (1880–1954), aki 1929-től volt Milánó érseke, templomigazgatósággá (*rettoria*) alakította, amelynek élére templomigazgatót (*rettore*) nevezett ki.

²³ PRITZ Pál, *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945* (Budapest 1994) 472; VAJAY Szabolcs, *A Máltai Rend magyar lovagjai 1530–2000 I-II* (Budapest 2002) 204. Személyes történetéhez: CSORBA László, *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956* (Budapest 2010) 86-os jegyzet.

²⁴ LEGNANI, Franco, *Tempio del Santo Sepolcro di Milano* (Milano 1991) 16.

²⁵ A szentmiséket ezután a Via Durinin lévő Santa Maria della Sanità-templomban tartották. NÉMETH, *A milánói...* 18–19.

²⁶ LEGNANI 9–18.

A II. világháború előtt a legjelentősebb magyar intézmény Milánóban a magyar iskola volt. Ennek történetét a róla megjelent tanulmány²⁷ alapján ismertetjük röviden.

Az iskola létrehozásában és fenntartásában az 1904. április 16-án megalakult Julián Egyesületnek volt döntő szerepe. A berlini magyar iskola megszervezője, Mezey Emil 1932-ben Milánóba költözött, és a mintegy 50 magyar tanköteles gyerek láttán itt is kezdeményezte az iskola elindítását. A Milánói Magyar Egyesület 1934. március 24-én tartott közgyűlésén elhatározta a magyar tanfolyam indítását. A Julián Egyesület 1934 augusztusában Milánóba küldte várapalánkai Klimkó Lászlóné Szabó Frida budapesti polgári iskolai igazgatónőt, akit megbíztak a magyar tanfolyam szervezésével. Munkája eredményeként 1934. október 14-én megtartották az első szülői értekezletet, a tanfolyam pedig még abban hónapban, október 29-én elkezdődött. Kezdetben csak magyar gyerekek látogathatták, 1935-től engedélyezték, hogy a nem magyar állampolgárságú gyerekek is járhassanak a délutáni iskolába, amelynek egy helyi elemi iskola adott tantermet a Via Carlo Poerio 8. szám alatt. Az 1935–1936-os tanévet az iskola a Viale Milano 26. szám alatt önálló helyen kezdhette meg 39 magyar és 29 olasz gyerekekkel. 1937–1938-as évtől ismét költözött az iskola. Egy több helyiségből álló lakást béreltek a Via Daniele Manin 3. szám alatt, amely be tudta fogadni a nagyobb létszámot, és már nem délutáni, hanem délelőtti rendes elemi iskolaként működött. A következő tanévben, 1938 őszén a Via Donizetti 35. szám alatt nyílt meg két elemi osztállyal. Egy évre rá indult a harmadik és a negyedik osztály. Az 1939–1940-es tanévben a tanulók száma 68-ra emelkedett. A létszám gyarapodása miatt az iskolának ismét új helyre kellett költöznie. Az 1941–1942-es tanévre egy tágas villába költöztek, a Via della Passione 1. szám alá. Ekkor indult az első középiskolai évfolyam. Az elkövetkező évek eseményeire a háború nyomta rá bélyegét. 1942 végén az olasz hatóságok bezárták az iskolát. A tanulók száma jelentősen lecsökkent, ennek ellenére az volt a terv, hogy a jogfolytonosság biztosítása érdekében a következő tanévben sem szünetel az oktatás. A Milánót 1943 augusztusában ért bombatámadásban azonban az iskola épülete teljesen romba dőlt, és ezzel Milánóban megszűnt a magyar–olasz iskola.

A lelkesység levéltára megőrzött egy újságcikket, amely az iskola 1938. évi őszi tanévnnyitó ünnepségéről jelent meg.²⁸ A cikk beszámol az új székhelyről. Az ismeretlen napilapban közölt képen két olyan népviseletbe öltözött magyar kislány is látható, akik a kilencvenes években még rendszeresen jártak a havi római magyar szentmisékre: Gulyás Edit és Szőke Magdolna.

²⁷ PELLÉS 172–178.

²⁸ OMKM 78/13.

Előbbi édesapja a már említett tabló tanúsága szerint ezekben az években az Egyesület vezetőségének tagja volt.²⁹ Gulyás Edit 2016. szeptember 30-án hunyt el, 85 éves korában.³⁰ Az OMKM levéltára megőrzött egy listát, amelynek címe: „Milánói magyarok névjegyzéke, magyar szentmisék meghívottai”.³¹ A névjegyzék 140 sorszámozott nevet tartalmaz. Ezen a listán Gulyás Edit édesapja, Gulyás Béla a 33. sorszám alatt, Szőke Magdolna édesanyja, Szőke Jánosné a 91. sorszám alatt szerepel, lakáscíme: Via Spontini 9. Szőke Magdolna jelenleg is ott él.

A névsorban 125 Milánóban élő magyar neve mellett más, környékbeli városokban lakók is szerepelnek (17-en).³² Ez úgy lehetséges, hogy egy sorszám alatt olykor két név is fel van tüntetve. A névsorban négy pap neve olvasható, akikre a későbbiekben még visszatérünk.

Arra vonatkozóan jelenleg nincs adat, hogy Rejőd Tiborc távozása után, 1929 és 1945 között ki vagy kik és meddig végezték a magyar szentmiséket Milánóban.

Mielőtt rátérnénk a következő korszakra, meg kell említenünk Szarvas Béla feljegyzését, amely szerint az 1940-es években az Egyesület – az élelmiszerjegy-rendszer idején – vendéglőt üzemeltetett, amely a magyarok élelmezési problémáin segített.³³

A II. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEK: 1945–1948/49

A magyar emigráció történetét feldolgozó művében Borbándi Gyula ezekkel a gondolatokkal kezdi az 1945-ről írt fejezetet:³⁴

„A II. világháború befejezésének pillanatától Közép-Európa országújtjai új népvándorlás tanúi lettek. A korabeli becslések szerint egymillió magyar hagyta el a háború befejező szakaszában, kényszerből vagy önként Magyarországot, nyugat felé.”

Ennek az emigrációnak az oka főként politikai tényezőkben keresendő. Egyik fontos dátuma az 1947-es év, amikor nyilvánvalóvá vált a magyaror-

²⁹ OMKM 78/14. A tablóképen a második sorban bal oldalt az első kép az övé.

³⁰ *Új Úzenet* (2016. október 30.).

³¹ OMKM 78/17.

³² A következő városokban lakó magyarok kaptak meghívót: Arenzano-Genova, Brescia, Busto Arsizio, Carona-Portusella, Cremona, Cusano, Genova-Pegli, Gorizia, Olgiate-Comasco Parma, Torino, Treviso, Triest.

³³ SZARVAS, *A szórványban...* 238.

³⁴ BORBÁNDI Gyula, *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* 1-2 (Budapest 1989) 1,13-14.

szági demokratikus átalakulás kudarca, és ezzel kezdetét vette az a menekülthullám, amely során Olaszországba kb. 1000-1500 magyar érkezett.³⁵

Ebből a korból az Egyesület általunk ismert egyetlen értesítője 1948. március 31-én jelent meg sokszorosított kivitelben, egyszerre három szám, 34 oldal terjedelemben. A címe „Levelek...”³⁶ Az Egyesület elnöke ekkor Kovács Dezső volt, az értesítőt, amely havilapból negyedévi lett, Vadas László szerkesztette. A megjelenéshez a papírt 1945 óta Vidor Sándor ajándékozta. Egyházi hír e számban nem olvasható.

A milánói magyar emigránsokról, köztük az Egyesület tagjairól a római magyar nagykövet, Száll József véleménye a következő volt: az emigrációt főleg arisztokraták, horthysta államtisztviselők, katonatisztek, antikommunista értelmiségiek és egyházi személyek alkották. Az 1962-ben kelt, már idézett jelentése szerint a Milánói Magyar Egyesület teljes mértékben jobboldali vezetés alatt állt. Taglétszáma 120 fő volt, de az összejöveteleken csupán 20-30-an vettek részt. Az Egyesület tevékenysége évi 3-4 közös rendezvény létrehozásában nyilvánult meg. Ekkoriban valójában ez volt az egyedüli szervezet Olaszországban, amely a II. világháború előtt létesült, az összes többi sorra megszűnt. Maga az Egyesület is sokszor volt politikai vizsálykodás színhelye.³⁷

A milánói magyar közösség háború utáni vallási életére vonatkozó első hírt a *Magyar Harangok* című értesítőben olvashatjuk, amelynek alcíme *Az olaszországi Menekült Magyarok lapja*.³⁸ A lapot Dengl Miklós ferences szerkesztette, aki 1916-ban Újaradon (Erdély) született.³⁹ 1939-ben szentelték pappá Csíksomlyón. Rendi előljárói a tehetséges fiatal ferencset Rómába küldték tanulni. Tanulmányai befejezése után nem tudott hazatérni Erdélybe. Menekült magyarok lelkipásztora lett először Rómában, majd Milánóban, ahonnan 1948-ban kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol többek között a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* felelős szerkesztője lett. 1965–1970 között Youngstownban a Magyarok Nagyasszonya Plébánia plébánosa volt. 1998. október 2-án hunyt el. A *Magyar Harangok* első számát 1946-ban Rómában indította el, a Via Merulana 124. szám alatt lévő ferences központban, az Olaszországban élő menekült magyarok informálására, lelki táplálására,

³⁵ NAGYLAKI.

³⁶ OMKM 78/26.

³⁷ SZARVAS, *A szórványban...* 238.

³⁸ TAKÁCS Emma, *Magyar Harangok*, in MKL VIII (Budapest 2003) 271; NAGY 196. A Pápai Magyar Intézet (rövidítve: PMI) könyvtárában az 1946-48-as évek bekötött példányai lelhetők fel. BORBÁNDI Gyula, *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* (Budapest 1992) nem tesz említést róla. NAGY 644 ezen a néven egy ausztráliai irodalmi folyóiratot említ, amely Takács Emma szócikke szerint folytatása volt a Rómában indult lapnak.

³⁹ MÉSZÁROS György OFM, *Miklós atyára emlékezve*, in *Vasárnap. Romániai Magyar Katolikus Családi Újság* (1998).

majd a szerkesztőséget a második számtól áthelyezte Milánóba,⁴⁰ onnan pedig 1947-ben Monzába, a ferencesek vezetése alatt álló nevezetes kegyhelyre, amelynek neve Santuario della Madonna delle Grazie.⁴¹ A folyóirat alcíme pedig *Hontalan Magyarok Lapja* lett. Évente négy szám jelent meg.⁴² Igyekezett közreadni a fontosabb hazai híreket, beszámolt a menekülttáborok életéről, a hazájuktól elszakadtakat próbálta vigasztalni magyar versekkel és novellákkal, valamint hasznos információkkal szolgált a kivándorlás-hoz. A lap Európa országain kívül eljutott Brazíliába és Argentínába is.⁴³

Az 1946. évi első szám közölt egy bensőséges hangú cikket arról, hogy a háború után a milánói magyar közösség 1946 februárjában a San Sepolcro-templomban tartott szentmisén énekelte először újra a magyar Himnuszt. A híradás csak annyit örökített meg, hogy a szentmisét magyar ferences pap mondta, minden valószínűség szerint maga Dengl Miklós.

A kezdeti idők homályának következő biztos adata, hogy 1947. augusztus 20-án, Szent István király ünnepe alkalmából tartottak szentmisét a San Sepolcroban.

Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek,⁴⁴ akit 1945 nyarának végén nevezett ki XII. Pius pápa, még az év decemberében, Rómában járt. Ezen az útján és az 1946. februári római tartózkodása során is felkereste San Pastoréban a Magyar Otthont, amely magyar menekülteknek adott helyet,⁴⁵ misézőhelyet keresett Rómában a magyar közösség részére, és gondoskodott róla, hogy legyen magyar lelkipásztoruk.⁴⁶ Péterffy Gedeon, a Pápai Magyar Intézet igazgatója a leendő római magyar lelkésznek, Mester Istvánnak levélben adott tájékoztatást a rá váró feladatokról.⁴⁷ A levél második részében említést tesz egy magyar iskola megszervezésének tervéről, amelyben esetleg biztosítani kellene a hittan tanítását. Az iskola létrehozásának gondolata feltételezhetően összefügg a Milánóban 1943-ban megszűnt magyar iskolával kapcsolatos jogfenntartással, amelyet 1947-ben a magyar–olasz kulturális vegyesbizottság ülésén a magyar fél felvetett. Az olasz fél tudomásul vette a jogfenntartást, vagyis azt a tényt, hogy a milánói iskola

⁴⁰ *Magyar Harangok* 1 (1946) 2. szám: Milánó, Via Gherardini 7.

⁴¹ *Magyar Harangok* 2 (1947. május 25.).

⁴² Takács Emma szócikkében azt írja, hogy havonta jelent meg hat oldalon. TAKÁCS 271.

⁴³ *Magyar Harangok* 3 (1948. január 31.).

⁴⁴ Legújabb és legbővebb életrajza: BALOGH Margit, *Mindszenty József I-II* (Budapest 2015).

⁴⁵ NÉMETH, *Mindszenty*... 115-116.

⁴⁶ A római magyar közösség történetéhez: NÉMETH László (Imre), *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Első rész 1945–1963*, in MEV 14 (2002) 1-4/197-228.

⁴⁷ TÓTH Tamás, *A Pápai Magyar Intézet Róma* (Róma-Budapest 2017) 31. Mester életrajza: NÉMETH, *A római*... 24-25 és fotója: 81. A levél: PMI 37/1947. Megtalálható az esztergomi Prímási Levéltárban is a 1735/1947-es aktában.

későbbi időpontban – esetleg más olasz városban – megnyíljon.⁴⁸ Az iskola végül sem Rómában, sem Milánóban nem indult újra.

Mester István, a háború után kinevezett első római magyar lelkész, 1947. november 2-ától havonta tartott szentmiséket Rómában a magyar közösségnek.⁴⁹ A következő évben, 1948. november 12-én Mihalovics Zsigmond protonotárius kanonoknak, az Actio Catholica Magyarországról menekült központi igazgatójának a vezetésével Rómában, az olasz AC központi tanácstermében megalakították az Actio Catholica in Exterist (AC in Exteris – Külföldi Magyar Katolikus Actio).⁵⁰ Nem tudni, pontosan mikor, talán még ugyanebben az évben vagy a rákövetkezőben, azaz 1949-ben, megalakult a szervezet milánói tagozata is. Ennek elnöke Körmeny Lajos lett, aki a két világháború között ment Milánóba, és korábban az Egyesület elnöke volt, amint arról már említést tettünk.⁵¹ Az AC milánói tagozatának titkárává Csopey Dénest választották, aki Magyarországról 1945 áprilisában emigrált Milánóba.⁵²

E korszak legértékesebb forrása a *Római Magyar Kurír*, amelyet Vajda Ferenc a Collegium Germanicum et Hungaricum volt szatmári egyházmegye növendéke, római magyar lelkész, Mester István utóda nem sokkal az után indított el, hogy Mindszenty bíborostól kézhez kapta kinevezését.⁵³ Az értesítő első száma 1948. december 1-jén jelent meg. Sokrétű lelkipásztori munka tükröződik a kéthetente megjelenő folyóiratban, amely figyelemmel kísérte a milánói magyar közösség életét is.

Mielőtt áttérnénk a milánói magyar közösség életének következő korszakára, említést kell tennünk arról a személyről, aki az elkövetkező években a

⁴⁸ PELLER 178.

⁴⁹ NÉMETH, *Adalékok... Első rész* 203.

⁵⁰ Mihalovics Zsigmond (Homokbödöge, 1889 – Chicago, 1959) a Veszprémi Egyházmegye papja volt, tanulmányait a Pázmáneumban végezte. 1948-ban emigrált Olaszországba. NAGY 690. Halála alkalmából megjelent visszaemlékezés (nekrológ): in *Katolikus Szemle* 11 (1959) 3/161. SERES Ferenc, *Mihalovics Zsigmond élete és művei. Az Actio Catholica története* (Piliscsaba 1993). Utóbbi külföldi működéséről alig közöl valamit. Az Actio Catholica nevének rövidítése AC, a latin kifejezés jelentése katolikus tevékenység, hívők közreműködése a papság apostoli tevékenységében. Az AC in Exteris megalakulása: NÉMETH, *Adalékok... Első rész* 206.

⁵¹ Körmeny Lajos 1949-ben kb. 20–25 éve élt Milánóban. A Via Altino 3-ban lakott. A meghívottak listáján az 56. sorszám alatt szerepel a neve. OMKM 78/17.

⁵² Csopey Dénes (Budapest, 1907. december 18. – Milánó, 1986. január 31.) államtudományokból doktorált. 1933-tól a magyar királyi Külügyminisztérium szolgálatában állt. 1940–1941-ben Brassóban volt konzul, 1942-től a Külügyminisztérium Politikai Osztályának beosztottja volt követségi tanácsosi rangban. PRITZ 475. 1962-ben nyerte el az olasz állampolgárságot. 1943-tól a Máltai Rend magisztrális lovagja volt. VAJAY 204.

⁵³ Két évfolyam jelent meg, amelyek a PMI levéltárában maradtak fent bekötve. 2013-ban a két kötet csere alapján került az OMKM levéltárába, ahol a 73. sorszám alatt található. *Új Üzenet* (2013. május 26.). Az átadásra vonatkozó levelezés: Szent István Alapítvány 52/2013. A két évfolyam anyaga digitalizálva is hozzáférhető: OMKM CD 49b. Vajda lelkipásztori működéséről: NÉMETH, *Adalékok... Első rész* 205-214.

nyugati magyar emigráció egyházi vezetője lett, és így nagy hatással volt a milánói magyar közösség életének alakulására is. Zágon József győri kanonok, irodaigazgató 1949 januárjában emigrált Ausztriába, ahonnan az Egyesült Államokba szeretett volna menni, de XII. Piusz pápa 1950-ben kinevezte az emigráns magyarok vizitátorának.⁵⁴ Székhelye kezdetben az ausztriai Innsbruckban volt, majd áttette azt Rómába, ahová 1951 novemberében áttelepítette az általa indított *Élet* című folyóiratot is, amely szintén közölt híreket a milánói magyar közösségről.⁵⁵

JEZSUITA PÁTEREK CHIERIBŐL: 1949–1959

A Milánóban megalakult AC működése új lendületet adott a milánói magyar közösségnek: 1949. november 13-án, kétévi szünet után ismét tartottak szentmisét a San Sepolcro-templomban, amelynek bemutatására a Torinó melletti Chieriből Borbély István jezsuita atyát hívták meg.⁵⁶ A magyar szóra és magyar imádságra szomjazó magyarok örömmel és nagy számban jelentek meg a szentmisén, amely 11 órakor kezdődött. Az AC lelkes gárdája – szól a beszámoló – Körmeny Lajossal és Csopey Dénessel az élen arra törekedett, hogy minél intenzívebb, minél mélyebb katolikus életet teremtsenek a lombard fővárosban.

A szentmisét bemutató Borbély István Vácon született 1903. augusztus 19-én.⁵⁷ 1921. augusztus 13-án lépett be a jezsuiták érdi noviciátusába. Később Innsbruckban és Belgiumban tanult. Innsbruckban szentelték pappá 1931. július 26-án. Tanulmányai befejeztével 1932 és 1943 között a szegedi jezsuita főiskola egyik legkiválóbb filozófia- és teológiatanára volt. 1943. június 13-án lett a magyar jezsuita rendtartomány főnöke. Mindszenty bíborshoz szoros kapcsolat fűzte, így nem meglepő, hogy 1948 végén többször kereste a rendőrség, ezért titkárával külföldre távozott. Az ekkortájt egyéni- leg vagy kisebb csoportokban külföldre menekült jezsuiták a Torinó melletti

⁵⁴ NÉMETH László Imre, *Zágon József (1909–1975)*, in MEV 24 (2012) 3–4/39–78.

⁵⁵ BORBÁNDI, *Nyugati...* 102. A kéthetente megjelenő folyóirat példányai két kötetbe kötve megtalálhatók a lelkészség levéltárában: OMKM 74. A folyóiratban megjelent olaszországi egyházi hírek elektronikus formában megtalálhatók: OMKM CD 49a.

⁵⁶ *Római Magyar Kurír* (1949. december 1.) 3.

⁵⁷ Életrajza: PÁLOS Antal SJ, *Viharon, vészen át. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar rendtartományának életéről a II. világháború után (1944–1990)* („Anima Una”- könyvek 1) (Budapest 1992) 167. E rövid életrajzt korrigáltuk, illetve kiegészítettük a Miklósházy Attila SJ püspöktől kapott életrajzi leírással. Személyes visszaemlékezések: ÁDÁM János SJ, *P. Fábry Antal SJ (1902–1985)*, in *Kortárs magyar jezsuiták 2* („Anima Una”-könyvek 3) (összeáll. Szabó Ferenc; Budapest 1992) 191–193; HORVÁTH Tibor SJ, *P. Fábry Antal három mottója. Megemlékezés, in uo.* 193–197. Adatokban bővelkedő életrajza: BIKFALVY Géza, *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003* (METEM Könyvek 53) (Budapest 2007) 36.

Chieriben gyülekeztek, ahol az olasz jezsuiták a háromemeletes Villa Lugianát bocsátották a 45 menekült magyar jezsuita rendelkezésére, akik között 13 felszentelt pap, 27 szeminarista és 5 segítő testvér volt.⁵⁸ P. Borbély SJ a növendékeknek itt pszichológiát tanított. Eleget téve a milánói magyar közösség felkérésének, a tanítás mellett vállalta a milánói magyar szentmisék végzését is. 1950-től a hónap első vasárnapján tartották a szentmiséket. Az év első felében február 5-én, március 5-én és április 7-én volt szentmise, amelyeket az AC in Exteris milánói tagozata szervezett.⁵⁹ A február 5-i szentmisén Milikovits Emma a milánói magyarokból szervezett énekkarral magyar egyházi énekeket adott elő.⁶⁰ A szentmisék mellett nagyböjtnben háromnapos lelkigyakorlatot (triduumot) is tartottak, március 31. és április 2. között, amely közös húsvéti szentáldozással zárult.⁶¹ A kezdeményezés hagyományteremtő lett. Húsvét után, a következő első vasárnapi szentmise május 7-én volt.⁶² Erre meghívták Mihalovics Zsigmondot, aki május 13-án a Biancamano gözössel készült elhagyni Olaszországot. A szentmisén a szentbeszédet Borbély István mondta. A *Római Magyar Kurír*ban megjelent beszámoló szerint a közösség a szentmisén teljes létszámban jelen volt.⁶³ Az év második felében ismét jeles vendég érkezett Rómából: 1950. október 31-ét megelőző vasárnap Apor Gábor korábbi szentszéki követ, az AC in Exteris elnöke látogatta meg a szervezet milánói vezetőségét.⁶⁴ A megbeszélésen, amelyen az AC 1951. évi programját beszélték meg, részt vett P. Borbély SJ és a bresciai magyarok képviselői is.

Egyesületi életre vonatkozó hír is megjelent az *Élet* hasábjain. A Milánói Magyar Egyesület 1950. december 27-én karácsonyi műsort rendezett, amelynek szereplői Szöcs Albert, Vinkovics Ferencné és Doór Vilmos voltak.⁶⁵ Ezen adat ismeretében feltételezzük, hogy az Egyesület az ezt megelőző években is szervezett karácsonyi programot, ahogyan az elkövetkező években is.

A következő év fordulatot hozott, P. Borbélyt ugyanis rendi előljárói 1951-ben áthelyezték Kanadába, ahol Montréalban, a Jézus Társaság teoló-

⁵⁸ SZARVAS Béla, *A magyar jezsuita rend hittudományi főiskolája Olaszországban. Fábry Antal SJ (1902–1985) emlékére*, in MEV 10 (1998) 1-2/282.

⁵⁹ *Római Magyar Kurír* (1950. január 25.) 16.

⁶⁰ *Római Magyar Kurír* (1950. február 20.) 12.

⁶¹ *Római Magyar Kurír* (1950. április 15.) 18.

⁶² *Római Magyar Kurír* (1950. május 15.) 18.

⁶³ A szentmiséken 100-200 közötti létszámban vettek részt a milánói magyarok: *Élet* 1 (1950. december 3.) 16.

⁶⁴ *Élet* 1 (1950. december 3.) 16.

⁶⁵ *Élet* 2 (1951. január 14.). Két szereplő neve rajta van azon a listán, amelyen a milánói magyar mise meghívottai vannak felsorolva: a 88. sorszám alatt Szöcs Albert a Via Torino 47-ben, a 26. sorszám alatt Doór Vilmos a Via Sasseti 14. szám alatt lakott. OMKM 78/17.

giáján dogmatikát adott elő 1963-ig. 1967-ben professzor emeritus lett. 1987. november 27-én Hamiltonban hunyt el.

P. Borbély SJ távozását követően a milánói magyar közösség lelkipásztorra Fábry Antal jezsuita atya lett, aki Brünmben született 1902. január 23-án. Szegeden lépett be a jezsuita rendbe, 1920-ban. 1931. július 26-án szentelték pappá. 1932 és 1936 között a római Collegium Germanicum et Hungaricum-ban volt repetitor, azaz a papnövendékek tanulmányaiért felelős előljáró. 1937-től Magyarországon volt prefektus, régens és dogmatikatanár. 1947-től Szegeden a skolasztikusok rektora lett, akiknek 1949-ben megszervezte külföldre juttatását. Ő maga 1949. március 25-én lépte át a határt. Chieriben tovább tanította az oda menekített növendékeket. Emellett a helyi jezsuita provincia növendékeinek dogmatikát oktatott.⁶⁶ Az AC milánói szervezetének felkérésére 1951 őszétől végezte a havi szentmiséket egészen 1959 karácsonyáig. Igen mozgalmas és gazdag évek voltak ezek a közösség életében, amely időszakból néhány epizód ismeretes.⁶⁷

Az AC in Exteris 1951. május 15–17-én Rómában tartotta ülését, amelyen a milánói AC nevében Csopey Dénes is részt vett.⁶⁸

1952-ben az első havi szentmisét február 3-án tartották.⁶⁹ Az év során az *Élet* című lapban többször is megjelent a felhívás, utolsó alkalommal 1952. október 25-én. Az augusztus 20-i szentmisén, amelyet augusztus 24-én vasárnap tartottak a San Sepolcro-templomban, a milánói AC menekült csoportja is részt vett.⁷⁰ A milánói magyar közösség is kapcsolódott az apostoli vizitátor, Zágón József által a szent király megkoronázásának 950. évfordulója alkalmából meghirdetett Szent István jubileumi évhez.⁷¹

A milánói magyar szentmisék már említett névjegyzékében felsorolt nevek alapján négy magyar szerzetes pap is kapott meghívást a szentmisékre:⁷² Dömötör Ede ferences, aki Genovában,⁷³ Krazslitz atya, aki Goriziában élt, és két milánói ferences, akik a Piazza Sant'Angelón laktak, a minoriták rendházában. A 69. sorszám alatt szereplő ferences atya neve át van húzva,

⁶⁶ SZARVAS, *A magyar...* 285; BIKFALVY 63; egy személyes visszaemlékezés: NEMESHEGYI Péter, „Tárt karokkal várnak ránk ...”. *Életinterjú Nemeshegyi Péter jezsuitával. Beszélgetőtárs: Kiss Péter* (Budapest 2016) 129.

⁶⁷ NÉMETH László (Imre), *Zágón József levelezése két magyar jezsuitával, avagy adalékok a milánói magyar közösség történetéhez*, in *Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv* (METEM Könyvek 62) (szerk. Molnár Antal, Szilágyi Csaba, Zombori István; Budapest 2007) 350–351.

⁶⁸ *Élet* 2 (1951. június 10.) 20.

⁶⁹ *Élet* 3 (1952. január 25.).

⁷⁰ *Élet* 3 (1952. szeptember 10.).

⁷¹ ZÁGON József, *Szent István jubileumi év*, in *Élet* 2 (1951) 6. sz. (Húsvét).

⁷² OMKM 78/17.

⁷³ A rendi névtár szerint 1947-től élt Genovában: *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria, Ordinis Fratrum Minorum, S.P.N. Francisci* (Budapest 1949) 66.

ezért olvashatatlan. A 111. sorszám alatt Tyukody Brandi Lucián ferences páter neve áll.

Tyukodi István Lucián (vagy néha Lúcián)⁷⁴ 1901. augusztus 14-én született Kaplonyban (Szatmár), 1916-ban jelentkezett a ferences rendbe, 1924. április 19-én szentelték pappá. 1923–1925-ben Rómában tanult az Antonianumon, 1926-ban Gyöngyösön volt lektor. 1929 januárjában Kínába jelentkezett misszionáriusnak. Nyolc rendtársával együtt utazott ki. 1929. november 8-tól a Nemzetközi Ferences Teológia tanáraként tanított Hankowban. 1931-ben a klerikusok magisztere lett. 1935–1937-ben Tsinanfuban volt teológiai tanár. 1952-ben kiutasították Kínából a többi magyarral együtt. Feltehetően ezután érkezett Milánóba. Nincs pontos adat arra vonatkozóan, hogy mikortól meddig tartózkodott ott. Nevének feltüntetése a meghívottak listáján arra utalhat, hogy hosszabb ideig élt Milánóban, akkor, amikor a közösségnek volt állandó misézője. Buenos Airesben halt meg 1982. szeptember 6-án.⁷⁵

Az említett névjegyzék nagy valószínűséggel 1954. június 29. után, de 1956 előtt íródott, amikor a közösség létszáma lényegesen megnövekedett.⁷⁶

A milánói magyar közösség Csopey Dénes AC titkár kezdeményezésére 1954-ben a közösség két tagja, Körmendy Lajos, a milánói AC elnöke és Gulyás Béla, az Egyesület korábbi pénztárosa⁷⁷ részére, 25 éves áldozatos munkájuk elismeréseként pápai kitüntetést kért. A kérelem Zágón József asztalára került, aki a két személyről Fábry Antaltól kért bizalmas információt 1954. október 18-án.⁷⁸ Az akkori posta és Fábry gyorsaságára utal, hogy válaszát, amely mindkét jelöltről pozitív volt, már október 21-én megírta.⁷⁹ Levelének végén, ugyanúgy, mint elődje, meghívta Zágont a legközelebbi milánói magyar szentmisére. A kapott információk alapján a két személyről Zágón német nyelvű ajánlást készített, és a kitüntetések adományozását maga is ajánlotta.⁸⁰ A két kitüntetést, a Pro Ecclesia et Pontifice érdemren-

⁷⁴ *Schematismus Almae Provinciae S. Joannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci in Hungaria, Anno Bissextili 1948* (Budapest) 64, 70.

⁷⁵ A ferences rendtartomány könyvtárosának, Fáy Zoltánnak a közlése a Kapisztrán rendtartomány 1995. évi beosztásában (tabula) olvasható megemlékezés (nekrológ) alapján. Kínai működéséről részletesen ír: KÁLMÁN Peregrin, *A magyar ferencesek kínai missziójának kezdete, in A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története. Historia brevis Praefecturae Apostolicae de Paoking* (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. Magyar Ferences Források Series D Numerus 4) (szerk. és jegyz. Kálmán Peregrin OFM, Vámos Péter; Budapest 2005) 16–34.

⁷⁶ A névsorban a 18. Csopey Dénes, akinek lakcíme: Viale Maino, 30. Hlatky Endrének 1954. június 13-án írt leveléből ismert, hogy ide június 29-én költözött. Apor-gyűjtemény A-L 39.

⁷⁷ A Via Lambrate 15-ben lakott. A névjegyzékben a 33. sorszám alatt szerepel a neve. OMKM 78/17.

⁷⁸ Szent István Alapítvány, Zágón-gyűjtemény (a továbbiakban: SZIA-Zágón) 7.2.1.

⁷⁹ SZIA-Zágón 7.2.2.

⁸⁰ SZIA-Zágón 7.2.3: 1954. november 14. A két német nyelvű ajánlás a levélhez van csatolva.

det, a vatikáni Államtitkárság december 20-án adta át Zágónak, aki azokat mindjárt postára is adta az okmányokkal együtt, kérve Fábryt, hogy az irodai taxa címén 10 000 lírát szíveskedjék csekken átutalni.⁸¹ A kitüntetések december 22-én érkeztek meg Chieribe. Fábry azonnal értesítette a milánóiakat, hogy a kitüntetések átadására december 26-án, vasárnap du. 4 órakor kerül sor, a milánói magyar kolónia karácsonyi ünnepségén, amelyet a Lyceum alatt (Via Manzoni 41/a. szám) tartottak. Fábry megköszönte Zágónak a küldeményt, és egyben meghívta az ünnepségre, mert jelenléte nagy örömet jelentene az egész közösségnek, különösen a két kitüntetettnek.⁸²

Apor Gábor irathagyatékában található egy 1954. december 20-án kelt körlevél, amely szerint november 19-én a Magyar Egyesület választmányi ülést tartott.⁸³ Ezen felkérték az Egyesület vezetőségét, hogy az elkövetkező, 1954–1955. évben is folytassa az ügyvezetést. Az elnök ekkor Langer Béla mérnök volt, a korábbi elnök, Kovács Dezső ellenőr. A tisztségviselők:

Aelnök:	In. Arch. Kovács László
Pénztáros:	Gulyás Béla
Titkár:	Dallané Gulyás Edit
Számvizsgáló:	Müller Gyula

A választmánynak 8 tagja volt: Balli Tibor, Orbán István, Pall Antal, Ruzicska Pál, Somogyi Géza, Szabó Gyula, Szócs Albert és Weisz Jenő. A felsorolt tisztségviselők közül csak háromnak nem szerepel a neve a milánói magyar szentmisék meghívottainak listáján.⁸⁴

A körlevél utal arra, hogy a karácsonyi ünnepségen a résztvevők hozzászólhatnak az összetételhez. A tagsági díj ekkor 1000 líra volt. A körlevél az Egyesület célját így fogalmazta meg: „Átmenteni a magyar eredet hagyományait. Egy több évszázadra visszatekintő olasz–magyar bensőséges barátság igazi értelmét fenntartani. Egymásra találni, egymást segíteni!”

A szentmisék nyelve ekkor természetesen latin volt, csak az evangélium, a prédikáció és az ének volt magyar, amelyet harmóniummal Strada Katalin kísért. Állandó kis kórus is alakult, amely próbákat tartott a szentmisék előtt, hogy az énekkel még szebbé tegyék a szentmiséket. A felmerülő költségeket, elsősorban a miséző pap útiköltségét, a perselyből fizették, amelyet 1948 és 1955 között Korányi Zoltán orvos, a Richter Gedeon Gyógyszer-

⁸¹ SZIA-Zágon 7.2.4: 1954. december 21.

⁸² SZIA-Zágon 7.2.5: 1954. december 23. Fábry feltehetően nem figyelmesen olvasta el Zágon levelét, mert válaszában rákérdez arra, hogy mennyivel tartozik a két kitüntetésért.

⁸³ Apor-gyűjtemény A-L 39.

⁸⁴ OMKM 78/17: Balli Tibor, Orbán István és Weisz Jenő.

gyár milánói vállalatának vezetője kezelt.⁸⁵ 1955 második félévétől a pénz kezelését Szarvas Béla vette át.⁸⁶

1955-ben úgy tűnt, hogy lesz állandó papja a milánóiaknak, Kandó Kecs-kés Ferenc jezsuita személyében, aki 1955-ben Milánóban lett lelki igazgató, gyóntató.⁸⁷ Korai volt az öröm, mert 1956-ban rendi előjárói áthelyezték máshová, így a munkát P. Fábrynak kellett folytatnia.

Ugyanebben az évben, 1955 őszén vette fel a kapcsolatot a milánói közösséggel Boglár Miklós szervita atya. Életrajzi adatai alig ismeretesek. Annyit tudni róla, hogy 1922-ben született. A szervita rend tagjaként szentelték pappá. A hatvanas évek elején afrikai missziókban dolgozott. Utána 1964–1965-ben Montréalban, majd 1965-től 1969-ig Ottawában volt kisegítő lelkész.⁸⁸ Olaszországban 1953-tól menekültlelkészként működött Triesztben, majd 1954-től 1959-ig egész Olaszországban.⁸⁹ 1955-ben levélben fordult Csopey Déneshez, hogy kapcsolatba kerülhessen a segítségre szoruló milánói menekült magyarokkal.⁹⁰ Csopey válaszában jelezte, hogy a Magyar Egyesület nem foglalkozik menekültekkel, ezért tanácsosabb az AC keretében felvenni velük a kapcsolatot. Boglár Miklós 1955. november 5-én járt először Milánóban, a szervita rendházban szállt meg, és Fábry Antallal való megbeszélés alapján a havi szentmise után találkozott a menekült magyarokkal. Kapcsolata a közösséggel állandósult, mert 1956-ban Csopey őt hívta meg a húsvéti lelkigyakorlat megtartására. Boglár atya legkésőbb 1959-ben megvált a munkától, mert a menekültlelkészi munkakört 1959 májusában már Anisich Jenő látta el.⁹¹

Az 1955-ös esztendőből van még egy emlék. A március 6-i szentmise dátumával a magyar közösség díszes oklevelet adott át Giovanni Battista Montininek, aki 1953-tól volt milánói érsek, 1963-ban pedig VI. Pál néven pápa lett.⁹²

⁸⁵ A misére meghívottak listáján a neve nem szerepel. OMKM 78/17.

⁸⁶ SZARVAS, *A szórványban...* cikkhez írt kiegészítés: OMKM 78/5. Szarvas Béla 94. sorszám alatt van feltüntetve a névsorban. OMKM 78/17.

⁸⁷ Életrajza: BIKFALVY 108-109. 1959-től Triestben működött rövid megszakítással: 1965–1970 között Sydneyben volt magyar lelkész. MIKLÓSHÁZY Attila SJ, *A tengeren túli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek rövid története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában* (Budapest 2008) 208.

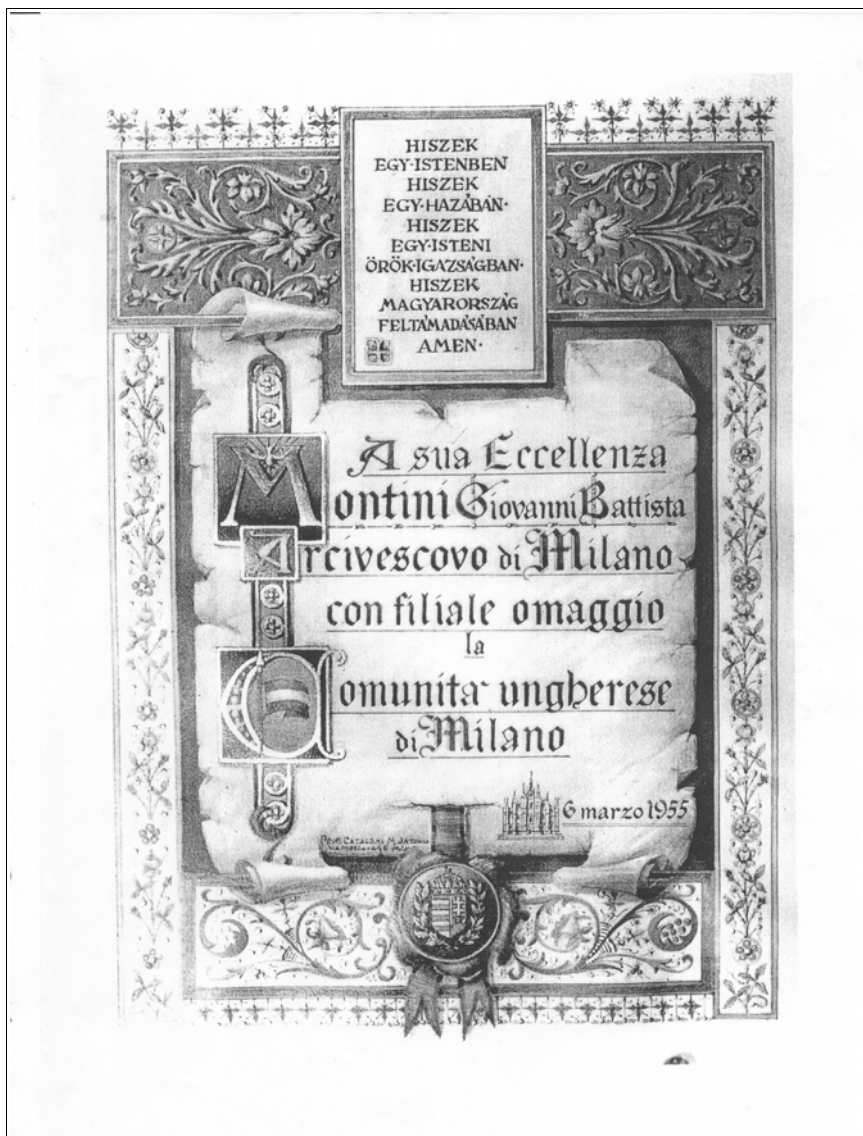
⁸⁸ MIKLÓSHÁZY 122 és 130.

⁸⁹ Zágon József irattárában található a kinevezésével kapcsolatos levelezés: SZIA-Zágon 2.56.

⁹⁰ Levelezésük: OMKM 1. Csopey Dénes Milánó. A 16 lap terjedelmű levelezés 1955–1956-ból való.

⁹¹ Kinevezésére vonatkozó levelezés: SZIA-Zágon 1.13. NÉMETH, *Adalékok... Első rész* 224-225.

⁹² Életrajza: TORNIELLI, Andrea, *Paolo VI. L'audacia di un papa* (Milano 2009). Az oklevél másolata: OMKM 78/15.

A MILÁNÓI MAGYAR KÖZÖSSÉG AJÁNDÉKA MONTINI ÉRSEKNEK 1955-BEN

1956. október 23-án kitört a forradalom Budapesten. A hír hamar eljutott Milánóba is. Olaszország-szerte elindult a szolidaritási hullám. Milánóból is gyógyszerszállítmányt és orvosi segítséget küldtek Budapestre a Máltai Lo-

vagrend útján. A milánói AC vezetősége azt tervezte, hogy a november 4-i szentmisén megemlékeznek a nándorfehérvári győzelem és a III. Callixtus pápa által 1456-ban elrendelt déli harangszó 500 éves évfordulójáról. A forradalom, a magyar nemzet hősi szabadságharca azonban arra indította őket, hogy a 11 órás szentmise keretében hősi halált halt honfitársaikra emlékezzenek, és Magyarország sorsának jobbra fordulását imádkozzanak. Ugyanezen a napon délután akadémiai ülést tartottak a jezsuiták San Fedele rendházában (Piazza San Fedele), amelyen a bevezetőt Fábry Antal mondta. Várady Imre,⁹³ a bolognai egyetem nyilvános rendes tanára, az AC in Exteris elnöke tartott előadást „A szent és a katona, Hunyadi János és Kapisztrán Szent János emlékezete” címmel, majd Liszt Ferenc két műve, a *Genfi harangok* és a *IX. magyar rapszódia* csendült fel V. Vajdaffy Erzsébet zongoraművész előadásában. Az akadémiai ülés Körmendy Lajos helyi AC elnök zárószavával ért véget.

A forradalmat 1956. november 4-én a Budapestre bevonuló szovjet tankok letörték. Ennek hírére Giovanni Battista Montini érsek még aznap este fáklyás körmenetet szervezett, amelyen személyesen vitte körbe a Magyarországot szimbolizáló keresztet.⁹⁴ Ezen a magyar közösség tagjai is részt vettek.

A forradalom leverését követően megindult Nyugatra a menekülthullám. Olaszországban ugrásszerűen megnőtt a menekültek száma, akiknek nagy részét a Vöröskereszt táborokban helyezték el. Hozzávetőlegesen ötezren érkeztek.⁹⁵

A táborok lelkipásztori ellátása a Pontificia Opera Assistenza (POA)⁹⁶ hatáskörébe tartozott, mivel ez a szervezet volt illetékes az olaszországi egyházmegyék és az olasz Egyház egészének szintjét meghaladó karitásmunkában. A menekült magyarok lelkipásztori ellátását Zágon József ezzel a

⁹³ Várady Imre (Nagybecskerek, 1892 – Róma, 1974) a magyar emigráció kiemelkedő alakja volt. 1942–1967 között a bolognai egyetemen megszervezte a magyar nyelv és irodalom tanszékét, ahol maga is tanított. ÚJHELYI Ágnes, *Halottaink. Várady Imre 1892–1974*, in *Katolikus Szemle* 26 (1974) 2-3/235-237.

⁹⁴ Tornielli életrajza erről nem tesz említést. TORNIELLI 244. Spiero Marion személyes közlése.

⁹⁵ WALCZ, Amarylisz, *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia* (Roma 2001) 27. A füzet végén található egy táblázat, amely felsorolja az egyes táborokban lakók létszámát (60. o.). A lista az Archivio Centrale dello Stato őrizetében lévő Croce Rossa Italiana iratanyaga – konkrétan a Servizio Affari Internazionali gyűjteménye – alapján készült. Zágon József irattárában van egy dátum nélküli levélmásolat, amelyben felsorolja, mennyien vannak az egyes táborokban (férfiak, nők és gyerekek). SZIA-Zágon 26.13. A létszámok nem egyeznek. Zágon mindenhol több menekültől tud.

⁹⁶ A szervezet a XII. Piusz pápa által 1945-ben létrehozott Pontificia Commissione di Assistenza fejlődésének utolsó szakaszát jelentette. Szabályzatát 1953. június 15-én hagyta jóvá a pápa. PELLOSO, Giuliano, *Pontificia Opera di Assistenza in Italia*, in *Dizionario Ecclesiastico* (Torino 1958) 270-271.

szervezettel való együttműködésben szervezte meg.⁹⁷ A munkába igyekezett bevonni minden elérhető magyar papot. Fábry is kivette a maga részét. A jezsuita teológián, Chieriben néhány hónapra felmentették a dogmatika tanítása alól, így teljes idejét a honfitársaival való törődésnek szentelhette.⁹⁸

A Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, a milánói Charitas és a milánói magyarok 1956 karácsonyára a magyaron kívül négynyelvű (olasz, német, angol, francia) szótárt adtak ki a gyakorta használt szavak gyűjteményével, hogy a táborokban a kivándorlásra várakozó magyarok hasznosan tölthessék az időt valamilyen idegen nyelv tanulásával.⁹⁹

A kezdeti hónapok után Fábry a hónap négy vasárnapját négy város, Milánó, Torinó, Bergamo és Verona között osztotta meg, amit a tanítás mellett is vállalni tudott. A Vöröskereszt 1957. június 30-ig megszüntette a táborokat, és a magyarokat nemzetközi táborokba vitték át.¹⁰⁰ Végül az Olaszországban maradt magyarokat két táborba, Ca' di Landinóba (Bologna) és Rómába vonták össze, ahol jobb körülmények közé kerültek, mint a nemzetközi táborokban.¹⁰¹

A milánói magyar közösség a Máltai Lovagrend támogatásával magyar tanácsiroda felállítását tervezte azoknak a magyaroknak a megsegítésére, akik Olaszországban maradtak. Az iroda elsősorban a munkakeresésben nyújtott volna segítséget. Arra vonatkozóan nincs adat, hogy az iroda létrejött-e, és ha igen, meddig működött. Csopey Dénes is bizonyára sokat tevékenykedett ezekben a hónapokban. Munkájának lehet elismerése, hogy 1957-ben a Máltai Lovagrend nagykeresztes magisztrális lovagja lett.¹⁰²

Az Olaszországba menekült magyarok többsége harmadik országba vándorolt ki, ahol be tudták fogadni őket. Voltak azonban olyanok, akik maradtak, és Milánóban vagy a környékén eresztettek gyökeret, így megnőtt a milánói magyar közösség létszáma, ami ekkor volt a legnagyobb. Intenzívebb lett a társadalmi élet, rendszeresen voltak különféle rendezvények irodalmi, történeti témákkal vagy zenei előadásokkal, ahhoz hasonlóan, ahogy ez 1956 novemberében is zajlott. Az Egyesület – helyiség hiányában – 1956 után szűnt meg, pontosan nem tudni, mikor. Iratanyaga sajnos elkallódott.

Fábry Antal 1959 végén Frankfurtba költözött, ahonnan azonban továbbra is tartotta a kapcsolatot a milánói magyar közösséggel.

⁹⁷ Zágon levelezése a POA-val: SZIA-Zágon 26.13, 101. lap.

⁹⁸ SZIA-Zágon 7.2.10.

⁹⁹ OMKM M 16/22.

¹⁰⁰ SZIA-Zágon 7.2.17. A Vöröskereszt-táborok működési idejét felsorolja: WALCZ 59. A boarezzói és a két Velence környéki tábor, Jesolo és Sottomarina di Chioggia, ténylegesen május 31-én szűntek meg.

¹⁰¹ SZIA-Zágon 7.2.19.

¹⁰² SZIA-Zágon 7.2.16.

ÉLET A JEZSUITÁK UTÁN: 1960–1974

P. Fábry távozását követően a milánóiak új magyar papot kerestek. Így akadtak Halbédli Imre, volt magyar tábori lelkészre. Annyit tudni róla, hogy 1910-ben született, és Milánóhoz egész közel, a Varese melletti Vergiatében dolgozott egy ifjúsági otthonban. Miután vállalta a milánói magyar közösség felkérését, 1962-ig tartotta a havi szentmiséket a San Sepolcróban.

Tőle Németh György Lucius ferences atya vette át a munkát, akit 1962-ben a milánói ferences kolostorba helyeztek, így néhány évig állandó, helybeli papja lett a milánói magyar közösségnek.¹⁰³ P. Lucius Polán (Istria) született 1906. január 2-án. Magyarországon, 1931. augusztus 29-én lépett be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett ferences rendtartományba. 1937. január 10-én szentelték pappá. Kánonjogból doktorált. Gyöngyösön, a rendi teológián tanított egyházbogot. 1947–1948-ban Mátraverebély-Szentkúton tartott népmisziót. 1950-ben hagyta el Magyarországot. 1951 nyarán Mönchengladbachban élt. Azon dolgozott, hogy kiszöktesse a ferences növendékeket Magyarországról, de erre nem nyílt lehetőség. 1952. december 10-12-én Rómában részt vett az AC in Exteris ülésén, amelyen az *Exsul Familia* enciklikáról tartott előadást.¹⁰⁴ 1956-ban, a forradalom után a magyar-osztrák határon fogadta a menekülteket. Hagyatékából értékes fényképfelvételek kerültek elő a határ akkori állapotáról, a menekültekről, illetve a táborokról. 1967-ben áttelepült Amerikába, ahol a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Kustódiában dolgozott. 1979. június 16-án, Roebingben halt meg.¹⁰⁵

Az egymást követő két lelkipásztor működési idejére vonatkozóan nincsenek részletes adatok. Az élet a megszokott rendben zajlott, a hónap első vasárnapján 11 órakor a San Sepolcróban tartott havi szentmiséssel és a húsvéti lelkigyakorlattal.

P. Lucius működési idejéből fennmaradt egy emlék. Paskai László szegedi teológiai tanár, akit a Ferences Rendben szenteltek pappá, de a rendek feloszlása miatt egyházmegyei szolgálatba kellett lépnie, 1964 után egy alkalommal meglátogatta őt Milánóban. Magyar pap kísérelőjével együtt mutatták be az egyik első vasárnapi milánói szentmisét. Utána részt vettek a templomhoz közeli presszóban tartott kávézáson, ami máskor is szokás volt a szentmisék után. Paskai László 1987-ben esztergomi (1993-tól esztergom-budapesti) érsek, Magyarország prímása lett,¹⁰⁶ 1988-ban pedig bíboros. 2002-ben vonult

¹⁰³ *Schematizmus... 1948*, 24 és 73; VICZIÁN János, *Németh Luciusz György OFM*, in MKL IX (Budapest 2004) 686. MIKLÓSHÁZY 2008, nem tesz róla említést.

¹⁰⁴ *Élet* (1952. december 25.).

¹⁰⁵ Várnai Jakab OFM közlése.

¹⁰⁶ BEKE Margit, *Paskai III. László 1987. március 3. – 2002. december 7.*, in *Esztergomi érsekek*

nyugdíjba. Mindig szeretettel emlékezett Németh Lucius atyára, akinek Gyöngösön, a ferences teológián tanítványa volt.

Ekkor még latinul miséztek, hamarosan azonban áttértek az anyanyelv használatára. Rómában, 1965. március 28-án mondták először a hó végi szentmisét magyarul,¹⁰⁷ nagy valószínűséggel nemsokára Milánóban is, annak ellenére, hogy a liturgikus reformot követő hivatalos magyar fordítás csak később jelent meg.

A közösség életében, amint ezt már láttuk, a kezdetektől fontos szerepe volt a világi munkatársaknak, akiknek munkájára a miséző pap támaszkodhatott. Spiero Marion és Szarvas Béla segítettek a szervezésben, a perselyezésben és a pénzkezelésben,¹⁰⁸ Strada Katalin pedig évtizedeken keresztül hűségesen kísérte az énekeket harmóniumon.¹⁰⁹

Németh Lucius távozását követően újra Halbédl Imre vette át a magyar szentmisék végzését. Ekkor azonban már Comóban lakott. Működési idejének utolsó két évéből maradt fenn néhány lelkipásztori értesítője, amelyekkel ő maga hívta a misére a milánóiakat.¹¹⁰ Ezekből kiderül, hogy a havi szentmiséket és a lelkigyakorlatokat a szokott formában tartották. 1973-ban a húsvéti lelkigyakorlatot Fábry Antal tartotta március 30-án, pénteken és március 31-én szombaton este 9 órakor a San Fedele-templom melletti jezsuita rendházban, a harmadik beszédet pedig április 1-jén, vasárnap 11 órakor, a San Sepolcro-templomban, a havi magyar szentmise keretében. P. Fábry már március 29-én megérkezett Milánóba, és a rendházban a hívek rendelkezésére állt. Májusban a „ponte” (hosszú hétvége) miatt nem a hónap első vasárnapján, hanem Pünkösöd vasárnapján tartották a magyar szentmisét. Július és szeptember között a nyári szünet miatt ekkor már nem volt havi szentmise. A következő évben, 1974-ben hasonló módon tartották a havi szentmiséket, a húsvéti lelkigyakorlatot április 5. és 7. között, és megtartották a nyári szünetet is. A szünet után, októberben Halbédl Imre már nem folytathatta a lelkipásztori munkát, mert szeptember 23-án, 64 éves korában váratlanul elhunyt. Temetésén a milánói magyarok szép számmal vettek részt. Halbédl atya halálában több figyelmet kapott, mint életében.¹¹¹

(szerk. Beke Margit; Budapest 2003) 405-408. A bíboros 2015. augusztus 17-én hunyt el. *Elhunyt Paskai László bíboros*, in Magyar Kurír (2015. augusztus 17.).

¹⁰⁷ NÉMETH László (Imre), *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Második rész: 1963–1973*, in MEV 15 (2003) 3-4/124. Frank Miklós római magyar lelkész így írt erről a szentmisére szóló meghívóban: „A szentmisét a vatikáni zsinat Nagyböjt első vasárnapján életbelépett rendelkezésének megfelelően magyarul fogjuk mondani.”

¹⁰⁸ SZARVAS, *A sórványban...* kiegészítés. OMKM 78/5. Spiero Marionról életrajzi adatokat is tartalmazó interjú: *Die grande Dame*, in RAMHAPP, Britta, *Sehnsuchts Orte an der Adria, Grado, Triest, Piran, Portoroz, Pula, Opatija* (Styria 2017) 168-169.

¹⁰⁹ Spiero Marion szóbeli közlése.

¹¹⁰ OMKM 38/155-158.

¹¹¹ Spiero Marion szóbeli közlése.

Az új lelkipásztor megtalálása nem okozott gondot, mert egy évvel korábban Rómába érkezett Kovach Angelus kapucinus atya, aki hamarosan eljutott Milánóba is.¹¹² Ővele azonban már egy új korszak vette kezdetét.

A *Magyar Katolikus Lexikon* pótkötetében megjelent egy szócikk az alábbi címmel: *Emigráns magyarok lelkipásztorai*.¹¹³ A cím után zárójelben az olvasható, hogy a vastagon szedett nevekhez életrajzi cikk van a lexikonban. A Milánóban 1924 és 1974 között működő magyar emigráns lelkipásztorok közül a névsorban Borbély István jezsuita atya és Dengl Miklós ferences atyák nevei olvashatók, de az nincs feltüntetve, hogy Milánóban is működtek. Borbély Istvánnak életrajza is van a lexikonban, de abban sincs megemlítve, hogy a milánói magyar közösség lelkipásztora is volt.¹¹⁴ A lexikonban van ugyan életrajza Németh Lucius ferences atyának és Rejőd Tiborcnak, az emigráns magyarok lelkipásztorainak névsorába azonban nem került be a nevük. Tanulmányunk végén ezért álljon itt azoknak a lelkipásztoroknak a listája, akik 1924 és 1974 között Milánóban voltak a magyar közösség lelkipásztorai. A névsor kiegészítés az MKL szócikkében felsorolt magyar lelkipásztorok névsorához:

1924–1929	Rejőd Tiborc (1892–1972)
1946–1948	Dengl Miklós OFM (1916–1998)
1949–1951	Borbély István SJ (1903–1972)
1951–1959	Fábry Antal SJ (1902–1985)
1960–1962	Halbédli Imre (1910–1974)
1962–1967	Németh Lucius OFM (1906–1979)
1967–1974	Halbédli Imre (1910–1974)

¹¹² NÉMETH László Imre, *Angelus atya. Az olaszországi magyarok lelkipásztora 1911–2001* (sokszorosított kiadás, Róma 2016) és NÉMETH, *Adalékok... Harmadik rész.*

¹¹³ MKL XVI (Budapest 2013) 393-415.

¹¹⁴ Diós István, *Borbély István SJ*, in MKL XVI (Budapest 2013) 226.

◆◆◆ ROKAY ZOLTÁN

 Szulik József papköltő (1841–1890)
 „rendhagyó” műfordításai

A XIX. században Magyarország nem volt katolikus papköltők híjával. Csak a következő neveket említem: Mindszenty Gedeon (1829–1877), Tárkányi Béla (1821–1886), Lévy Mihály (1862–1948). Mindenféleképp ihletőleg hatott rájuk a magyar nemzeti irodalom, elsősorban a költészet azóta sem tapasztalt, minden elképzelést felülmúló virágzása. A költői tehetség kiművelésében pedig jó szolgálatot tett egy ma kihalófélben lévő, vagy mára kihalt „műfaj”: a gimnázium. Aki nyolc éven át tanult latint, netán görögöt, két élő idegen nyelvet, az annyira magáévá tette a nyelv és stilsztika minden szabályát, az esztétika, a ritmus, a melódia, a költői formák minden fortélyát, hogy könnyedén engedhetett az ihletnek, és megkísérelt más nyelvű költeményeket is átültetni magyar nyelvre, kivált, ha megismerkedett az illető költő szellemi világával, anyanyelvű kultúrájával, annak múltjával, hagyományával, kincseivel.

Székrenyi Lajos szavaival élve: nem a nagy égitestek teszik elsősorban elkápráztatóvá, lenyűgözővé a csillagos égboltot, hanem a parányi csillagok megszámlálhatatlan sokasága. Ilyen parányi, tündöklő csillaghoz hasonlítja emlékbeszédében Szulik Józsefet.¹

SZULIK ÉLETRAJZI ADATAI

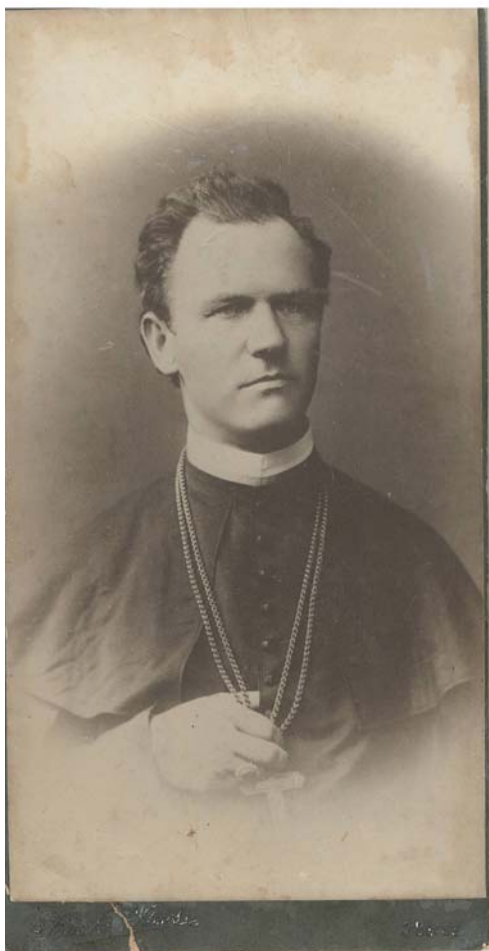
A papköltő életrajzát többen is megírták, a közelmúltban is publikációk tárgyát képezte, amelyek különösebb utánajárás nélkül is hozzáférhetők az érdeklődők számára.² Itt mindössze néhány „pillanatfelvétellel” kell beérnünk,

¹ Szulik József prózai írásaiból. Szulik József emlékezete (szerk. Rokay Zoltán; Óbecse 2004) 74.

² ROKAY Zoltán, *Arany ember volt*, in *Hitélet* 28 (1990) 5/24–25; Szulik József összegyűjtött költeményei és műfordításai (szerk. Rokay Zoltán; Óbecse 2002); Szulik József prózai írásaiból; ROKAY Zoltán, *Egy értelmiségi egy délvidéki plébánia élén*, in *Jel* XVI (2004) 2/49–51; Uő, *Az óbecsei plébánia kapcsolata a Székesfehérvárossal a XIX. században*, in FONYÓ Pál, *Módszertani hitelemzések* (reprint kiad., Óbecse 2015) 26–39.

amelyek azonban az ő egyéniségére és tevékenységének stílusára is fényt vetnek.

Szulik 1841-ben született Baján, és 1890-ben, Óbecsén bekövetkezett haláláig bácskainak vallotta magát, ami azonban nem tekinthető provincializmusnak, vagy helytelen lokálpatriotizmusnak, hiszen még pár héttel halála előtt is felutazott Budapestre a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának gyűlésére. Főpásztora megbízásából tanulmányutat tett Németországban, két ízben járt Olaszországban, s éppen a jelen összefüggésben érdekes nyelvérzéke és idegen nyelvi ismeretei mutatják, mennyire idegen volt szülőföldje szeretetétől minden egyoldalúság, látókörének bármilyen „beszűkülése”.

A gimnáziumot szülővárosában végezte, néhány hónap kivételével, amíg Pécsen tanult. Ennek a néhány hónapnak eredménye Szulik legismertebb költeménye, a „Szomorúan szól a magyar nóta” kezdetű „Népdal”. (Amikor 1997-ben Budapestre kerültem, egy ottani hívő azzal lepett meg, hogy elszavalta nekem a verset.) – A költemény, a „sírva vigadó magyar” képével híven visszhangozza a szabadságharc leverése utáni hangulatot, amely Szulik opuszát éppúgy meghatározza, mint kora magyar alkotásait általában.

SZULIK JÓZSEF
korabeli műtermi felvétel
(A kép a szerző tulajdonában van.)

Az érettségi után Szulikot felvették a kalocsai papneveldebe. 1864-ben szentelték pappá. Többévi kápláni szolgálat után 1869–1878 között a kalocsai Miasszonyunk Iskolanővérek tanítóképző intézetében tanított. 1878-ban Óbecse egyhangúlag megválasztotta plébánosának. Ezt követte a címzetes préposti, az esperesi és az iskolalátogatói kinevezés. Kalocsai működésének idejéből származik értékes naplófeljegyzése Liszt Ferencsel való találkozásáról az érseki asztalnál. Ő a szerzője a Kalocsán tartott hangversenyről szóló tudósításnak is a *Magyar Állam* hasábjain, amelynek más fővárosi lapokkal együtt Szulik volt a kalocsai tudósítója.³ Óbecsei közéleti szereplései közül említést érdemel a városháza alapköletételénél mondott beszéde, amelyet szintén megörökített kéziratos naplójában.⁴ Egész lelkipásztori tevékenységét és egyéniségét legtalálhatóbban jellemzi esperes utóda az érseknek tett jelentésében: „Halála példás és jámbor volt, mint élete.”⁵

SZULIK IRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Az előzőhöz hasonlóan, ebben a pontban is be kell érünk néhány tömör közléssel. Szulik prózai írásainak (eddig) legteljesebb bibliográfiáját a már említett Szekrényi Lajos-féle emlékbeszédhez csatolva találjuk meg. A bibliográfia 290 tételt tartalmaz az alábbi műfajokban: Önálló művek; Úti tárcák (különösen figyelemre méltó: *Turinban és Látogatás Kossuthnál*⁶); Eredeti elbeszélések; Természetrajzi cikkek; Bírálólatok, könyvismertetések, vitatkozások és tanulmányfélék (mindenekelőtt említést érdemel: *Fischer Sándor könyve: Petőfi élete és művei, Tolnai Lajostól fordítva*⁷); Fordított elbeszélések; Tan- és nevelésügyi dolgozatok és közlemények; Vegyes cikkek és alkalmi közlemények (pl. *Március 15-ike Ó-Becsén*⁸). Ezek az írások nemcsak hitbuzgalmi vagy tanügyi lapokban találhatóak meg, hanem az említett *Magyar Szemlén* és *Magyar Államon* túl a napi sajtóban, az *Új Magyar Sionban*, vagy éppen a *Hölgydivatlapban* és a *Csendes Órákban*. Az írások a szerző szépirodalmi érdeklődéséről tanúskodnak, és nyelvismeretét bizonyítják.

³ TIMÁR Kálmán, *Liszt Ferenc és Kalocsa* (Kalocsa 1936) 4.

⁴ *Szulik József prózai írásaiból* 42.

⁵ Uo. 56.

⁶ *Uj Idők* (1875) 17. és 18. sz.

⁷ *Magyar Szemle* (1890) 2. és 3. sz.

⁸ *Magyar Állam* (1887. március 19.).

Kalósa.

1874.

Apr. 15. Ma este megérkezett Nagymalod érfelűt Liszt Ferencet. Égen a vacsora végénél ültünk isthon, mi-
kor a szolgáló jó szolgálatot megkezdte a
szolgálatára. Nyolc órára bemegyek. A ha-
pár hét, hogy híjjé maradjak hím,
nem öccsje ezen az ebédelőben van
az ahtal kóriul. Híjjé város, egyfer
öccsje hangosan riáltja: Sz. istvan?
Nem, keres csósoló, ő nyájás
örömmel mondja, hogy itt van dicső
talán fog járni. Armban kéni
nem szabad őt. Sem egy dicső őt
főst nem szabad ejteni. Ha kerit,
ezen nem járfit-uymond meg
nem sem, pedig én az ő ügyben
is... (nem tudom mily híjjé erőt
híjjé.) Meret regens chori is őt
volt már, nem főstara jó. Nyers
elős a Ázathi járfitis; a fájga

LAP SZULIK JÓZSEF NAPLÓJÁBÓL LISZT FERENC LÁTOGATÁSÁNAK LEÍRÁSÁVAL
(az óbecsei Nagyboldogasszony Plébánia tulajdona)

Szulik költeményei

Nem véletlen, hogy neve „papköltőként” maradt meg az emlékezetben. Ver-
seiről is elmondhatjuk, hogy a szerző minden műfajban jártas volt, vagy leg-
alábbis megpróbálkozott vele. Vannak történelmi tárgyú elbeszélő költemé-

neyi (pl. a „IV. Béla”, amelyért pályamunkaként papnövendék korában négy aranyat kapott „István Bácsitól” – Majer István püspöktől), de mindenekelőtt, ahogyan az papi személyhez illik, vallásos tárgyú verseket, azt lehet mondani, imádságokat írt. Lírai költeményeit az édesanya és a szülőföld szeretete határozza meg. Alkalmi költeményei közül a „Kálmán Öcsém emléke” címűt emelem ki. Ez Szulik fivérééről szól, akit 1864. március 15-én egy fáklyásmenet felosztatásakor úzóba vettek a csendőrök. Ő szívszélhűdés következtében meghalt. Pap testvére mint újmiséis elsőként részesítette általános feloldozásban.⁹

Lévay Mihály így jellemzi beszédében, illetve az 1896-ban megjelent verseskötet előszavában Szulik költészetét: „Szulik nem volt valami kiváló szellem, sem eredetibb költői egyéniség, de egyike költészetünkben a Longfellow által emlegetett kisebb énekeseknek, akiknek dalán elandalog a lélek, fölmelegszik a szív.”¹⁰

Szulik műfordításai

Amiben papköltőnk igazán maradandót alkotott, az a műfordítás volt. A latin templomi énekektől kezdve fordított Berangértől, Tennysontól, Longfellowtól, Heinétől, Goethétől, Uhlandtól, Eichendorfftól, Lenautól, a szerb népdalokból és szerb költőktől. Mindössze a német és a szerb költők alkotásait ismerem eredetiben, ez utóbbiakat részben még elemi iskolás koromból. Ezek alapján, és erre vonatkoztatva elmondhatom, ha eredetiségről nem is tanúskodnak, annál inkább bizonyítják a fordító kiváló nyelvérzékét, zenei hallását. Amíg a magyar fordítást olvasom, fülemben cseng a német, illetve szerb eredeti. Mint Baja szülőltjének (és talán származásánál fogva: édesapja Szulik János, édesanyja Hradek Terézia), úgy tűnik, affinitása volt a szláv nyelvek iránt, aminek révén bekapcsolódhatott korának műfordítói tevékenységébe, amelynek Székács József evangélikus püspök, úttörője és kimagasló egyénisége volt.¹¹

Amit Szulik prózai írásairól elmondtam, az vonatkozik költeményeire, műfordításaira is. A legtöbb a *Jézus Szentséges Szívének Hírnöké*ben jelent meg, de találhatunk belőlük a *Magyar Szemle*, az *Óbecse és vidéke*, az *Isko-*

⁹ Szulik József összegyűjtött költeményei... 35. A kéziratban ez áll: „Kolluth, 1865. júl. 26. Kedve régen.” Szulik József prózai írásaiból 79.

¹⁰ Szulik József összegyűjtött költeményei... 72.

¹¹ ROKAY Zoltán, *Adalékok Székács József karlócai tartózkodásához és szerb népdalfordításához*, in MÁNYOKI János – PINTÉR Gábor (szerk.), *Bivio 2014: Tanulmányok az Evangélikus Országos Könyvtár Műhelyéből* (Budapest 2015) 83-108.

labarát, a *Téli esték* és más lapok hasábjain is. Sok közülük 2002-ig csak kéziratként „tengette életét” Szulik naplójában és különböző noteszeiben.

Verseinek és műfordításainak első gyűjteménye 1868-ban jelent meg Pesten, Emichnél. Ezt követték a *Visszhangok* 1890-ben (Győr, Egyetemes Könyvtár). Ezután jelentek meg Szulik József költeményei és műfordításai 1896-ban, Budapesten, Nagy Sándor könyvnyomdájában.

Mint óbecsei plébános elkezdtem összegyűjteni elődöm addig publikálatlan költeményeit és műfordításait, így jelenhetett meg 2002-ben Óbecsén a Lux Nyomdában a Szulik Alapítvány támogatásával a *Szulik József összegyűjtött költeményei és műfordításai* c. kötet.

Az eddig elmondottak nélkülözhetetlenek tűnnek a továbbiak megértése szempontjából.

A „rendhagyó” műfordítások

Hogy az alábbi verseknek miért adtam ezt a jelzőt, ki fog derülni, amikor bemutatom szerzőjüket. Talán már eddig is megsejtettünk valamit Szulik sokoldalúságából, mégis inkább azt váránk, hogy egy papköltő vallásos verseket fordítson, netán más papköltőtől. Igaz, Lenau, Branko Radicsevic, Heine sem volt pap, de ez nem tartotta vissza Szulikot, hogy verseiket sikeresen átültesse magyar nyelvre. A következőkben bemutatott műfordítások eredetijének költői azonban engem is megleptek. Annál inkább megérdemlik ők is, költeményük (költeményeik) is az utánjárást.

Az első költemény 2002-ig (tudtommal) csak kéziratban létezett. A cím alatt Szuliknak ezen bejegyzése olvasható: „Freiligrath u. Kalocsa. Még alkalmasint 1871 végéről.”

Az asztalos legények¹²
(Freiligrath u.)

„Be szomorú munka, be gyászos
munka!
Egy holt feküdjék e deszkákba
becsukva!”
„Lágy szívű legény te, még könnyed
is ontod?
Más gyermekéért, minnek oly nagy a
gondod?”

Die Schreinergesellen

„Fürwahr, ein traurig, ein schaurig Thun!
Eine Leiche soll zwischen den Brettern hier
ruhn!”
„„Du Weichherz! wie, deine Thräne rinnt?
Was schiert dich fremder Leute Kind?””
„So sei doch auch nur nicht gleich so arg,
Bedenk', es ist ja mein erster Sarg!”
„„Sei's erster, sei's letzter! da, thu' mir

¹² *Szulik József összegyűjtött költeményei...* 224. Összehasonlítás céljából idézem a német eredeti is; <http://www.gedichte.eu/kl/freiligrath/gedichte/die-schreinergesellen.php> (utolsó megtekintés: 2018. 09. 10.).

„Ne légy, ne barátom, oly durva,
goromba!
Első e koporsóm, melyet faragok
ma!”
„Első, vagy utolsó, légy eszeden,
Dalolj, a keservnek vége legyen!
Hajlítsd el a deszkát, fogd
mérbotodat,
Gyaluld le simán az érdes lapokat!
Deszkába a deszkát illeszd egyaránt!
S fessd szép feketére a szűk
nyoszolyát!
És szórd bele majd a festékszagú
tokba
A forgácsot, a mely a földre lehulla.
Forgács fejalja a porladozónak!
Ez köz szava régen az asztalosoknak.
S vidd a kopsót a gyászházba,
Tedd be a hullát és zárd rája!”
„Kezemben a mérték és vágom a
deszkát,
Mégmérve fölül és mégmérve az
alját.
Simán kigyalulom a szálkákat,
Mégis beborul a szemem, e kar
bágyad.
Deszkába a deszkát illeszttem erősen,
De mégis olyan bús, oly terhes a
szívem.
Oh szomorú munka, oh gyászos
munka.
Egy holt feküdjék e deszkába
becsukva!”

Bescheid!
Und sing' eins, und schaff' dir kein Herzeleid!
Zerschneide die Bretter, und nimm den Stab,
Und hoble die knirschenden Späne ab!
Und füge zusammen wohl Brett an Brett,
Und schwärze fein sauber das enge Bett!
Und leg' in den firnißduftenden Schrein
Die Späne, die abgefall'nen, hinein!
Auf den Spänen muß ruhn der verwesliche
Staub,
Das ist ein gemeiner Schreiner glaub'.
Und trage den Sarg in's Trauerhaus!
Leich' hinein! Deckel zu! und dann ist's aus!”
„Wohl zerschneid' ich die Bretter, wohl nehm'
ich den Stab,
Wohl mess' ich hinauf, und wohl mess' ich
herab.
Wohl hobl' ich die rauhen Bretter glatt,
Doch mein Aug' ist trüb, und mein Arm ist
matt.
Wohl füg' ich die Bretter hin und her,
Doch mein Herz ist voll, und mein Herz ist
schwer.
O, ein traurig Thun und ein schaurig Thun!
Eine Leiche soll zwischen den Brettern hier
ruhn!”

Nos, ki volt Freiligrath? Ferdinand Freiligrath 1810-ben született Detmold-ban (Vesztfália), és 1876-ban halt meg (Bad) Cannstattban (Württemberg). Irodalmi műveltségét gimnáziumi éveiben szerezte, majd a továbbiakban is ápolta. A kereskedői pályára lépett, és Amszterdamban helyezkedett el mint egy német firma idegen nyelvű levelezője. Visszatérve Vesztfáliába, a szép-irodalomnak szentelte magát. Barátjával, Levin Schückinggel – aki a neves Anette von Droste-Hülshoff írásait is méltatta – közösen 1840-ben kiadta a „Festői és romantikus Vesztfália” című könyvet,¹³ amely a politikai területet

¹³ *Das malerische und romantische Westphalen* (Leipzig 1840). A további Freiligrathra vonatkozó

irodalmi területként, meghatározott mondák és mesék világaként mutatja be és értékeli. 1841-ben nősült meg. Házasságából öt gyermek született. 1842-ben szabadkőműves lett. Bírálta páholyának apolitikus magatartását. 1844-ben lezárta költeményeinek első gyűjteményét, amely neki a „politikai költő” hírnevet hozta. Tartva a rendőrségi üldözéstől, Brüsszelbe távozott. Ott ismerkedett meg Karl Marxszal (1845). Ugyanebben az évben Svájcba költözött, ahol viszont Liszt Ferencsel ismerkedett meg. A következő évben a *Ça ira* provokatív címmel kiadta forradalmi költeményeit, amelyekből egyértelműen kitűnik véleménye, miszerint Németországban megérett a helyzet a forradalomra. Finanziális okokból Londonba távozott, ahol kereskedelmi levelezőként, majd egyetemi docensként helyezkedett el. Éppen Amerikába készült, amikor 1848-ban Németországban kitört a forradalom. Ezért Düsseldorfban és Frankfurtban ütötte fel tanyáját, ahol jelen volt az első demokratika kongresszuson. Munkásegyletekben és baloldali klubokban felolvasást tartott verseiből, ezzel támogatva a forradalmat. Düsseldorfban 9000 példányban megjelent Freiligrath „A holtak az élőkhez” (*Die Todten an die Lebenden*) című forradalmi költeménye, ami miatt a költő ellen politikai izgatás vádjával eljárást indítottak. Mintegy 15 ezren azonban tüntettek mellette, és követelték szabadlábra helyezését. A tüntetők között volt Karl Marx is. 1848 októberében Freiligrath csatlakozott a Karl Marx és Friedrich Engels által kiadott *Neue Rheinische Zeitung* redakciójához, és gondozta annak külföldi kiadását. Itt jelent meg 1848-ban többek között *Wien és Ungarn* című költeménye.¹⁴ Mivel a forradalom leverése után tartania kellett attól, hogy a kommunisták ellen emelt vád őt is érinti, ismét emigrációba kényszerült Londonba. Itt munkahelye bankrottált. Visszatért a kontinensre, de Bad Cannstattban telepedett le, mivel a forradalom utáni porosz amnesztia kizárta Freiligrathot. Idehaza barátai gyűjtést rendeztek számára, amit Marx kigúnyolt,¹⁵ mivel Freiligrath jobbnak látta tagadni „kommunista” múltját.¹⁶ Ezek

adatot a Wikipédiából merítettem: https://de.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Freiligrath.

¹⁴ *Ungarn* (1848. Silvester). Ebben a költeményében név szerint említi és ünnepli Kossuthot.

¹⁵ MARX, Karl – ENGELS, Friedrich, *Werke* (Berlin 1963) 27. kötet, 716, Freiligrathról szó szerint ezt olvassuk: „Mitglied des Bundes der Kommunisten”; uo. 31. kötet, 554, 76. levél (1867. 07. 20.) „Marx an Ferdinand Freiligrath”: Marx kéri a címzettet, adjon neki felvilágosítást (Gustav Rasch (†1878) *Zwölf Streiter der Revolution* alábbi helyéről: „Freiligrath Marxszal való kapcsolata teljesen megszűnt. Marxnak egy megbocsájthatatlan tette adta meg a kegyelemdőfést, amelyet ezen a helyen el akarok hallgatni. Ezt csak egy olyan ember gyűlöletes jelleméből lehet megmagyarázni, mint Marx. Amikor egy nap felháborodva megkérdeztem Freiligrathot ennek az ügynek részletei felől, kíméletesen kitért.”

¹⁶ Uo. 92. kötet, 542-543, 6. levél (1868. 04. 06.) Ludwig Kugelmannhoz (†1902): „Röviddel könyvem (*A tőke* I) megjelenése előtt Berlinben Gustav Struvétól és Gustav Raschtól megjelent egy könyv: *Zwölf Streiter der Revolution*. Ez a nyomtatvány ünnepli Freiligrathot mint a 12 apostol egyikét, és ugyanakkor hajszálpontosan bizonyítja, hogy sohasem volt kommunista, és valóban csak nagy veszekedés következtében került kapcsolatba az olyan szörnnyetegekkel, mint Marx, Engels, Wolff stb. Mivel itt is kigúnyolja Wolffot, írtam Freiligrathnak, felvilágosítást

után egyre jobban a Franciaország-ellenes nemzeti öntudat, majd pedig 1871-ben a „Birodalom” megalapítása ihlették. Freiligrath 1876-ban hirtelen halt meg egy Bad Cannstatt-i kocsmában. Bad Cannstattban temették el.

Freiligrath költeményeinek standard kiadása 1870-ben jelent meg hat kötetben. Azóta digitalizált formában is hozzáférhető. Angolból is fordított – éppúgy, mint Szulik, többek között Tennysontól és Longfellow-tól.¹⁷ Nem jártam utána, Freiligrath mely kiadását használhatta Szulik a szóbanforgó fordítás eredetijeként. Azt is csak találgatni tudjuk, mi adta az indítást a vers lefordításához. Vajon pusztán a szépsége? Az, hogy a fordítónak „érdek nélkül tetszett”, vagy „mondanivalója”: mennyire embertelenné tud tenni a kíméletlen robot? Vajon ismerte-e Freiligrath eszmei állásfoglalását, politikai tevékenységét? Tudta-e, milyen kapcsolata volt Marxszal és Engelsszel? Hogy hogyan távolodott el a forradalmi eszmétől, s arra hogyan reagált Marx? Mi juthatott el Szulikhoz Marx és Kossuth „kapcsolatáról”?¹⁸ Tudta-e, hogyan vélekedett Marx Kossuthról,¹⁹ és Engels Görgeyről, Klapkáról, Bemről, Dembinszkyról?²⁰ Mindez találgatás tárgya. Biztató tényező Freiligrath *Ungarn* című költeménye. Annyi bizonyos, hogy tekintettel a költemény szerzőjére, valamint ismerve Szulik egyéniségét (ahogyan azt a hagyomány őrzi) és többi műfordítását, ez a darab „rendhagyónak” minősíthető. Úgy tűnik, nem véletlen, hogy annak publikálása 1871-től 2002-ig váratott magára, mivel azon frissiben tartani lehetett a következményektől. Mindenesetre Freiligrath és Szulik tevékenységének szellemtörténeti háttere hasonlóságot mutat.

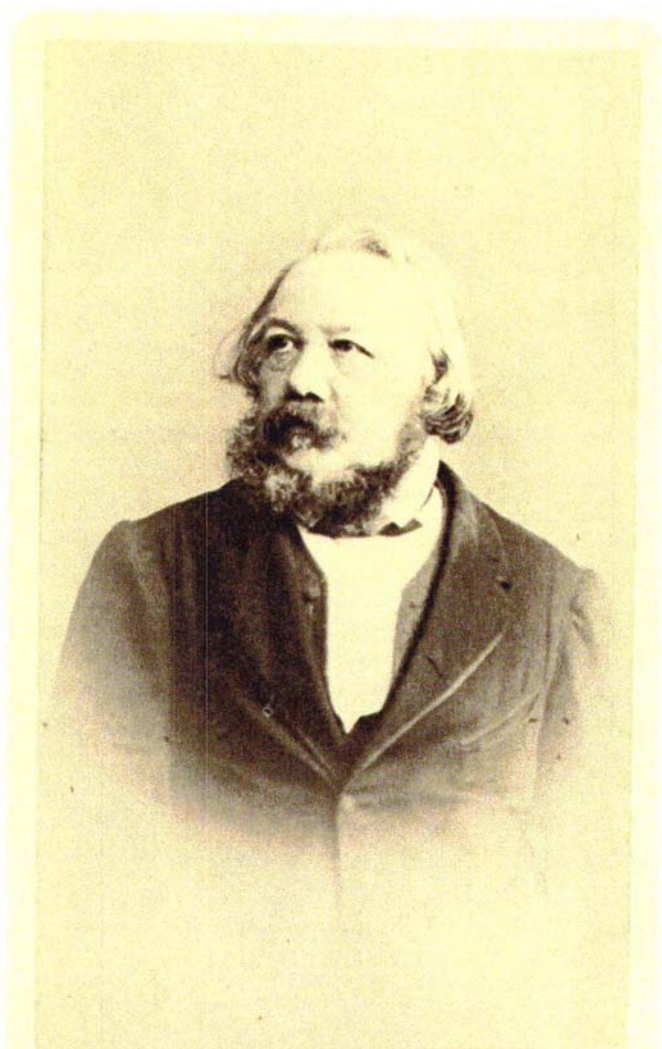
kérve, annál inkább, mivel tudtam, hogy G. Rasch (ein Lump) Berlinben egy koldulóbizottság élén állt. Nagyon szárazon válaszolt, nyárszolgári kibúvó ravaszszággal. Később megküldtem neki a könyvet (*A tőke*), ám a megszokott dedikáció nélkül. Úgy tűnik, megértette a gesztust.” Freiligrath és Marx kapcsolatáról vö. még: MEHRING, Franz, *Freiligrath und Marx in ihrem Briefwechsel* (Stuttgart 1912).

¹⁷ HERMANS, Felicia – SOUTHEY, Robert – TENNEYSON, Alfred – LONGFELLOW, Henry W. und Andersen, *Englische Gedichte aus neuerer Zeit* (Stuttgart-Tübingen 1846).

¹⁸ MARX – ENGELS, 28. kötet, 567–570, 39. levél, Marx Gustav Zerffinek: Marx elmondja, hogy bizonyos Bangya (János) (†1868) ágens, Kossuth nevében több ízben felszólította, hogy keresse fel őt. Marx azt válaszolta, ha „Herr Kossuth” beszélni akar velem, fáradjon el hozzám. Erre Kossuth azt javasolta Bangya révén, találkozzanak egy harmadik helyen. Erre a javaslatra Marx nem válaszolt. Erre botrányos sajtókampány indult Amerikában Marx ellen, amely folyamán Kossuth árujának minősítette őt.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 582.

FERDINAND FREILIGRATH
Carl Buchner fotográfiája Stuttgart, 1868
(<http://www.zeno.org/Literatur/I/freilpor>, 2018. 09. 10.)

Freiligrath versének fordításától eltérően Betty Paoli *Dalai* nyomtatásban is megjelentek a *Magyar Szemlében*, kevéssel Szulik halála előtt. Íme a fordítás:

Dalok²¹

Betty Paoli után.

I. Jó éjszakát!

Ha földre szállva
Az est homálya,
Bús árnyat hint,
S válasra int.

Képed szivembe
Mélyen elrejtve,
Üdvöt rebeg
Ajkam neked.

Hogy a jó Isten
Híven őrizzen
S veled legyen
Mindszüntelen.

Hogy egyesítse
Lelkünk örökre –
Oh szép remény! –
Ezt kérem én.

Csak Ő rá nézek
Tőle remélek
Áldást reád;
Jó éjszakát!

Gute Nacht²²

Im tiefesten Innern
Ein süß'Erinnern
Und einen Gruß
Zum Tagesschluss!

Dass Gottes Güte
Mein Glück behüte,
Dass seine Treue
Stets mit dir sei

Dass deine Seele
Sich mir vermähle
Auf ewiglich, –
Das bete ich.

Auf ihn nur zähl'ich,
Uns Beid'empfehl'ich,
Fromm seiner Wacht –
Nun, gute Nacht!

II. Késő!

Bújával megzavarta a
Válás szép képedet,
Meghaltál és nem is tudád:
Mily hön szerettelek!

Zu spät²³

Es hat dein schönes Angesicht
Des Scheidens Hauch getrübt,
Du starbst dahin und wußtest nicht,
Wie tief ich dich geliebt!

²¹ *Magyar Szemle* (1890) 4. sz. Szulik József összegyűjtött költeményei... 229-230. Összehasonlítás céljából itt is közlöm a német eredetit.

²² *Gedichte von Betty Paoli* (Pesth 1845) 46.

²³ *Gedichte von Betty Paoli* (Pesth 1841) 76 (nem összecserélendő a 45. oldalon lévő *Zu spät*-tel, amely 9 versszakos).

Csak pár fukar percz volt, a mit
Velünk itt tölthetél
S elöttem már magasb nyomon
Gyorsan elsietél.

Denn kärgliche Minuten nur
Hast du bei uns verweilt,
Und bist sodann auf höh'rer Spur
Mir rasch vorangeeilt.

Ez az, mi lelkelem keserű
Bánattal tölti el,
Miért szívemben új meg új
Kínnak viharja kel.

Das ist es, was mit bitterm Weh
Die Seele mir bewegt,
Und auf des Herzens tiefem See
Stets neuen Sturm erregt.

Nem mert korán elköltözél
A jobb hazába fel,
Melyre sóvárogva építi
Reményét a kebel;

Nicht, daß so früh zu reinem Glück
Du zogst in's höh're Land,
Wohin die Sehnsucht fromm den Blick
Still hoffend hält gewandt.

Hová minden öröm dala
És fájdalom szava,
Mint fénylő áldozat repül
A lélekből tova;

Wohin jedweder Ruf der Lust,
Wohin jedwedem Lied
Und jeder Schmerz der Menschenbrust
Als leuchtend Opfer zieht!

Hanem, mert úgy tűnt arczod el
Mint egy szép látomány,
Még mielőtt hű szívemet
Neked kitarhatám.

Doch daß so traumesähnlich mir
Dein theures Bild entschwand,
Bevor ich meine Liebe dir,
Die flammende gestand!

S az a vigasz sem juthatott
Sötét bűm közepett,
Hogy megismertél volna bár
Engem s hű szívemet!

Und daß ich von dem Trost gebannt,
Der Glück mir wär'im Schmerz,
Daß du begriffen und erkannt
Mich und mein treues Herz.

Ki volt Betty Paoli?²⁴ Eredeti nevén Barbara Elisabeth Glück (1814–1894), becenevén Babette, keresztlevele alapján római katolikus. Szülővárosa Bécs, születési éve a bécsi kongresszus éve, az ún. *Biedermeier*, ugyanakkor a Metternich-féle cenzúra és más szankciók foganatosításának kora. A császárvárosban egyre nagyobb a nyomor és a munkások elégedetlensége, ez az ún. *Vormärz*, „március-elő” ideje, amely 1848-ban a márciusi forradalom kitöréséhez vezetett. Kétéves korában elveszítette apját. Nyelvtudását egy bécsi gimnáziumban szerezte. Anyjának semmi érzéke nem volt a takarékos-sághoz; mindenét elherdálta. Lánya, Betty a lengyel határ közelében

²⁴ Vö. MÁDL Antal, *Paoli, Betty*, in *Világirodalmi Lexikon X* (Budapest 1986) 112; WOZONIG, Karin S., *Die Literatin Betty Paoli* (Wien 1999); GEBER, Eva (Hrsg.), *Betty Paoli* (Wien 2001).

nevelőnőnek szegődött el egy családhoz, ahová anyját is magával vitte, aki azonban nem tudott megszokni idegenben. Elhatározták, hogy hazaszöknek. Az asszony útközben meghalt. Betty 1835-ig egy galíciai családnál dolgozott mint nevelőnő. Amikor visszatért, Schwarzenberg hercegné társalkodónője lett. Ebben a minőségben vívta ki Adalbert Stifter ámulatát (1805–1868), aki a *Nyárutóban* mint a hercegné társalkodónőjének állított emléket.²⁵ Elbeszélései, cikkei, recenziói különböző lapokban jelentek meg. Ez utóbbiak közül elsősorban Levin Schücking és Anette von Droste-Hülshoff (1797–1848) könyvének bemutatása érdemel említést. (Mindkettőjük nevével talákoztunk Freiligrath kapcsán.) Van, aki úgy véli, Paolinak köszönhető, hogy Bécsben nem merült feledésbe Droste-Hülshoff alakja, illetve hogy egyáltalán tudomást vettek róla, hiszen egyébként inkább csak Vestfália szűk határain belül volt ismert.²⁶

1841-től folyamatosan jelentek meg költeményei verseskötetekben, főleg Heckenastnál, ahol Lenau támogatta a kiadást, és Wigandnál. (Mindkettő Pesten. Így az ő esetében nem kell csodálkozni, hogyan kerülhettek versei Szulik kezébe.) Bécsben bekerült Henriette Wertheimer irodalmi szalonjába. Innen származik ismeretsége Grillparzerrel, Stifterrel és Lenauval, akinek első verseskötetét szentelte. Szívén viselte a nők emancipációjának ügyét, soha nem ment férjhez, de éppúgy, mint politikai téren, soha nem vált agitátorrá, noha mindig is hallatta hangját a sajtóban. Az 1848-as márciusi eseményeket kezdetben lelkesedéssel fogadta, de miután szemtanúja volt az utcai lincseléseknek, növekedett a forradalommal szembeni ellenszenv. Ebben egyetértett Adalbert Stifterrel, amint abban is, hogy a vallás (*Religion*) fölülmúlja a művészetet, és ezért nincs igazuk azoknak a pesszimistáknak, akik a káosz győzelmét és a művészetek pusztulását hirdetik. Előrehaladott életkorában megismerkedett Marie von Ebner-Eschenbachhal és Ida von Fleischl-Marxovval, akikkel szenvedélyes tarokkpartikat játszott. Érdeklődésük azonban kiterjedt a szanszkrit nyelvre és a Kabbalára is. Betty Paoli szenvedélyes dohányos volt, halálát azonban nem tüdőbaj, hanem idegláz (*Nervenfieber*) okozta. Háziorvosa Josef Breuer volt, aki Sigmund Freuddal közösen adta ki tanulmányait a hisztériáról. 70. születésnapjára laudációt rendeztek, mely alkalommal leleplezték fiatalkori arcképét, amelyet Bécs városa festetett meg. Kortársai szerint erős egyéniség volt, ugyanakkor uralkodó típus. (Író társnői bevallása szerint olykor úgy bánt velük, mint a libákkal.²⁷) 1894. július 5-én halt meg. Nem szerette a nyarat, mert

²⁵ GEBER 16. Stifter bámulói közé tartozott Friedrich Nietzsche is, amint erről Martin HEIDEGGER értesít kétkötetes művében: *Nietzsche* (Stuttgart ⁶1998) I, 88. Maga Heidegger is utal Stifterre a lélektannal kapcsolatban: *Hölderlins Hymne: Andenken* (Frankfurt am Main ²1992) 108-109.

²⁶ GEBER 19.

²⁷ Uo. 30.

nyáron senki sem volt otthon ismeretségi köréből. Így sírhelyére is csak kevesen kísérték a bécsi Zentralfriedhofra. Síremlékén nincs kereszt, sírfelirata nem tud az örök életről. Nem találtam róla adatot, hogy bármilyen vallást gyakorolt volna.

BETTY PAOLI PORTRÉJA
(SB Antiquariat GmbH árverési katalógus, Nr 1352)

Úgy gondolom, az elmondottakból kitűnik, hogy Betty Paoli semmivel sem volt kevésbé „rendhagyó” egyéniség, mint Freiligrath. Vajon mi indíthatta Szulikot, hogy a két idézett „dalt” átültesse magyar nyelvre? Az első és legkézenfekvőbbnek tűnő motívum itt is a két költemény vitathatatlan szépsége, mondhatni „bája”. Ez segíthetett abban, hogy – amennyiben tudott róla – túltegye magát a „szabadgondolkodó” szerző sajátosságain. Nézetem szerint ehhez hozzájárult az a tényező is, hogy Szulik hűgát Bettynek (Borbála) hívták. Ő ápolta önfeláldozóan paptestvérét. Ez az áldozatkészség kölcsönös volt. Szulik gondoskodott sógoráról, Dr. Kiss György szemorvosról, aki fáradtságot nem kímélve gondozta a szegény betegeket Szabadkán a kolera idején, Szegeden az árvíz napjaiban és Belgrádban is. Ferenc József aranykoronás érdemkereszttel tüntette ki. Betegsége azonban elhatalmasodott fölötte, és tehetetlenné vált. A betegek ingyenes gondozása, az árvíz és más

bajok következtében Kiss György és Betty teljesen elszegényedett. Ezért minden ingóságukat el kellett árverezni. Az árverésen mindezt Szulik vásárolta meg, majd végrendeletileg visszaadta hűgának, Bettynek.²⁸ Lehet, hogy ez indította a két melankolikus dal lefordítására és publikálására, hogy Betty Paoli *Dalait* mintegy végrendeletül hagyja Betty hűgára és általa az utókorra. Költeményeinek kiadásában nem jelentek meg. Az óbecsei belvárosi könyvtárat rendezgetve véletlenül bukkantam rá a *Magyar Szemle* 1890-es kötetére, s benne a *Dalokra*. Az általam 2002-ben kiadott Szulik-kötetbe sok más addig csak kéziratban létező vagy különböző helyeken publikált költeménnyel együtt ezeket is felvettem. Időközben hosszú fáradozás és utánajárás árán rábukkantam német eredetijükre. A fáradozás megérte. Ha Lévay Mihály olvasta a két verset, úgy gondolom, módosította Szulik költészetéről alkotott kritikus véleményét, mert ez a két műfordítás Szulikot mint igazi virtuózt mutatja be.

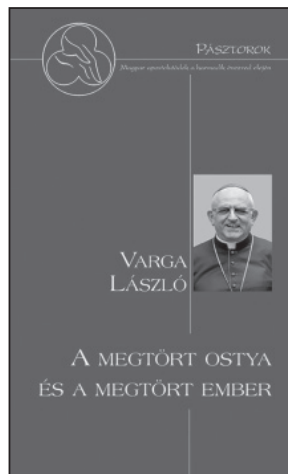
Ez a néhány idevetett sor segíthet az 1848-as márciusi események utáni hangulat könnyebb megértésében, valamint a kor költőinek és műfordítóinak, azok lelkivilágának, kifejezőmódjának megismerésében, amely a hívőket és lelkipásztorokat is megérintette.

²⁸ ROKAY Zoltán, *Hippokratész és Jézus szolgálatában*, in *Bácsország* 67 (2013) 4/58-63.

Varga László

A MEGTÖRT OSTYA ÉS A MEGTÖRT EMBER

Varga László püspök hosszú és rögös utat járt be, míg Ferenc pápa ki-nevezte a Kaposvári Egyházmegye főpásztorává. A „klerikális reakciós”

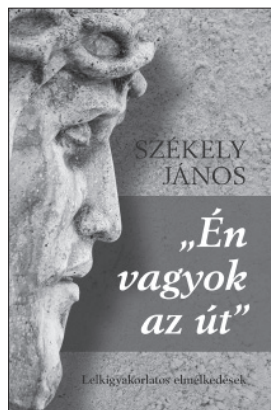
kántor fia egyedüli hittanos volt az általános iskolában, akit társai szüntelenül megaláztak; gyöngé egészségi állapota miatt nem sorozták be katonának, ám amikor kiderült, hogy papnak készül, mégis megkapta a behívó parancsot, hogy a fizikai és a lelki kényszer számos eszközével eltántorítsák szándékától; később felsőbb utasításra több szemináriumból eltanácsolták „politikai szervezkedés” vádjával. Mindez azonban inkább megerősítette hivatásában, és a gyöngék, elesettek iránti szeretetében.

264 oldal, keménytáblás. Ára: 2900 Ft

Székeley János

„ÉN VAGYOK AZ ÚT”

A kötetben olvasható elmélkedések több lelkigyakorlaton elhangzottak. Egyes lelkigyakorlatok házaspároknak szóltak, mások papoknak, szerzeteseknek. Vannak tehát olyan elmélkedések, amelyek kifejezetten papok és szerzetesek számára születtek (a hívás; szegénység, tisztaság, engedelmesség; a pásztor), és vannak olyanok, amelyek elsősorban házasságban élőknek vagy házas hivatásra készülőknek (házasság; gyermeknevelés). A többi elmélkedés minden Isten-kereső ember számára hasznos lehet.

296 oldal, puhafedeles. Ára: 2400 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆ HESZ ÁRPÁD ATTILA OSP

Magyar és portugál pálosok egyesülése a XVI. században

Kisbán Emil könyvének a portugál pálosokra vonatkozó fejezetében idézi néhány korabeli újságcikk címét, amelyek azt a benyomást keltik, mintha a XVI. század elején magyar pálosok is részt vettek volna Dél-Amerika misszionálásában.¹ Ez a nézet bizonyos körökben máig nagy népszerűségnek örvend. A pálosok történeti vonatkozású művei² és az újabb spanyol, illetve portugál kutatások eredményei alapján a jelen tanulmány a történelmi valóságnak megfelelő eseményeket igyekszik bemutatni. Elsőként tisztázza, kikre vonatkozik Gyöngyösi *fratres nostri de Hispania* kifejezése, amely a legismertebb művében, a pálosok történetét bemutató *Vitae fratrum*ban olvasható. Ebben sokszínű mondanivalójának megfelelően többféle műfajt vontat fel a szerző. Az elbeszélés mellett helyet kapnak benne disztichonok, néhány költemény, buzdító jellegű, lelkesítő írások és hagiografikus elemek. A rendtörténetet bevezető prologus tükrözi Gyöngyösi műveltségét, úgy a történetírásban, mint a Szentírásban való jártasság terén. Az ezt követő fejezetekben elbeszéli a magyarországi remeteség eredetét, amelyet Szent István király uralkodásának idejéig vezet vissza. Majd esztergomi Özséb atya életrajzával kezdetét veszi a tulajdonképpeni rendtörténet. A műben fontos szerep jut az időbeli egymásutánban bemutatott rendfőnököknek, akik idővel a *prior generalis*, azaz általános perjel címet viselték; helyet kap benne az egyes pápáktól, illetve uralkodóktól kapott privilégiumok felsorolása, valamint a híresebb, valamely szempontból példás életű – akár elrettentő példával is szolgáló – rendtagokkal kapcsolatos történetek ismertetése. Gyöngyösi Gergely adatainak megbízhatóságáról többféle vélemény is elhangzott, összességében mégis hűen tükrözi a korviszonyokat, és írja le az egyes ese-

¹ KISBÁN E., *A magyar pálosrend története I* (Budapest 1938) 64–67.

² GYÖNGYÖSI, G., *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova IX) (ed. Hervay F. L.; Budapest 1988); EGGERER, A., *Fragmen panis protoeremitici reliquiae annalium eremicoenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae...* (Viennae 1663); BENDER, N., *Annalium eremi-coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitae...* (Posonii 1743); PONGRÁCZ I., *Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti* (Posonii 1752).

ményeket.³ A hétköznapi felfogással és szóhasználattal ellentétben Gyöngyösi nem jelenkori értelemben vett rendtörténetet írt, hanem a rend önmeghatározását kifejező, talán éppen a szélesebb rendi közvéleményt formálni kívánó *opust*.

Andreas Eggerer a XVII. században írt munkája első részében a remeteskedés kezdeteit vázolja fel a kortárs irodalom szokásai szerint megemlítve a portugál pálosokat is.⁴ A második részben Gyöngyösi beosztását követve az egyes tartományfőnökök, majd általános perjelek kormányzati idejéhez kötve ismerteti a pálosokra vonatkozó és említésre méltó eseményeket. Oklevéltanyaga, Gyöngyösitől eltérően, általában a rendfőnöki levéltár anyagára támaszkodik. Gyöngyösi ezeket általában csak megemlíti, utal a tartalmukra, de nem idéz belőlük. Eggerer a *Vitae fratrum* szövegétől eltérő értelemben emlékezik meg a portugálok csatlakozásáról.

Eggerer könyvének folytatásaként jelent meg Nicolaus Benger *Annaliu-ma*. Ebben is találunk portugál vonatkozású adatokat. Teljes terjedelmében idézi Antonius a Divo Josepho rektor generális 1717-ben Lisszabonban kelt levelét, amelyben választ ad Krisztolovecz János általános perjelnek a két rend uniójának lehetőségét felvető érdeklődésére.⁵

A magyar vonatkozású forrásokhoz tartozik a Santo Stefano Rotondo templom melletti középkori római pálos kolostor feljegyzéseit közkinccsé tevő kötet, Lorenz Weinrich berlini professzor tollából.⁶

Ruiz Hernandónak a hieronimita rend spanyolországi történetét bemutató könyvében is található magyar pálosokra vonatkozó adat.⁷ A szerző elsősorban José de Sigüenza 1605-ben megjelent azonos témájú művét tekinti forrásmunkájának, és ennek 1909-es második kiadásából idéz jelentős részeket a mai helyesírás szerint.⁸

A konzultált lexikonok cikkei megbízható alapot nyújtanak a témában való elmélyedéshez. A modern szerzők sorában értékes adatokat közöl a pálos Janusz Zbudniewek professzor tanulmánya,⁹ és jelentősen gazdagítják a

³ MÁLYUSZ E., *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* (Budapest 1971) 257-258 és F. ROMHÁNYI B., *A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében*, in *Történelmi Szemle* 50 (2008) 3/289-312.

⁴ EGGERER 49.

⁵ BENDER 518-520.

⁶ WEINRICH, L., *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)* (Berliner Historische Studien 30, Ordensstudien XII) (Berlin 1998).

⁷ RUIZ HERNANDO, J. A., *Los monasterios jeronimos españoles* (Segovia 1997) 355.

⁸ SIGÜENZA, J., *Historia de la Orden de San Jerónimo* (Madrid 1909).

⁹ ZBUDNIEWEK, J., *Rodziny Zakonne Paulinów w zachodniej Europie*, in *Studia Claromontana* 3 (1982) 283-317.

szakirodalmat Vasconcelos e Sousa¹⁰ és João Luís Inglês Fontes¹¹ kutatási eredményei.

Az Ibériai-félsziget területén a modern korban néhány kisebb és két nagyobb állam, Spanyolország és Portugália osztozik. Spanyolország szárazföldi határa északon Franciaországgal és Andorrával, délen Gibraltárral, nyugaton Portugáliával érintkezik. Keleti és déli irányból a Földközi-tenger, délnyugat és észak felől az Atlanti-óceán veszi körbe. Az egykori valdebus-tói kolostor Madridtól több mint 220 kilométerre északra fekszik, Palencia közelében.

Portugáliát északról és keletről Spanyolország, délről és nyugatról az Atlanti-óceán határolja. A középkori portugáliai pálos kolostorok Lisszabontól közvetlenül délre, Setúbal környékén, illetve a fővárostól 130 kilométerre, keleti irányban, dombos, völgyek szabdalta vidéken található. A tartomány központja Évora, ma érseki székváros. Az Évorai Egyházmegye remetéit a XV. század folyamán a portugál királyok egyre fejlettebb szabályokkal látták el, amelyek következtében 1482-től tartományfőnök irányította őket, mégsem volt a szerzetesekre jellemző hármass fogadalmuk.¹² Emiatt érte őket az eretnokség vádja, és szorultak rá III. Pál pápa segítségére. A vádak alóli tisztázásra irányuló törekvéseik következtében kerültek kapcsolatba a római pálos kolostor magyar atyáival 1536-ban.¹³ 1578-ban a Trienti Zsinat (1545–1563) határozatainak érvényesítésével új szabályzat kidolgozására került sor a portugál pálosok számára.

VALDEBUSTO

Az Ibériai-félszigeten található pálos kolostorokról a legkorábbi híradással Gyöngyösi *Vitae fratrum*ában találkozunk. „Miután a hispániai testvéreink a rendi szabályzat megadását kérték maguknak és elnyerték olyan feltétellel, hogy minden második szökőévben engedelmességüket az egytetemes káptalannal szemben (fel)ajánlják. Minthogy ezt megígérték, egyesítették velünk VI. Sándor által az Úr 1493. évében.”¹⁴ Eszerint engedélyezték a regulát és a

¹⁰ VASCONCELOS E SOUSA, B., *Ordens religiosas em Portugal: das origens a Trento-guia historico* (Lisboa 2005) 128-148.

¹¹ INGLÉS FONTES, J. L., *Cavaleiros de Cristo, monges, frades e eremitas*, in *Lusitania sacra 2ª serie* 17 (2005) 39-61; INGLÉS FONTES, J. L., *Eremitas de São Paulo*, in *Dicionario historico das Ordens, Institutos religiosos e outras formas de vida consagrada católica em Portugal* (ed. J. E. Franco; Lisboa 2010) 152-155.

¹² VASCONCELOS E SOUSA 131; INGLÉS FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

¹³ BENDER 518-520.

¹⁴ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 148. „Concessio regulae et constitutionis ordinis nostri fratribus Hispanis. Fratres nostri de Hispania constitutiones ordinis dari eis postulaverunt et impetraverunt sub tali conditione, quod omni secundo bissextili sacram eorum obedientiam ad capitulum nost-

szabályzatot a hispániai testvéreknek, III. Benedek általános perjelsége idején, aki 1492 és 1496 között kormányozta a rendet. Szerencsés módon fennmaradt, igaz másolatban, VI. Sándor pápa (1492–1503) említett bullája.¹⁵ A kuriális stílusban megfogalmazott irat válasz arra a kérésre, amelyet a valdebustói kolostor priorja és testvérei terjesztettek elő, kérelmezvén a Szent-széktől azt a kegyet, hogy módosítsa megjelenési kötelezettségüket a budaszentlőrinci nagykáptalanon. A kérelmező levél tartalmára a válaszból kell következtetnünk, mert az eddig még másolatban sem került elő. A pápa rendelkezése szerint a valdebustói Kegyes Szűz Mária pálos rendi kolostorának,¹⁶ perjelének és testvéreinek alárendeltsége a (nagy)káptalannal és a rendfőnök-helyetessel szemben érintetlen marad, de nem kötelezhetők a káptalanon való részvételre. Amennyiben a kolostornak nincs perjele, a testvérek többsége, előzetes hozzájárulás nélkül, kánonilag érvényesen választhat ideiglenes perjelt, akit *prior pro tempore* néven nevez az oklevél. Az ily módon megválasztott prior, akinek meg kell felelnie a szabályzatban hivatallával szemben támasztott követelményeknek, ügyeljen, hogy őt megválasztásában a rendfőnök-helyettes vagy a káptalan megerősítse. Ezt megelőzőleg is, hivatalát azonnal gyakorolhatja a rendi szabályzatban meghatározott módon lelki és világi ügyekben egyaránt. Az ideiglenes perjel is teljes feloldozó hatalommal bír. Az oklevél ezután megerősíti a kolostor eddig elnyert kiváltságait, amelyeket akár maga, akár a rend egésze kapott. Megfogalmazása ugyanakkor annyira általános, hogy abból – különösen a renház vonatkozásában – nem lehet következtetni, konkrétan mely kiváltságok meglétére utal. Továbbá kifejezi a Szentszék azon akaratát, hogy a mondott kolostor testvérei a magyarországi általános káptalanra levelet küldjenek a köteles tisztelet kinyilvánításaként, különben az ímént megadott engedély a káptalantól való távolmaradásra nem lép életbe.¹⁷

Az oklevélhez fűzött kísérőlevél címzettje a palenciai püspök, a Tria Castella-i főesperes és a palenciai Valledeti Szűz Máriáról nevezett társaskáptalan elöljárója. A pápa elődjének, VIII. Bonifácnak a rendeletére hivatkozik, miszerint senkit egy-, illetve kétnapi járóföldnél távolabbi bíróság elé idézni nem lehet. Ezért adta ki a fenti rendelkezést a valdebustói kolostor javára, és felszólítja a címzetteket, hogy ennek betartására a rendfőnök-helyettes, illetve a káptalan esetleges alkalmatlankodása vagy büntető szándéka ellenében is gondot viseljenek.¹⁸

rum generale demandent. Quod et promiserunt uniti nobis per Alexandrum VI anno Domini 1493.”

¹⁵ SWIDZINSKI, S. (szerk.), *Die älteren Konstitutionen der Brüder des hl. Paul des Ersten Eremiten* (Coesfeld 2009) 166-168.

¹⁶ RUIZ HERNANDO 355.

¹⁷ SWIDZINSKI 166-168. A pápa oklevele 1493.III.7-én kelt.

¹⁸ SWIDZINSKI 168.

Az oklevélből és Gyöngyösi Gergely művéből¹⁹ kiderül, miként értelmezte a nagykáptalan a pápa döntését. A kapcsolat a budaszentlőrinci központtal nyolc évenkénti periódusra, azaz minden második választó nagykáptalanon történő személyes megjelenésre korlátozódott. Ezenkívül a szabályzatnak megfelelően a valdebustói perjel levél útján bizonyította engedelmességét. Ez sem tartott túl sokáig, mert már 1510-ben a ház csatlakozási szándékát fejezte ki a hieronimita rendhez.²⁰ Úgy tűnik, a valdebustói rendház életében a pálos rendhez tartozás csak rövid epizódot jelentett. A kolostor eredetéről Sigüenza így tudósít: „Néhány remete az Úr ezernégyszázadik éve körül abba a Szűz Máriának szentelt kis kápolnába vonult vissza, amely ott állott Valoria del Alcor kisközség határában.”²¹ A remetétet kezdetben egyszerűen szegény életűeknek nevezték, akiket megkedvelt a helyi földbirtokos, és azt a földdarabot, ahol a kápolna és a cellák álltak, nekik adta művelésre. Hosszú évtizedek teltek el ebben az egyszerű életmódban, mígnem a pápától, VIII. Incétől (1484–1492) szabályzatot és ezáltal biztosabb életformát kértek a megnövekedett létszámú közösség számára. A pápa rendelkezése, amelyet írott formában nem ismerünk, Martinus Pelaezt állította a rendház élére, és kijelentette, hogy az immár kolostori közösség tagjai „Első Remete Szent Pál Rendjének szerzetesei legyenek, Szent Ágoston regulája szerint éljenek, a maguk választotta előljáró alatt, és ünnepélyes fogadalmat tegyenek.... A templomot ezernégyszáznolcvankilenc december huszonharmadikán szentelte fel Gutierre de Quinones püspök.”²²

A kolostor jövőjét Pelaez perjel atya igen szívéen viselte, és valószínűleg hamar szembesült a Szentszék döntésének általa vélt hiányosságaiival. Egyfelől ugyan megoldódott a probléma, hiszen az időközben tizenhét főre²³ szaporodott remetecsoport stabil szabályzatot, stabil rendi formációt, keretet és ezáltal stabil életkörülményeket nyert, és megőrizhette addigi szegénységet hangsúlyozó, anyagi téren is egyszerűsége törekvő életmódját. Másfelől azonban a szerzetesrend központja, amelyhez kolostorát csatolták, fizikailag igen messze volt, még csak nem is szomszédos állam területén, hanem kétezer ötszáz kilométerre, Budaszentlőrincen. Emiatt panaszkodik a kolostor küldöttje 1505-ben a római pálos kolostor perjelének, mert csupán Rómaig huszonhét nap alatt jutott el.²⁴ Az út több, gyakran egymással ellenséges viszonyban levő államon, királyságon keresztül vezetett, ami jelentős veszé-

¹⁹ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*... 148.

²⁰ SIGÜENZA 92-94.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ GYÖNGYÖSI, G., *Declarationes constitutionum*, rubrica 2, declaratio f; vö. SARBAK G., *Declarationes constitutionum*. Gyöngyösi Gergely és a pálos rend alkotmánya (Editio critica cum commentariis) (kézirat; 2014) 22.

lyekkel járt. A Szentszék mégsem hibáztatható a meghozott döntésért, hiszen egy olyan szerzetesrendet keresett a szerveződő kolostor befogadására, amely hasonló körülményekkel bírt. Logikusan esett tehát a választás a pálos rendre, amelynek ragaszkodását a szegénységhez gyakran dicsérték.²⁵ A rendi központtól való jelentős távolságot mégsem lehetett figyelmen kívül hagyni, mert jelentősen megnehezítette a mindennapok során a szabályzat követését. Nem volt könnyen elérhető fellebbviteli fórum, talán ezért is hivatkozik VI. Sándor oklevele a bíróságokkal kapcsolatban meghozott rendelkezésekre.

Ezek a körülmények sarkallhatták Pelaez atyát arra, hogy közelebbi szék-hellyel rendelkező szerzetesrendbe kísérelje meg betagozni kolostorát. Kiválasztotta hát „Szent Jeromos Rendjét, amely nagy tiszteletnek örvendett egész Spanyolországban. A rend életformája csaknem azonos volt az ő kolostorukéval, így Martinus atya azon buzgólkodott, hogy házát a rend kötelékeibe vonja, és mind maga, mind a többi testvér hieronimita szerzetesekké legyenek. Szándékainak tisztaságát hangsúlyozandó lemondott a perjelségről, és 1510-ben San Bartoloméba jött Lope de Casellas atya kíséretében, hogy alázatosan kérjék befogadásukat és a rendbe való felvételüket, amit a rend meg is tett csupán az ő érdemeikért és szent buzgóságukért. A valdebustói kolostor élére egyúttal De Valmaseda Martinus atyát állították. Május 10-én vette birtokba a házat, és minden testvér neki tett fogadalmat.”²⁶

A hieronimiták számára a ház szegénysége nagy problémát jelentett, mégis szeretettel fordultak a felvételt kérők felé. Az eddigi egyszerű életmód változatlan folytatását azonban ellenezték a nehézségek miatt, amelyet a világiakkal való túl gyakori érintkezés okozott. A valdebustói rendház 1514-ben kapott pápai engedélyt a Szent Jeromos Rendjébe való betagozódásra. A ház fejlődésének anyagi alapjait egy gyermektelen házaspártól, Franciscus Enriqueztől és Teresia Carillótól várt örökség felhasználása biztosította volna.²⁷

Íme, egy meglehetősen jól dokumentált, bár történelmi léptékben rövid életű egyesítési törekvés, amelynek kezdeményezése tulajdonképpen az Apostoli Szentszéktől eredt. A törekvés figyelembe vette az anyagi körülményeket és a belőle lehetővé váló életmód sajátosságait. Előttünk áll az egy-

²⁵ Pl.: GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 68.

²⁶ SIGÜENZA 92-94.

²⁷ A megözvegyült Teresia Carillo asszony pápai engedéllyel a valdebustói házhoz hozzáépített szobában lakott, és férje végakarától eltérően ezt a kolostort akarta az örökség élvezetében részesíteni. 1527-ben bekövetkezett halálakor hét falut hagyott a rendházra, ám a végrendelet végrehajtója a korábban elhalt férje akaratát tartotta érvényesnek. Többévi pereskedés után Valdebusto számottevő jövedelem nélkül maradt. 1540-re már mindenki meghalt, aki 1510-ben tett fogadalmat. A hieronimiták nagykáptalanja 1573-ban elfogadta, hogy statútumaiktól eltérően, mindössze négy-öt szerzetes lakja. Vö. SIGÜENZA 92-94.

szerű, ám évszázados múlttal rendelkező remetesség, a helyi földesúr támogatásával. Ez a támogatás szerény létszámú szerveződés anyagi alapját biztosította. 1510-ben az immár kolostorrá szervezett közösség tizenhét főt számlált. Az ilyen, a javak méretéhez képest jelentősnek mondható létszám önmagában hordozta a valahová tartozni akarás és az ezt meghatározó anyagiak közti feszültséget. Ez a feszültség válik láthatóvá a nagy távolságra való hivatkozásban, amikor a magas útiköltségre tekintettel nyerik el a nyakáptalanon történő nyolcévenkénti megjelenés kiváltságát, a köztes időszakban pedig a levél útján történő kapcsolattartás lehetőségét. Gyöngyösi Gergely fent idézett, *fratribus Hispanisra* vonatkozó híradását tehát nem lehet a portugáliai pálosokra vonatkoztatni. Az a középkor egyetlen, rövid életű spanyol pálos kolostoráról szól.

AZ EGYESÜLÉS

A XVII–XVIII. századi pálos történetírás mégis szilárdan állítja portugál remeték csatlakozását a magyarországi pálosokhoz. A portugáliai provincia megalakulását Benger kéziratban fennmaradt *Chronotaxis monasterioruma* alapján 1464-re teszik, míg a különválás dátumát 1578-ra.²⁸ Egy 2005-ben kiadott, a portugáliai szerzetesség történetét ismertető mű egyenesen kétségbe vonja, hogy létezett-e a magyar és a portugál pálosok uniója. A portugál levéltárakban ugyanis erre eddig írásos bizonyítékot nem találtak.²⁹ A csatlakozás kérdésének megítélése a legnagyobb különbség a barokk kori és a jelenlegi ismert szerzők felfogása között. Gyöngyösi Gergely – mint fentebb láttuk – egyértelműen beszél a hispániai testvérekkel létrejött unióról.³⁰ Ők spanyolok voltak, a szerző következetes szóhasználata is ezt támasztja alá.

A barokk időszak témába vágó művei világosan vállalják a közösséget a portugáliai remetékkel. Erről árulkodik Pongrácz Ignác megfogalmazása: „*Itaque Paulini Ordinis nostri in Inclyto Portugalliae Regno*”,³¹ vagyis „tehát a mi pálos rendünk a nevezetes Portugál Királyságban”. Ő határozottan állítja, hogy „Portugáliában régebb óta fennállt a pálos rend, cönobita életmódot folytatva, saját vezetői alatt, a mi rendunktől és közösségunktől különálló szervezetben az 1492. évig. Ebben az évben lépett trónra VI. Sándor pápa, aki apostoli brévéjével a mi portugál atyáinkat velünk, magyar pálosokkal törvényes kormányzat alatt egyesítette. Az akkori szokások szerint minden szökőévben kellett megjelenniük a rendfőnök megválasztására. De

²⁸ MNL OL, E–153, 96. csomó, 627. fasc., idézi: ZBUDNIEWEK 289.

²⁹ VASCONCELOS E SOUSA 130.

³⁰ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 148.

³¹ PONGRÁCZ 433.

már III. Piusz pápa idejében, akit 1503-ban választottak meg, a mi portugál provinciánkat újra a Rend legfőbb fejétől elszakítva találok.”³² Az idézett mondatok kísértetiesen hasonlítanak a spanyolországi kolostorral összefüggésben ismertetett, valóban VI. Sándortól eredő rendelkezés lényegére. Gyöngyösi Gergely a Konstitúcióhoz fűzött magyarázatában ismertet ezen rendelkezéssel kapcsolatban egy esetet, amely árnyalja a képet. Az 1505-ös nagykáptalanra csupán Rómáig utazott a valdebustói delegátus, és az ottani pálos perjellel arról tanácskozott, hogy miként értendő rájuk, spanyolországiakra nézve az az engedmény, hogy szökőévente kell megjelenniük a nagykáptalanon. Arra az általános elvre hivatkoztak, hogy a törvényt az jogosult magyarázni, aki azt hozta, vagyis a pápa. A magyarázat folytatása szerint ugyanilyen négyévenkénti kedvezmény illette meg a lengyelországi és a rajnai tartomány pálosait is.³³ Azt a fél mondatot sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1503-ban nincsenek közösségben az általános perjellel. A múlt Gyöngyösi Gergely egész biztosan világosan említené a portugál testvérek csatlakozását, ha azt befejezett tényként ismerné. Ez a rövid megjegyzés árulkodik arról, hogy a csatlakozás kezdeményezése a magyarországi pálosokhoz nem a Serra de Ossa-i remetéktől indult ki. Ők inkább önállóságuk megőrzésére törekedtek. Ezt bizonyították a hieronimitákkal és a *loiokkal*³⁴ szemben is; ilyen értelemben nyertek pápai kiváltságot 1477-ben, amely biztosította függetlenségüket.³⁵ VI. Sándor pápa említett rendeletéhez, úgy tűnik, vagy egyáltalán nem ragaszkodtak, vagy egy másik, ismeretlen szövegű rendeletről van szó.

Eggerer³⁶ mégis határozottan állítja az unió fennállását a magyarországi pálosok és a portugáliai Serra de Ossa által vezetett remeterend között, és őt követik a magyarországi, pálos vonatkozású szerzők is. Hasonlóról tanúskodik az az 1800. szeptember 10-én kelt *Regulares ordines* kezdetű bulla, amelyet VII. Piusz pápa adott a portugál pálos rektor generális részére.³⁷ Ezt hiba

³² PONGRÁCZ 433. „Duravit haec Lusitana Sancti Pauli p. E. Religiosa, jam coenobiticam vitam incolens, et professa familia, suis sub moderatoribus, ab Ordine nostro, et totius Reipublicae Paulinae separata, usque ad annum circiter Christi 1492. Quo quum anno Alexander VI. Patria Valentibus summum Romani Pontificii solium conscendisset, ...hoc ipso sub Pontifice, per breve apostolicum, iidem Patres nostri Portugallenses, nobis Paulinis Hungaris legitima coadunatione adjuncti fuere. Ea expressa sub lege, quod ad Generalia Ordinis nostri Comitia, ubilibet per singulos bissextiles (uti tunc lex, et mos Ordinis obtinebat) celebranda, in quibus totius Ordinis Generalis...eligendus foret. ... Nam jam tum temporibus Pii Papae III. Patria Senensis ad Annum Christi 1503. electi, et postea toto decennio Ecclesiam gubernantis, Portugallensem iterum Provinciam nostram, a supremo Ordinis Capite abstractam esse reperio.”

³³ GYÖNGYÖSI, *Declarationes constitutionum*, rubrica 2, declaratio f (SARBAK 22).

³⁴ A Congregatio canonicorum saecularium S. Ioannis Evangelistae elnevezése portugálul, alkalmas magyar megfelelője nincs.

³⁵ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

³⁶ EGGERER 263.

³⁷ ZBUDNIEWEK 311-317.

volna figyelmen kívül hagyni, még akkor is, ha a kutatás jelenlegi állása szerint „a Rend hagyományos történetírásában állítottakkal ellenkezőleg, az ismert portugáliai levéltárakban őrzött portugál dokumentumok, avagy a Szentszék által a fenti dátumig (1578) kiadott oklevelek között fellelhető volna annak nyoma, hogy a Serra de Ossa szegényeinek háza a fenti dátumot megelőzőleg a pálosok általános káptalanjain hozott rendelkezések irányítása alá tartoztak volna, vagy azokon részt vettek volna”.³⁸ Valamiért még a XIX. század elején is azt állítják a portugál pálosok, hogy volt közülük a magyarországi pálosokhoz, nyilvánvalóan 1578 előtt. Erre lehet következtetni a nekik válaszként küldött szövegből. Ennek az egykor fennálló közelebbi egységnek a folytatása az az 1662-ben VII. Sándor által kiadott pápai bréve, amely megerősíti a kiváltságok, kegyelmek, búcsúk lelki természetű unióját.³⁹ Akkor, amikor jogi jellegű közösségről egyáltalán nincs szó. A portugáliai házak között nem volt ritka a különféle kiváltságok megosztása és ennek későbbi elismertetése. A szakirodalom ezt a módot illeti *communicatio privilegiorum* elnevezéssel.

1536-ban nyerik el a remete testvérek III. Páltól a *Pastoralis officii cura* és a *Meritis piae vitae* kezdetű bullákat, amelyekben a pápa Szent Ágoston Regulája alá veti őket, megerősíti addig kapott kiváltságaikat, és elfogadja szokásrendjüket, felmentve az őket ért vád, nevezetesen a begárdtság vádja alól.⁴⁰ A begárdok és beginák házaiban élő laikusok az érett középkor folyamán egyfajta szerzetesi közösséget alkottak, az aktuálisan divatos jámborsági irányzatot követve. Tömörülésük önkéntes elhatározás alapján történt, bármikor távozni lehetett a ház kötelékéből. Általában nem rendelkeztek szabályzattal, hanem valamelyik, számukra rokonszenves pap, illetve szerzetesrend felügyelete alatt éltek. Az állandó jellegű szabályzat és a kormányzati hatalommal bíró előjáró hiánya nem használt az ilyen csoportok egyházi megítélésének. Ilyen beginaház lelki felügyeletét látták el Évora-ban a remete testvérek. Az itt élő nők is szegény életűnek nevezték magukat. A ház alapítója egy testvérpár, Beatriz és Ines Galvoa volt, akik a szüleiktől örökölt épületekben rendezkedtek be, követőikkel egyetemben.⁴¹ „Beatriz Galvoa 1471-ben készült végrendelete világosan mutatja a püspöktől való függést, hisz a ház tagjai a székesegyházban temetkeznek; és Serra de Ossa remetéit nevezi meg mint a szegény életű nők vezetőit és tanácsadóit. A Galvoák visszautasították, hogy bármelyik az Egyház által elfogadott és szabályozott rendhez közelítsenek, vagy csatlakozzanak. A testamentumból fény

³⁸ VASCONCELOS E SOUSA 130.

³⁹ ZBUDNIEWEK 312.

⁴⁰ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

⁴¹ INGLES FONTES, *Cavaleiros de Cristo...* 39-61.

derül azokra a tényezőkre is, melyek mentén mindennapjaik szerveződtek: közös élet, tisztaságra törekvés, jótékonyság és imádság.⁴²

Ezen közösség vezetésével kapcsolatban merülhetett fel tehát a begárdság vádja. De jelenthette azt is, hogy fogadalmak nélkül, mégis szerzetesként élő csoportnak tartották őket. Pontosan nem lehet tudni, ki vádolta be a szegény életű remete testvéreket. Mindenesetre ez súlyos dolog volt, annyira, hogy egyenesen az Apostoli Szentszéknél kellett rá orvosságot keresni. Ezért maga Serra de Ossa rektora, a Szent Keresztről nevezett Kristóf testvér utazott a Városba az ügy elsimítására.⁴³ Rómában a *procurator Generalis* címet viselte, és III. Pál pápától kérte a szükséges orvoslást, amely alatt pápai elismerést kell érteni. Ottléte alatt a Coelius-hegyen lévő Szent István monostor magyar pálos atyái figyelmeztették, hogy a társai és közössége számára elnyerni szándékozott jóváhagyás már egyszer megtörtént, mégpedig VI. Sándor pápa idejében, mert a magyarországi általános perjel a definitorokkal és a káptalani atyákkal egyetemben már megszerezte a kívánt elismerést; amelyet a Szentséges Atya jóakaratóan megadott, és brève formájú apostoli levéllel megerősített.⁴⁴ Ez az a bizonyos pápai oklevél, amelyben VI. Sándor engedélyezi a négyévenkénti megjelenést a budaszentlőrinci nagykáptalanon.⁴⁵

A római pálos kolostor történetét feldolgozó Weinrich professzor megtalálta Benedek római perjel szükségzavú feljegyzését, amely arról tudósít, hogy 1536. november 15-én két portugál testvér érkezett a házhoz, akik olyan ruhát viseltek, mint a római Szent Kelemen remeteház testvérei.⁴⁶ Egész rendjük nevében alázatosan esedezve kérték, hogy a pálos rend római házában rendelkezésre álló kiváltságlevelekről másolatot kaphassanak. Benedek perjel kérdésére elmondták, hogy tizennyolc kolostoruk van, és fáradhatatlanul dolgozva, két kezük munkájából élnek. A pápához pedig kérvényt nyújtottak be, hogy rendjüket jóváhagyni és Első Remete Szent Pálról elnevezni méltóztassék.⁴⁷ Végül is kérésüket a pápa teljesítette, aminek nagyon örültek. Aztán III. Pál pápa parancsára, uralkodása harmadik évében Simoneta bíboros gondoskodott a kiváltságlevelek hiteles másolatáról. A másolat elkészítéséhez a római pálos kolostorban fellelhető csekély számú oklevelet használták fel, amelyeket a bíboros később visszajuttatott a perjelnek.⁴⁸

Weinrich több megjegyzést is fűz az adatokhoz. Megállapítja, hogy Benedek perjel ezen közlése nem illeszkedik sem a különféle kölcsönügyletek,

⁴² Uo. 52-53.

⁴³ BENER 519.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum...* 148.

⁴⁶ WEINRICH 225.

⁴⁷ Uo. 225-226.

⁴⁸ Uo. 226.

sem pedig a velük kapcsolatos perek sorába. Ám nem is a visszaemlékezések között szerepel, hanem teljesen külön feljegyzés, amelynek dátumozási pontatlanságaira felhívja olvasói figyelmét. Simoneta bíboros személye adja az események datálásához a legbiztosabb fogódzót, aki a kérdéses időben a római Szent Cirjék-templom bíborosa.⁴⁹ A szöveg magyarázata szempontjából jelentős az a javítás, amelyet még maga Benedek perjel eszközölt a szövegben. Először *Ispania* szerepel a két látogató származási országaként, de ezt áthúzta, és fölé írta a helyes szót. Az irat ezen részét később levágták, minden bizonnyal egy későbbi bekötés alkalmával, így a felső lapszél hiányos. A javítás csekély szövegmaradványa némi merészséggel Weinrich számára Portugáliaként értelmezhető, illetve ilyen értelemben kiegészíthetők a betűk megmaradt részei.⁵⁰ Ezt az értelmezést nem csupán III. Pál pápa fentebb említett oklevelei valószínűsítik, hanem az Antonius *rector generalis* által 1717-ben írt levél részletei is, amelyet Benger közöl.⁵¹

Az 1536-ban nyert pápai oklevelek immár a kor színvonalának megfelelően szabályozzák a portugáliai pálosok életét, működését. Az ágostonos regula megadása mindenestre megfelelő védelmet biztosított, és végre valóban szilárd, kikezdehetetlen tekintélyű keretekkel látta el a szegényéletű testvérek életét.

A bullából kiderül, hogy tizenhét házban lának a testvérek, mégpedig házanként a rektor vezetése alatt, papok, klerikusok és laikusok vegyesen; közösen étkeznek; közös dormitóriumuk van; az éjjeli és napközbeni imádságokat közösen végzik. Ezek megfelelő számú Miatyánk és Üdvözlégység elmondását jelentették, valamint a hét bűnbánati zsoltárt, a Hiszekegyet és Szűz Mária tiszteletére végzett imákat speciális rendelkezés vagy meglévő hagyomány alapján.⁵² A rendet a közösségi szellem irányította, és bár csak tisztasági fogadalmat tettek, egyénileg tilos volt bármit is birtokolniuk. Minden harmadik évben választottak előljárókat. A káptalan tagjai voltak a rektorok, a házak egy-egy küldöttje, kivéve a Val de Infante-i házat, ahonnan három küldött jöhetett. A bulla a tényszerű állapotot írja le, és erősíti meg. Utasítja őket, hogy életformájuknak megfelelően éljenek.⁵³

Elfogadott szokásrendjük tartalmát ugyancsak alátámasztják a következő sorok: „A Tridentinumot megelőző, korábbi ájtatossági gyakorlatuk bizonyos számú Miatyánk, Üdvözlégység és Hiszekegy elimádkozását írta elő, valamint votív zsolozsmát Szűz Mária tiszteletére. Ez egyszerű volt, és a laikusok lelkivilágához közel állt. Jellemző volt a kétkezi munkára fordított

⁴⁹ Uo. 226. Szövegünkben a Weinrich által javított dátumozás szerepel.

⁵⁰ Uo. 227.

⁵¹ BENER 518-520.

⁵² ZBUDNIEWEK 286.

⁵³ Uo. 286-287.

hosszabb idő.”⁵⁴ Nem lehet szó nélkül hagyni azt a feltűnő tartalmi egyezést, amely a portugál szerző szövege és a Gyöngyösi Gergely által írásba foglalt rendi szabályzat között mutatkozik. Nézzük, mint is ír az egykori általános perjel a konstitúcióban. „Novíciusnak pedig ne öltöztessék be a laikust, amíg nem tudja a Miatyánkot és az Üdvözlégyet, különben hogyan tudná elmondani a órákat [hogyan tudna zsolozsmázni], amire ezután rögtön kötelezve is van. Miután beöltözött, adassék melléje tanár, aki neki a szabadidőben tanítsa meg a közgyónást, a Hiszekegyet, az 50. zsolnárt és az asztali áldást...”⁵⁵ A XXI. rubrika szövege említi, ugyancsak a laikus testvérek kötelezettségei között, hogy Szűz Mária matutinuma helyett ötven Miatyánkot és ugyanannyi Üdvözlégyet kell imádkozniuk.⁵⁶ Mint a korábbiakban láttuk, hangsúlyos volt a remeték laikus jellege. Ezek alapján feltételeznünk kell, hogy Kristóf testvér látogatása a Coelius-hegyi magyar atyáknál több volt egyszerű beszélgetésnél, és nem csupán a sokat emlegetett VI. Sándor-féle bréve ismertetésére korlátozódott, hanem komoly eszmecsere-t jelentett. Ennek a tartalmi megegyezésnek a jelentősége aligha becsülhető le az összetartozás kérdésének megítélésékor. Pongrácz egyenesen ebben az eseményben látja az egyesülés tényét a magyar és a portugál remeték között.⁵⁷ Nem áll rendelkezésünkre az egyezkedés dokumentációja, aminek hiánya különösen a szabályzat és a szertartások tekintetében fájdalmas. Ezek hiányában nem lehet pontosan következtetni arra, hogy mennyire vették komolyan az uniót, mennyire vették át a magyarországi pálosok lelkiségét és szervezeti formáit.⁵⁸

Az biztos, hogy külsőségeiket – pl. a barna tunikából és fekete skapuláréból álló ruházatot – megőrizték; szervezetenként továbbra is rektor irányította őket, és a kétkezi munka jelentősége is megmaradt. A címer, amely jórészt azonos a miénkkel, ugyancsak a közös jellegről árulkodik, de nem lehet eldönteni, hogy ez a sajátjuk volt, vagy magyar kezdeményezésre vették át.⁵⁹

Az egyesülés portugálok által vallott felfogását tükrözi egy 1717-ben kelt levél, amelyet Szent Józsefről nevezett Pater Antonius *rector generalis* írt Krisztolovecz János általános perjelnek.⁶⁰ A levél tartalmából a következő információk nyerhetők: az 1536-ban III. Pál pápától kapott bullát, melyet VI. Sándor 1493-ban kiadott rendelkezésére hivatkozva nyertek el, gondviselészerűnek tartják;⁶¹ ismerik a nagykáptalan helyszínének a XVI. század-

⁵⁴ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

⁵⁵ GYÖNGYÖSI, *Declarationes constitutionum*, rubrica 61 (SARBAK 155), Sarbak G. fordítása.

⁵⁶ GYÖNGYÖSI, *Declarationes constitutionum*, rubrica 21 (SARBAK 69).

⁵⁷ PONGRÁCZ 433.

⁵⁸ ZBUDNIEWEK 286.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ BENDER 518-520.

⁶¹ Uo. 518.

ra jellemző bizonytalanságait: „...a fáradság és veszély, a generális káptalanra utazó atyák magas költségei Budán, vagy másutt, a tizenöt provincia egyikében tartott nagykáptalan alkalmával...”⁶² Ezek az információk arra utalnak, hogy 1536 és 1577 között a portugálok küldöttei legalább egyszer részt vettek a magyarországi nagykáptalanon az általános perjel alárendeltjeként.

A *CREDITUM NOBIS BULLA* ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A Tridentinum rendelkezéseinek átültetése a gyakorlatba több katolikusnak megmaradt országban – így Portugáliában is – szinte azonnal elkezdődött. A hieronimiták szabályait maga Henricus a Portugallia bíboros,⁶³ az uralkodóház tagja kezdi korszerűsíteni 1573–1574-ben.⁶⁴ Hamar sorra kerül a pálos remeték rendje is. A bíboros 1577-ben vizsgálat alá vette a testvérek életét, szabályait és jóváhagyásuk jogi alapjait. A vizsgálat eredményéről tájékoztatást kapott a pápa, aki huszonzét pontból álló kérdőívet küldött a rend helyzetének részletesebb feltárása érdekében. Világossá vált, hogy a tagoknak nincs hármass fogadalmuk, és nem tudják megnevezni a rend alapítóját.

Még abban az évben tájékoztatták a magyarországi általános perjelt, hogy a továbbiakban nem kívánják fenntartani az uniót. Erre utal a következő részlet: „... liquet tamen ex actis Capituli Generalis anno 1577. celebrati in nostro Conventu de Valdinfaute, plurimos Provinciae nostrae Patres, rem maturius deliberantes, maximam difficultatum congeriem in hujusmodi unionis praxi reperisse.”⁶⁵ Határozatuk okaként azt hozták fel, hogy nagy a távolság a tartományok között, ezért a nagykáptalanon való részvétel nehézségekbe ütközik. Ez nem csupán tetemes anyagi kiadást jelent, hanem a háborús viszonyok között nagy veszéllyel is jár. Némelyek szerint az is szerepet, mégpedig főszerepet játszott az egység felmondásában, hogy a portugálok meggyőződése szerint a magyar provincia tagjai protestánsok lettek.⁶⁶ Erre ugyan magyarországi bizonyítékot nehéz találni, de nem lehetetlen, hogy némely magyar rendtag valóban a lutheri eszmékhez húzott, és ezt kifejezésre juttatta. Az Ausztriában fekvő rannai kolostorról jegyezték fel, hogy „1562-ben mindössze három rendtag, két ágyas és egy gyermek lézen-

⁶² Uo. 519. „...labores ac pericula, copiosos pecuniarum sumptus in in expediendis ad Capitulum Generale Patribus, Budae, vel in alio ex quindecim Provinciis forsan remotiori Conventu celebrandum.” Vö. KISBÁN 172.

⁶³ SCHMITZ-KALLENBERG, L., *Cardinales sub Paulo III*, in *Hierachia catholica medii et recentioris aevi III* (ed. C. Eubel; Monasterii 1923) 30.

⁶⁴ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 190-195.

⁶⁵ BENDER 519.

⁶⁶ ZBUDNIEWEK 289.

gett benne, mindannyian magyarok, németül nem beszélők”.⁶⁷ Ha ilyen állapotot esetleg máshol is találtak, valóban könnyen keveredhetett protestantizmus gyanújába a magyar tartomány. Mindenesetre a rannai kolostor kívül esik azon az útvonalon, amely Rómán keresztül vezet Portugáliából Magyarországra felé. Végül is nem tudjuk kideríteni, ezzel a témával kapcsolatban milyen konkrét információ állt a portugálok rendelkezésére.

Az utazás költségeire és veszélyeire való hivatkozás teljesen helytálló és megfelelő ok. Ha Róma érintésével tették meg az utat, akkor is két lehetőség jön számításba. A tengeri út egyszerűbbnek látszott volna, ám szinte végig kalóz- és törökveszély fenyegetett, ezért kevésbé volt biztonságos. A szárazföldi út pedig, amint azt a valdebustói ház kapcsán kifejtettük, igen hosszú időt vett igénybe, ezzel arányosan növekedtek a költségek. Az 1536-os bulla leírásából az derül ki, hogy olyan szegények a házak, hogy mindenütt csak közösségi helyiségek találhatók a kolostorokban. Nehézséget okozhatott még a háromévenkénti portugáliai választási ciklus összeegyeztetése a magyarországi generálisválasztás négyéves időközével. Ha esetleg, amiről nincs értesülésünk, portugál atyát választottak volna valamely Portugálián kívüli hivatalra, akkor az illető csak mandátuma letelte után térhetett volna vissza hazájába.⁶⁸

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a XVI. század Portugália számára a gyarmatosítások és a világkereskedelem ellenőrzésére tett erőfeszítések ideje, míg Magyarország ekkor ugyanilyen erőfeszítéssel küzdött fennmaradásáért.⁶⁹ Ez teszi érthetőbbé, hogy az 1578. szeptember 8-án XIII. Gergely pápa által kiadott *Creditum nobis* kezdetű bulla miért nem említi a korábbi uniót a magyarországi pálosokkal. Az irat elkészítésekor a római Kúria Henricus a Portugallia bíboros véleményét vette figyelembe, aki kimerítően tájékoztatott a remete testvérek addig fennálló életrendjéről. A pápa az ő „unszolására ismeri el a kongregációt mint rendet Első Remete Szent Pál titulusa alatt”.⁷⁰ Ünnepléses örökfogadalmas klerikusi rendnek minősíti őket, Szent Ágoston Regulája alatt; meghatározza öltözködésüket, amely már nem tartalmaz skapulárét; a koldulórendek kiváltságait adományozza nekik; megerősíti exempciójukat a megyéspüspökkel szemben, és előírja számukra a szentmise és a breviárium római rítus szerinti végzését. Melegen ajánlja a

⁶⁷ KUHN, E., *A pálosok osztrák rendtartománya*, in *Decus solitudinis Pálos évszázadok* (Budapest 2007) 70.

⁶⁸ BINGER 519.

⁶⁹ A magyar végvári vitézek száma 1556-ban 13 982 fő, egyharmad országgrésznyi jövedelemből. Ugyanekkor a portugálok a sokkal jövedelmezőbb világkereskedelmi útvonalat nagyságrendileg azonos számú katonával biztosították. Vö. PÁLFFY G., *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (Budapest 2010) 150. és BERNECKER, W. L. – HERBERS, K., *Geschichte Portugals* (Stuttgart 2013) 152.

⁷⁰ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

Szentírás tanulmányozását, nemcsak a növendékek, hanem minden rendtag számára, ezzel is a lelkipásztori munka felé terelve a szerzeteseket. Megtiltja, hogy másokhoz napszámba járjanak, csak olyan kétkezi bérmunkát engedélyez, amely a klauzúrán, illetve a rendházon belül folytatható.⁷¹

A bulla tartalma jól tükrözi a Serra de Ossához kötődő házak életében végbement változásokat, amelyek egyrészt a tridentinumi elvek követésének, másrészt a Szentszéknek a szerzetesi élet rendezettebbé tételére irányuló erőfeszítéseinek voltak köszönhetőek. Szerzetesi szempontból a hármasság fogadalom, a tisztaság, a szegénység és az engedelmesség kötelezettségének vállalása a legjelentősebb lépés. Ezzel végleg elhárult az egyenetlenkedés, a javak elosztásának minkéntje által okozott akadály, és világos, egyházi jogilag is kellően szabályozott viszonyok jöttek létre a közösségen belül, immár nem a király, hanem a pápa rendelkezése nyomán. Ez persze növelte a távoltságot a felszentelt és a laikus rendtagok között, ami addigi életük jelentős megváltozásából fakadt.⁷² Hangsúlyosabbá vált a mindennapi szentmise és az előírásosan végzett officium, ennek következtében csökkent a kétkezi munka aránya az áldozópapok részére. Nagyobb teret szántak a művelődésnek, elsősorban a Szentírás tanulmányozásának, s így alkalmasabbá váltak arra, hogy szembenézzenek a kor kihívásaival. Ezt szolgálták az egyértelmű tagfelvételi kritériumok is. Új szempontok kerültek fókuszba, mint a megfelelő képzettség és a rendházak környezetében élő hívek korszerű lelkipásztori el látása. Ezt a törekvést segítette elő az Évora-ban 1578-ban felállított Szent Pál Kollégium a rendi utánpótlás nevelésére.⁷³ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Serra de Ossa templomának ugyanez évi⁷⁴ jelentős felújítása mögött is a bíboros személyét gyanítjuk.

A Szent Pál Kollégium alapítási éve arról árulkodik, hogy Henricus a Portugallia átfogó elképzeléssel rendelkezett a pálosok jövőjéről. Szeme előtt egy példás egyszerűségben élő, művelt, korszerű lelkipásztori kihívásokkal szemben helytállni képes rend lebegett, amely a korábbi jámbor remete hagyományokból is meríthetett. Hathatós támogatásban részesítette a pálosokat, és mintegy előre tisztában volt a pápához benyújtott jelentése eredményével. Közreműködött ebben a rend részéről a Megváltóról nevezett Manuel testvér, aki 1577-ben a bíboros ügyvivője volt Rómában, és a következő évben, hazatérése után a tartományfőnöki tisztségre választották meg.⁷⁵ A kollégium épületéhez jótevőjük, don Branca de Almeyda de Attayde hirtelen halála juttatta a rendet, és sikerült a mellette álló Palhas-palotát is meg-

⁷¹ ZBUDNIEWEK 287.

⁷² INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

⁷³ Uo.

⁷⁴ VASCONCELOS E SOUSA 134.

⁷⁵ DA FONSECA, F., *Evora gloriosa* (Roma 1728) 374-375.

szerezniük. Ezt alakították konventté tizenhárom szerzetes számára, hogy minden tanulni vágyó rendtag egyetemi képzésben részesüljön. Még a XVII. század első felében Szent Bonaventúráról nevezett Károly testvér harminckét főre növelte a ház létszámát. A várost 1650-ben pusztító rettenetes tűzvészben a kollégium épülete nem károsodott, amit Remete Szent Pál csodájának tulajdonítottak.⁷⁶

A kollégium, a későbbi hasonló célú alapításokkal együtt, hosszú távon is beváltotta az alapítók reményét. Szűk százötven év alatt jó néhány kiváló teljesítményt nyújtó szerzetes került ki növendékei, lakói közül. Elsőnek említjük a Megváltóról nevezett Manuel atyát, aki Brazíliában lett híres hit hirdető, olyannyira, hogy még a holland protestánsok is elismerően nyilatkoztak róla. Nem kevésbé jeleskedtek a teológia tudományában az Istenanyáról nevezett Antal atya, a Szent Keresztről nevezett Amador, Szent Ferencről nevezett Antal, Szent Antalról nevezett József és az Evangélium Fényéről nevezett András atyák.⁷⁷ Idővel több más rendházban is gondoskodtak bizonyos fokú oktatás megszervezéséről, és az alapszintű ismeretek elsajátítását a renden kívül állók részére is lehetővé tették. „Ilyen iskola volt az 1704-ben, Borbában alapított Magányos Miasszonyunk Kollégium, amely az évoraihoz hasonló céllal jött létre”,⁷⁸ akárcsak az 1745-ben létrehozott coimbrai.⁷⁹ Ezek az iskolák, a XVIII. század második felében született magas színvonalú rendtörténeti munkák, valamint a számos neves zenész, akik a rend tagjainak sorából kerültek ki, tanúskodnak arról, hogy Henricus a Portugallia bíboros elképzeléseit és iránymutatását maradéktalanul magukévá tették. A harmincegy jelentős zenész közül kiemelkedő Szent Apollóniáról nevezett Miklós testvér, aki Elvas és Montes Claros monostoraiban működött zeneszerzőként, Szent Antalról nevezett Ferenc testvér, aki a Capela Real orgonistája volt, Szent Mónikáról nevezett Ágoston testvér, aki a brazíliai Baía székesegyházának volt sok saját szerzeménnyel büszkélkedő karnagya, a fényes hangú, a Szeplőtelen fogantatásról nevezett Lajos testvér, valamint Szent Józsefről nevezett Simon testvér és tanítványa, a Szent Keresztről nevezett József testvér, akik a kottákat művészien másolták és díszítették úgy a kolostorok, mint a királyi udvar és főrangú családok számára.⁸⁰

Ezen jelentős eredmények biztosítását szolgálta a rend 1578 utáni birtokpolitikája. Az 1592. évi nagykáptalan döntése értelmében megszüntetésre

⁷⁶ Uo. 375.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

⁷⁹ MATTOSO, J., *Eremiti Paolini Portughesi*, in *Dizionario degli Istituti di perfezione* III (ed. G. Pelliccia – G. Rocca; Roma 1976) 1195-1199.

⁸⁰ CARDOSO, J. M. P., *Compositores, cantores e instrumentistas*, in *O esplendor da austeridade* (ed. J. E. Franco; Lisboa 2011) 589-595.

kerültek az egészségtelen, illetve csekély jövedelmű rendházak, és javaikat máshová csatolták. A következő évben VIII. Kelemen pápa jóváhagyta ezt a döntést.⁸¹ Erre a sorsra jutott az Ábrahám-völgyi Szent Onofriusz-kolostor, amelynek javait Serra de Ossához csatolták. A junqueirai Szűz Mária-kolostor birtokai Setúbalhoz kerültek.⁸² A montemurói Szent Katalin-rendház bevételei ezután az évorai Szent Pál Kollégiumot illették.⁸³ A serpai Vigasztaló Szűz Mária-ház javai a porteli kolostorhoz kerültek. Ám röviddel később, amikor a ház régi javai már végleg a másik kolostor kezelésébe jutottak, telket adományoztak a pálosoknak a városon belül, hogy ott új kolostort építsenek, amelyhez meg is kapták III. Fülöp király engedélyét és a helyi hatóságok hozzájárulását 1617-ben.⁸⁴ Az azambujeirai házban 1592 után csak két szerzetes maradt, akik 1608-ig lakták az épületet. Jövedelmeiket ekkor a caparicai Rózsás Miasszonyunk-kolostorhoz csatolták, de 1618-ban új határozattal az 1614-ben alapított souseli Szent Antal-ház javára különítették el. A serpai házhoz hasonló történt az elvasi Szent Pál-kolostorral, amely 1593-ban először a Szent Sebestyén-kápolnához települt át, majd 1603-ban beköltözött a város falai közé.⁸⁵ Ezt a közel negyven évig tartó átrendeződési hullámot az indította el, hogy igyekeztek megfelelni a korszerű igényeknek. Az ehhez szükséges tanulmányok végzésének lehetőségét pedig az imént látott vagyonkoncentrációval érték el. Ezzel párhuzamosan érzékelhető egy másik folyamat: a régi remeteségek fokozatosan a településeken belülré költöztek. Talán elősegítette ezt az az igény, amelyet a protestantizmussal való találkozás váltott ki. Az egész világot behálózó kereskedelmi rendszer fenntartása sok embert igényelt, tanultat és egyszerűt egyaránt. A kikötőkben sokféle ember fordult meg, többféle vallási meggyőződéssel, értékrenddel. A velük való találkozás igényt támasztott – a kevésbé iskolázott rétegben is – a katolikus hit melletti érvelés készségének kialakítására, elsajátítására. Ezek az emberek azonban, ha hazaérkeztek, már nem nagyon kívántak hosszas sétára indulni a bennük felmerült kérdések tisztázására az egyes remeteségekbe, hanem inkább telket, házhelyet adományoztak, és „becsábították” a remetét a városfalon belülré. A későbbi uralkodócsalád, a Bragançák is támogatták a remeteségek városba költöztetését. Az ő támogatásukkal épült fel 1590 és 1613 között az új rendház a városon belül a Villa Viçosa-i testvérek részére. Hasonló történt a porteli házzal. Nekik 1598-ban II. Teodosio de Bra-

⁸¹ VASCONCELOS E SOUSA 137.

⁸² Uo. 147.

⁸³ Uo. 145.

⁸⁴ Uo. 148.

⁸⁵ Uo. 135-148.

gança herceg új kolostor építését engedélyezte a városka templomterén, ami 1607-re valósult meg.⁸⁶

A Szentszék is igyekezett a maga előírásaival növelni a szerzetesek műveltségi szintjét. Ezt segítette elő az 1594-ben kiadott Szabályzat rendelkezése, amely Serra de Ossa és Vale de Infante házait jelöli ki a novíciusképzés számára.⁸⁷ A konstitúció három módosításáról van még tudomásunk. 1616-ban adták ki a korabeli jogi előírásoknak maradéktalanul megfelelő változatot, amelyet VII. Sándor pápa 1659-ben módosított a nagykáptalani tagok megválasztását és összetételét illetően. Idővel szükségessé vált még egy ismeretlen tárgyú módosítás, amelyet 1706-ban XI. Kelemen pápa hagyott jóvá.⁸⁸ A portugál pálosok életének további módosítása kizárólag az államhatalom kezdeményezése lesz, és nyomát sem találni benne a korábban az uralkodók és az udvar részéről tanúsított tiszteletnek és jóindulatnak a renddel szemben.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Ibériai-félsziget pálosainak magyar kapcsolataihoz szorosan kapcsolódik a spanyolországi valdebustói kolostor története, amely a XV–XVI. század fordulóján rövid ideig a pálosok magyarországi általános perjele alá tartozott. Kiemelendő Gyöngyösi következetes szóhasználata. Eggerer⁸⁹ ugyan a portugálokra vonatkoztatja Gyöngyösi információit, de látható az ellenkező vélemény megalapozottsága. A portugálok uniója jogi – és nem csupán lelki – szempontból bizonyosnak vehető 1536 és 1577 között. Ezt a véleményt támasztja alá a portugál *rector generalis* által 1717-ben írt levél és az általa hivatkozott korabeli jogi szakirodalom.⁹⁰ Mindkettő szeparációként, azaz elválasztásként értékeli az 1577–1578-as eseményeket. Ezt igazolja az Apostoli Szentszék 1800-ban kiadott rendelkezése is, amely apátságokká, illetve perjelségekké alakította a pálosok portugáliai házait.⁹¹ A portugál pálos remeték életét 1578 után megalapozó *Creditum nobis* bulla⁹² oly mértékű szellemi és anyagi fellendülést hozott a rendtagok számára, hogy soraikból Brazíliába küldhettek misszionáriusokat. Arra a kérdésre, hogy voltak-e köztük magyarok, nem lehet válaszolni. Erre való utalás magyar pálos történetíróknál nem található. Az 1578 előtti időszakból a rendelkezésre álló szakirodalom alap-

⁸⁶ Uo. 141-143.

⁸⁷ INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

⁸⁸ ZBUDNIEWEK 288.

⁸⁹ EGGERER 263.

⁹⁰ BENER 518-520.

⁹¹ ZBUDNIEWEK 311-317.

⁹² INGLES FONTES, *Eremitas de São Paulo* 152-155.

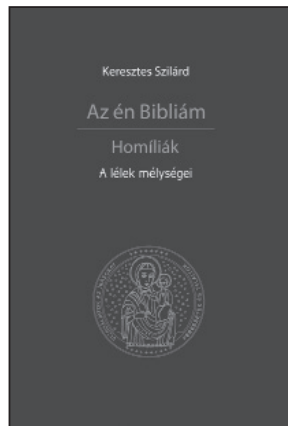
ján a portugál pálosok részvételét sem látjuk bizonyítottnak az Egyház dél-amerikai missziójában.

Keresztes Szilárd

AZ ÉN BIBLIÁM

Lelkigyakorlatos beszédek

A nyugalmazott hajdúdorogi megyéspüspök ezúttal lelkigyakorlatos elmélkedéseket válogatott csokorba A lelkigyakorlat a mélységek küzdőtere. Vezetőjének arra kell törekednie, hogy minél mélyebben elemezze a résztvevő csoport hivatását, feladatait és problémáit, és minél több résztvevőnek tudjon névtelenül is személyre szóló tanácsokat adni. Szívet szorító és bátorító feladat, hogy valóban a szív bőségéből, embertársaink élete miatt érzett hívő szomorúságból és örömből, Isten üdvözítő szeretetének erejéből fakadjanak a gondolatok. A kötet minden sora e tőről fakad.

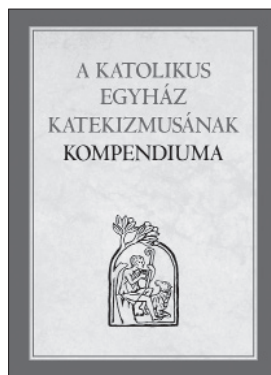

388 oldal, keménytablás. Ára: 3200 Ft

A KATOLIKUS EGYHÁZ KATEKIZMUSÁNAK KOMPENDIUMA

Tömören tartalmazza az Egyház hitének minden lényeges és alapvető elemét. A Kompendium sajátos, dialogizáló formája 598 pontban föleleveníti a hagyományos kérdezz-felelek oktatási módszert. Az egymásból logikusan következő kérdések a hit egyre újabb részleteinek fölfedezésére vezetik az olvasót. Külön érdeme a műnek a színes képanyag, mely neves művészeti alkotások segítségével teszi könnyebben érthetővé hitünk misztériumát.

248 oldal, puhafedeles. Ára: 1300 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ GÁLFFY ZSUZSANNA

Blaha Károly, a „piktor szakács”

Adalékok Simor János bíboros, hercegprímás
udvartartásának történetéhez

A nagy mecénásról, Simor János bíboros, hercegprímásról köztudott, hogy az érseki aulában tehetséges emberekkel vette körül magát. Gondolunk itt többek között Majer István nagyprépostra,¹ Császká György,² Dankó József,³ Knauz Nándor,⁴ Somogyi Károly,⁵ Szántóffy Antal⁶ kanonokokra, Lippert József építészre.⁷ Így nem meglepő talán, hogy Simor udvartartásának alsóbb szintjén is kiváló szakembereket találunk. Ilyen sokoldalú tehetség volt az érsek főszakácsa, Blaha Károly is, akinek neve mára a feledés homályába merült. Pedig Blaha a maga korában citera-virtuózként, dalszerzőként és festőművészként elismerést vívott ki magának. Érdeemes tehát e nem mindennapi szakácsmester életútját feleleveníteni.

Blaha Károly életrajzával kapcsolatban egyelőre kevés forrás áll rendelkezésre. A Prímási Levéltár Számvevőségi Levéltára az udvarmesteri számadások között megőrizte néhány év fizetési jegyzékét, amely az 1869 és 1891 közötti évekből szolgál bizonyítékkal arra, hogy Blaha Károly Simor János esztergomi érsek főszakácsaként működött. Fennmaradt továbbá Bla-

¹ Majer István (1813–1893) pedagógus, népnevelő író, az első magyarországi bölcsőde megalapítója. Vö. KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900* (Esztergom 1900) 487–490.

² Császká György (1826–1904) esztergomi kanonok, szepesi püspök, majd kalocsai érsek. Papneveldei tanár, író. Vö. KOLLÁNYI 498–500.

³ Dankó József (1829–1895) esztergomi kanonok, c. püspök, művészettörténész, az MTA levelező tagja. Vö. KOLLÁNYI 490–492.

⁴ Knauz Nándor (1831–1898) esztergomi kanonok, prépost, c. püspök. Érseki levéltárnok, történész, az MTA tagja. A *Magyar Sion* folyóirat alapító szerkesztője. Vö. KOLLÁNYI 500–502.

⁵ Somogyi Károly (1811–1888) esztergomi kanonok, az MTA levelező tagja, a Szent István Társulat alapító tagja. Több mint 40 000 kötetes könyvtárát Szeged városának ajándékozta. Vö. KOLLÁNYI 485–487.

⁶ Szántóffy Antal (1813–1880) esztergomi kanonok, az esztergomi főszékesegyház plébánosa, szenttamási prépost. Nevéhez fűződik a Bakócz-kápolna történetének megírása. Vö. KOLLÁNYI 482–483.

⁷ Lippert József (1826–1902) Simor János esztergomi érsek főépítész, egyházművészeti tanácsadója, az esztergomi prímási palota tervezője. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon* VII (Budapest 2002) 875.

ha néhány konyhai elszámolása is.⁸ Ezek a dokumentumok azonban hallgatnak Blaha Károly tehetségéről. Szerencsénkre a társaságkedvelő szakácmester jó kapcsolatot ápolt Dobos C. József csemegekereskedővel, a dobos-torta megalkotójával, akinek – a számlák tanúsága szerint – rendszeres vevői közé tartozott. Dobos az egyik, szakácsokról szóló írásában több oldalt szentelt Blaha bemutatásának, kiemelkedően tehetséges, sokoldalú embernek tartotta.⁹ Még nagyobb szerencse, hogy Blaha Károly baráti köréhez tartozott Dr. Kőrösy László, az *Esztergom és Vidéke* című lap újságírója és felelős szerkesztője.¹⁰ Kőrösy újságjában minden apró részletről beszámol Blaha zenei és képzőművészeti pályafutását illetően. Ezen információk birtokában vállalkozhatunk a szakácmester életrajzának vázolására.

Blaha Károly fiatalkoráról alig tudunk valamit, de születési helye és ideje ismert: Bécs, 1836. augusztus 20.¹¹ Bécsben nőhetett fel, legalábbis a bécsi réaliskola növendékeként tanult.¹² Tanulmányai végeztével Anton Magnis gróf szolgálatába lépett, elkísérte gazdáját különböző utazásaira.¹³

Magyarul nem – vagy csak alig – beszélt, ennek ellenére magyar festőként tartják számon.¹⁴ A további kutatás feladata kideríteni, hol tanulta a szakácmesterséget, hogyan vált *francia* szakácsná. Az sem ismert, hogy mikor került Magyarországra, és milyen módon, illetve mikor került kapcsolatba Simor Jánossal. Mivel a győri püspökség gazdasági iratainak nagy része 1910-ben, egy tűzvészben elpusztult, sajnos nem maradt nyoma, hogy a főszakács Simor szolgálatában állt-e már győri püspöksége idején is.¹⁵

⁸ Primási Levéltár (a továbbiakban: PL), Számvevőségi Levéltár, 2831,3863, 3930, 4003, 4074, 4140, 4204, 4280. számú csomók. Az 1869. évinél korábbi dokumentum egyelőre nem került elő Blahát illetően.

⁹ DOBOS C. József, *Culinarische Reminiscenzen*, in DOBOS C. József, *Trilogie der Phantasie auf der Reise* (Budapest 1906) 341-343 és 353-356.

¹⁰ Dr. Kőrösy (Kucsera) László (Esztergom, 1856 – Dömös, 1918) bölcséleti doktor, főrealiskolai tanár. Esztergomban, majd Budapesten tanított, emellett író, újságíró, lapszerkesztő. Az 1879-ben indult *Esztergom és Vidéke* című lap szépirodalmi rovatának vezetője, majd a 31. lapszámtól felelős szerkesztője 1892-ig. A *Pesti Hírlap* belső munkatársa, és más újságokban is jelentek meg cikkei. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* VII (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomat-sorozata) (Budapest 1980-1981) 119-121. oszlop. *Magyar Katolikus Lexikon* VII, 373.

¹¹ *Blaha, Karl*, in *Deutsch-österreichisches Künstler- und Schriftsteller-Lexikon I. Biographien der Wiener Künstler und Schriftsteller* (Bécs 1902) 41. Itt Blaha mint Simor udvarmestere szerepel, szakácságáról nem történik említés.

¹² *Fővárosi Lapok* 21 (1884. augusztus 10.) 188/1220.

¹³ *Blaha, Karl*, in *Deutsch-österreichisches Künstler- und Schriftsteller-Lexikon I*, 41. A szerző a „Beamter” (hivatalnok) szót használja. A Magnis család morva grófi család, nem derül ki, a szövegben melyik Anton grófról van szó (Anton Karl Otto 1823–1894, Friedrich Wilhelm Anton 1786–1861).

¹⁴ Vö. *Esztergom és Vidéke* (a továbbiakban: EVID) 37 (1915. augusztus 29.) 68/2. Blaha német nyelven készíti számadásait.

¹⁵ A Győri Egyházmegyei Levéltár munkatársainak szíves tájékoztatása.

Blaha Károly 1867-ben érkezett Esztergomba, 24 éven át dolgozott itt Simor főszakácsként.¹⁶ Emellett tevékenyen részt vett a város kulturális életében. Elismert citera-virtuózként különböző koncerteken, estélyeken lépett fel, amiről az *Esztergom és Vidéke* című lap is rendszeresen beszámolt. Például 1883-ban farsang idején citerázott a kereskedelmi ifjúság estélyén, november 24-én pedig a dal- és zenekedvelők estélyén vissza is tapsolták.¹⁷ A citera-virtuóz szakács Budapesten is vállalt fellépéseket, amint erről a *Fővárosi Lapok* című szépirodalmi napilap tudósított.¹⁸ Blahát 1879-ben az a megtiszteltetés érte, hogy Keglevich Ödön gróf, a budapesti citeraklub elnöke meghívta, működjön közre az egyesület fennállásának 5 éves ünnepségén. Nem sokkal később pedig a citeraklub tiszteletbeli tagjává választották, amiről Blaha szép díszokmányt kapott.¹⁹ A főszakács kapcsolatát gróf Keglevichsel Dobos C. József is megemlíti. Franz Bach, a *Neue Illustrierte Zeitung* újságírója úgy tudja, Blaha autodidakta módon tanulta meg a citerázást.²⁰

Blaha Károlyban dalszerzőt is tisztelhetünk. 1877-ben számolt be a sajtó „A legújabb s legkedveltebb magyar népdalok átirata” várható megjelenéséről, amely az újságíró szerint az első magyar népdalátírat citerára.²¹ Az *Esztergom és Vidéke* 1880-ban egy koncert kapcsán írt Blaha új dalának bemutatásáról, „melyet a közönség rendkívül előzékenyen fogadott”.²² 1881-ben a lap ismét új dalról számolt be, a Rózsavölgyi és Tsá-nál jelent meg az „Ein Herz will zu den andern” című zenemű.²³ Dobos pedig a „Hand in Hand” (Kéz a kézben) című táncot nevezi meg.²⁴ Franz Bach szerint viszont Blaha mint zeneszerző nem túl ismert, ugyanis művei hatalmas technikai jártasságot igényelnek.²⁵

A sajtó Blaha Károly festményeivel még többet foglalkozott, mint citerajátékával. Egy 1882-ben megjelent cikk szerint Blaha csak néhány éve fest.²⁶ A cikk bemutatja Blaha műtermét, amely Esztergomban, a mai Dobozi Mihály utca 14. sz. alatt, a korábbi Simor vagy Vöröskereszt Kórház, a későbbi

¹⁶ Vö. EVID 13 (1891. augusztus 23.) 68/3.

¹⁷ EVID 5 (1883. január 18.) 6/2; EVID 5 (1883. november 29.) 96/3.

¹⁸ Pl. *Fővárosi Lapok* 13 (1876. január 25.) 19/90 (Citera-estély a Hungáriában); *Fővárosi Lapok* 18 (1881. január 8.) 5/27 (Óbudai kör).

¹⁹ EVID 1 (1879. szeptember 25.) 34/3; 1 (1879. október 12.) 39/3.

²⁰ BACH, Franz, *In der geistlichen Metropole Ungarns*, in *Neue Illustrierte Zeitung* 10 (1881. október 23.) I,4/55.

²¹ *Fővárosi Lapok* 14 (1877. június 22.) 141/690.

²² EVID 2 (1880. november 18.) 93/3.

²³ EVID 3 (1881. április 28.) 34/3.

²⁴ DOBOS 355.

²⁵ *Neue Illustrierte Zeitung* 10 (1881. október 23.) I,4/55. Idézi: EVID 3 (1881. november 3.) 88. sz.

²⁶ EVID 4 (1882. április 30.) 35/2.

Vaszary Kolos Kórház Pszichiátriai Rehabilitációs Osztálya helyén volt.²⁷ Blahát az újságcikkek tehetséges amatőr, „dilettáns” festőnek tartják, aki autodidakta módon tanulta a festészetet. Blaha összebarátkozott egy festőművésszel, Heinrich Edével is.²⁸ Meghívta az idősödő, anyagi gondokkal küszködő magyar királyi udvari festőt Esztergomba, aki több hetet töltött ott Blaha vendégeként. Közös műteremben dolgoztak, közben Heinrich tanította őt.

Blaha Károly 1880-tól állította ki műveit Ausztriában.²⁹ Az egyik újságcikk nehezményezi is, hogy nem Budapesten méretteti meg magát.³⁰ Az első Bécsbe küldött kép Beethovent ábrázolta, de festett tájképeket, csendéleteket, önarcképet is. Habár Dobos C. József valóságghű természetábrázolását emelte ki, elsősorban portréfestészetét dicsérték. Egyik legnagyobb sikerét a Simor érsek sétáját ábrázoló festménnyel érte el. „Ez a nagy kép, diszes keretében csak nem régiben készült el. Herczegprímásunkat ábrázolja, a mint régi residentiájából kilép, s az utcán egy egész csoport inséges ember között megáll. Jobbról, balról esengve nyujtják ki kezöket a koldusok és szegények s az ő jósága mindenkire biztatóan hat. A hercegprímás főalakja mögött látható Majer István püspök, Dankó József praelatus, Császtka József, Szántóffy kanonok, és Lippert lovag. A kapu alatt Magosházi portás tősgyökeres alakja. Huszonhat alak van a képen. Valamennyi egyforma szorgalommal s igen sok kitűnő sikerrel.”³¹ A festmény Bécsben elismerést váltott ki. A sajtó és Dobos C. József egyaránt leírja, hogy vevő is jelentkezett a képre, 800 Ft-ot ajánlott érte. (Blaha éves fizetése 600 Ft volt.) Ám Blaha „eltekintve az anyagi haszontól, első sikerült nagyszabású művét magasabb célra fogja szentelni”.³² Sajnos a festmény további sorsa ismeretlen, de a műről készült rajz (1. kép) fennmaradt a *Magyar Salon* című folyóiratban.³³

Blaha Károly következő nagyobb műve az „Iskarióth” címet viseli. A festmény Júdást ábrázolja, amint önnön tettének szörnyűségére rádöbbenve, őrtjögve tépi a haját. A képet rövid időre az esztergomi városházán állították ki 1883 márciusában, ahol 20 krajcárért lehetett megtekinteni, a szegényeknek félárú jegyeket is biztosítottak. A befolyt összeget – 36 forint

²⁷ EVID 37 (1915. augusztus 29.) 68/2.

²⁸ Heinrich Ede (Pest, 1819 – Milánó, 1885) festő, Bécsben és Rómában tanult. Hosszabb ideig élt Itáliában. Az akadémikus stílust követte. Leghíresebb műve egy képciklus, amelyet Miksa főherceg megbízásából festett a Miramare kastély számára. Megfestette Ferenc József portréját is. Könnymű életvitele miatt idős korában anyagi gondokkal küszködött.

²⁹ <http://www.zeller.de/de/kuenstlerindex/char/b/> (hozzáférés: 2018. 09. 12.).

³⁰ EVID 4 (1882. április 30.) 35/3.

³¹ Uo. 2.

³² EVID 4 (1882. július 13.) 56/3.

³³ KÖRÖSY László, *Simor János*, in *Magyar Salon* (1886. október) 39-50. 45.

BLAHA KÁROLY „A HERCEGPRÍMÁS SÉTÁJA” C. FESTMÉNYÉRŐL KÉSZÜLT RAJZ
(*Magyar Salon* [1886. október] 45)

50 krajcárt – Blaha a szegényeknek ajánlotta fel.³⁴ Az összegből látszik, hogy sokan voltak kíváncsiak az érseki szakács festményére. A képről kritika is megjelent Kövér János festőművész tollából, aki bár megfogalmaz néhány kritikus észrevételt a kivitelezést illetően (a színezés hiányos, az arc, kezek, lábak éppen csak megközelítik a természetes valóságot), leszögezi, nem akar „éles kritikai fegyvert használni azzal szemben, ki mint dilettans, mondhatni művészi szenvedéllyel munkálkodik, hogy a művészet oltárán ő is áldozhasson”. Kövér elismeri Blaha képességeit, kiemeli folyamatos fejlődését, s kívánja, hogy „szorgalmas tanulmányok által igyekezzen a hibákon túltenni”.³⁵

³⁴ EVID 5 (1883. március 18.) 23/3.

³⁵ EVID 5 (1883. március 25.) 25/2.

Ezeken kívül Blaha Károly megfestette két helyi egyesület vezetőinek portréját: Bellovics Ferencet és Niedermann Pált, a Dal- és Zenekedvelő Egyesület elnökeit, amely egyesületben maga is választmányi tag volt,³⁶ valamint az esztergomi tűzoltó egyesület elnökét, Dóczy Ferencet.³⁷

Blaha több képet készített Simor érsekről, és megfestette a hercegrímás édesanyjának portréját is.³⁸

Sajnos Blaha Károly festményeinek őrzési helyéről nem sok információval rendelkezünk. Az utóbbi években két festménye bukkant fel aukciókon (2006-ban egy 1886-ban festett női portré kelt el Budapesten, míg 2010-ben Stuttgartban került kalapács alá a „Trauernde Frau vor Landschaftshintergrund” [Gyászoló nő tájképi háttér előtt] című festmény).³⁹ Blaha egyik 1893-ban festett képe, a „Kilenc pozsonyi tanácsos egy gőzösön” a régi pozsonyi városházán van kiállítva⁴⁰ (2. kép). Ez utóbbi festmény érdekessége, hogy – a *Magyar Salon* című folyóiratban róla megjelent karikatúra (3. kép) alapján – a bal szélén éneklő alakot Blahával azonosíthatjuk.⁴¹

Blaha Károly nemcsak művészetével vívott ki ismertséget az esztergomiak körében, hanem a helyi társasági élet aktív résztvevője is volt. Közreműködött komolyzenei koncertek, Esztergom környéki kirándulások szervezésében.⁴² Többször volt farsangi estély vagy bál szervezőbizottsági tagja. Legemlékezetesebb közreműködése az 1886. február 7-én megrendezett dal- és zenekedvelők farsangi estélye volt. A „humoristikus zeneestély” több mint félezer szórakozni vágyót vonzott a Fürdő vendéglőbe. A tudósító elragadtatva számol be az est fénypontjáról, egy mekkai zarándoklat előadásáról:

„Ily képet látni még a legtúlzottabb igényekkel sem reméltünk” – írja. „A keleti alakokból, a festői török, arabs, szerezsen és indusokból álló karaván, az izlésesen odavarázsolt odaliszk, főpapjai, vadjai, szerezsen gyerekek, teve, elefánt stbivel oly impozánsan nagyszerű látványt nyújtott, hogy e kép benyomását egyhamar feledni nem fogjuk. A közbeszótt részek, a kalifa énekesei, a beduinok kara, a fegyvertáncz, az imámok fohásza, és a kar imája

³⁶ Bellovics: *Fővárosi Lapok* 21 (1884. december 6.) 287/1851 és (1884. december 9.) 289/1865; Niedermann: EVID 7 (1885. április 12.) 30/3 és (1885. június 7.) 46/5.

³⁷ EVID 7 (1885. december 6.) 98/3.

³⁸ EVID 10 (1888. október 18.) 84/3 és EVID 13 (1891. február 5.) 11/3. Blaha egyik Simorról készült arcképét a hercegrímás által alapított szentgyörgyemezei árvaháznak ajándékozta.

³⁹ Vö. <https://blouinartsalesindex.com/Karoly-Blaha-16570-results.action>. Mindkét festményről található fotó az interneten: <https://budapestaukcio.hu/blaha-karoly/festo/noi-portre> és http://www.artnet.com/artists/karoly-blaha/trauernde-frau-vor-landschaftshintergrund-t_oM-z7NFkslPQsbtLfcvQ2 (hozzáférés: 2018. 09. 12.).

⁴⁰ Múzeum mesta Bratislavy, Inv. Nr. K-6857. Köszönöm Zuzana Francová szíves közlését.

⁴¹ KÖRÖSY 49.

⁴² Pl. EVID 2 (1880. január 29.) 9/3 és 2 (1880. június 3.) 45. sz.

KILENC POZSONYI TANÁCSOS EGY GŐZÖSÖN, 1893
(Fotó: Sylvia Sternmüllerová)

KARVALY JÓZSEF KARIKATÚRÁJA BLAHA KÁROLYRÓL
(*Magyar Salon* [1886. október] 49)

a magneziumvilágítással fokról-fokra emelték a jelenetek szépségét. Ez impozáns látvány előállításának érdeme elsősorban Blaha Károlyé, ki fáradságot nem kimélve ritka tapintattal rendezé azt; másodsorban Prokop⁴³ úré, ki az összes fegyverkészletet, dárdákat, lándzsákat, pajzs, handsár, lófarkat, félholdakat stbbit annyi izléssel s oly önzetlenül előállítá.⁴⁴ Az estély akkorra sikert aratott, hogy Kőrösy László, a lap egykori felelős szerkesztője, majd főmunkatársa 32 évvel később, az *Esztergom és Vidéke* megalapításának 40. évfordulója alkalmából közölt visszaemlékező cikksorozatában is felidézi azt.⁴⁵

⁴³ Az említett „Prokop úr” nem azonosítható egyértelműen. Valószínűleg Prokopp János (1825–1894) érseki uradalmi mérnök, Esztergom város és megye mérnöke, építész, az érseki gépgyár vezetője, a dalárda tagja, de lehet fia, id. Prokopp Gyula (1860–1925) ügyvéd, Esztergom város főjegyzője is. Mindketten aktívan részt vettek a város társasági életében. A család történetére vonatkozóan lásd: PROKOPPNÉ STENGL Marianna, *Adalékok Esztergom polgárosodásának történetéhez*, in *Esztergom Évlapjai* (1994) 171-220.

⁴⁴ EVID 8 (1886. március 7.) 19/5.

⁴⁵ EVID 40. (1918. január 6.) 2/3.

Végül ejtsünk szót Blaháról mint érseki főszakácsról! Sajnos a helyi sajtó nem érdeklődött Simor konyhájának titkai iránt: büszke a citeravirtuózra és a festőművészre, de hallgat Blaha szakácsi kvalitásáról, sehol egy recept vagy menüsor leírása.

Dobos C. József elsőrangú szakácművésznek tartja Blahát, és művében közöl is egy Blahának tulajdonított receptet. A főszakács a Simor bíboros aranymiséje alkalmából rendezett ünnepségre kitalálta „az egyik legfinomabb ételt, amelyet ember valaha az utókorra hagyott”, egy csodálatos báránykotlettel kápráztatta el a vendégeket.⁴⁶

A legpontosabb képet az érseki konyháról a Primási Levéltár konyhaszámadásait átnézve kaphatjuk.⁴⁷ Ezekből kitűnik, hogy Blaha Károly főszakács évi 600 Ft-os fizetésben részesült, amelyet negyedévi részletekben kapott kézhez. Ezen felül járt még neki évi 30 Ft konyharuhapénz. A másik szakács, Vargha György évi 400 Ft-os fizetést kapott, és Blahához hasonlóan 30 Ft konyharuhapénzt. Vargha magyarul készítette a konyhaszámadásokat, Blaha németül. A konyhán dolgozott még egy szakácsnő, évi 120 Ft-os fizetésért, és 4 szolgálólány, évi 72 Ft-ért. Míg Blaha és Vargha Simor Jánost haláláig szolgálták, a szakácsnő és a szolgálók személye többször változott.

Az esztergomi és a budai érseki palotának külön konyhaszámadásai készültek, ezeket Blaha és Vargha felváltva írta. A hercegprimás hol egyiküket, hol másikat vitte budai rezidenciájába.

Simor udvartartásához nem tartozott külön cukrászmester, amint az néhány főúrnál szokásban volt. A számadásokból úgy tűnik, a péksüteményeket és édességeket nem a szakácsok készítették, vagy legalábbis nem nagy számban, mert a számlák közt rendszeresen felbukkannak a cukrászdából rendelt finomságok. Esztergomban Einczinger György pékmester és Hübner Antal cukrász szállította az édességeket, Budán a Ruszwurm cukrászdából rendeltek. Érdekességként jegyezzük meg, hogy bár az érseki konyha rendszeresen rendelt Dobos C. József csemegekereskedő üzletéből, a Dobost halhatatlanná tevő torta egyszer sem szerepel a számlákon.

Simor János minden bizonnyal elégedett volt mind francia, mind magyar szakácsával. Ezt láthatjuk abból is, hogy élete végéig ragaszkodott mindkettőjükhez. Sőt, Simor végrendeletében az őt körülvevő személyzet közül két komornyikján és két huszárján kívül a két szakácsról emlékezett meg, halálukig 500 Ft évdíjat hagyva rájuk.⁴⁸

⁴⁶ DOBOS 353 (Fordítás: G. Zs.).

⁴⁷ PL, Számvevőszégi Levéltár, 3863, 3930, 4003, 4074, 4140, 4204, 4280. számú csomók. Eddig csak az 1885 és 1891 közötti időszak konyhaszámadásai kerültek elő.

⁴⁸ Simor János végrendelete. Közli: *Religio* 50 (1891. január 24.) 7/50.

A hercegprímás 1891 januárjában bekövetkezett halála után Blaha elhagyta az érseki udvart, az 1891. márciusi fizetési jegyzékben már csak a magyar szakács, Vargha György neve szerepel.⁴⁹ Ahogy Dobos C. József fogalmaz: Blaha „magát egészen – egy saltomortale által – a festőművészet karjaiba vetette”.⁵⁰

Blaha Károly nem csupán az érseki udvart hagyta ott, Esztergom városának is búcsút intett. Az *Esztergom és Vidéke* 1891. augusztus 23-án rövid hírben számol be arról, hogy Blaha, „a ki huszonnégy évig lakott városunkban s társaságainkban sokoldalú tehetségével kellemes emléket hagyott maga után, véglegesen Pozsonyba telepedett”.⁵¹ Az újság következő oldalán pedig Blaha búcsúsortai olvashatóak: „Elköltözésem alkalmából fogadják barátaim és tisztelt ismerőseim mélyen érzett szerencsekívánataimat. Isten vele! Esztergom, 1891. augusztus 22-én Blaha Károly.”

Blaha további sorsáról egyelőre kevés információ áll rendelkezésünkre. Az *Esztergom és Vidéke* még kétszer, 1898 júniusában és 1900 februárjában számol be rövid hírben az egykori főszakács esztergomi látogatásáról.⁵² Valamint 1899-ben egy Esztergomban rendezendő amatőr kiállításra jelezte részvételi szándékát, itt Blaha neve mellett az szerepel, hogy pozsonyi illetőségű.⁵³

Végül még egy Blahára vonatkozó adat, amely az Adolph Lehmann-féle bécsi lakcímjegyzékben található. A portréfestő ugyanis 1895 és 1902 között Bécsben is(?) tartott fenn lakást: 1895–96-ban a II. ker. Thugutstraße 4. szám alatt, 1897–98-ban a III. ker. Kegelgasse 20., míg 1899–1902 között a III. ker. Geologengasse 8. szám alatt. 1902 után neve a lakcímjegyzékben már fordul elő.⁵⁴

Blaha Károly halálának sem helye, sem időpontja nem ismert. Neve sem a pozsonyi, sem a bécsi temetői nyilvántartásokban nem szerepel, azaz sírja ma egyik városban sem található meg.

Blaha Károly nem tartozik az ismert XIX. századi festők közé. Citerára írt zeneműveit is hiába keressük a kottatárakban. Talán, ha lett volna lehetősége, hogy tanulmányokat folytasson a festészet vagy a citeraművészet terén, nagyobb sikereket ért volna el. Az esztergomiak azonban így is nagyon büszkék voltak a zseniális főszakácsra, aki sokoldalú tehetsége által érdekes színtöltte a magyar gasztronómiatörténetnek.

⁴⁹ PL, Számvevősségi Levéltár, 4280. sz. (1891).

⁵⁰ DOBOS 353.

⁵¹ EVID 13. évf. 68. sz. (1891. aug. 23.) 68/3. old.

⁵² EVID 20 (1898. június 29.) 52/5 és EVID 22 (1900. február 25.) 15/2.

⁵³ EVID 21 (1899. március 5.) 19/4.

⁵⁴ Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger, <http://www.digital.wienbibliothek.at/nav/classification/2609> (utolsó megtekintés: 2018. 10. 17.). A mű csak a bécsi és Bécs környéki házak és lakások tulajdonosait tünteti fel.

FÜGGELÉK

Blaha Károly festményei

Blaha Károly munkái közül jelenleg hármat ismerünk: két aukción elkelt festményt, illetve a pozsonyi városi múzeumban kiállított képet. Ezekon kívül ismert még a hercegprímás sétáját bemutató féművéről készült rajz. A „piktor-szakács” további festményeiről az *Esztergom és Vidéke*, valamint a *Fővárosi Lapok* említéseiből, hosszabb-rövidebb leírásaiból van tudomásunk. Ezek alapján állítottuk össze, az említés időrendjében, a Blaha Károly festményeit felsoroló alábbi táblázatot.

	<i>A festmény címe</i>	<i>Forrás</i>	<i>Megjegyzés</i>
1.	Beethoven	EVID 1 (1879. szeptember 25.) 34/3.	Valószínűleg ez volt az első kép, amit Bécsbe küldött kiállításra
2.	Wagner	EVID 1 (1879. szeptember 25.) 34/3.	
3.	Hero és Leander	EVID 1 (1879. szeptember 25.) 34/3.	
4.	Simor János	EVID 1 (1879. szeptember 25.) 34/3.	
5.	Takács Imre	EVID 1 (1879. szeptember 25.) 34/3.	
6.	Csendélet	EVID 3 (1881. augusztus 14.) 65/4.	Koponya virágokkal, ágakkal szőnyegek közt. A koponya mellett ékszerek és legyező. Felül pillangó.
7.	Egy esztergomi szépasszony portréja	EVID 4 (1882. április 30.) 35/2.	
8.	Blaha önarcképe	EVID 4 (1882. április 30.) 35/2.	

9.	A hercegprímás sétája	EVID 4 (1882. április 30.)
35/2.	Blaha legnagyobb műve, 26 alakkal, a bécsi kiállításon sikert ért el. A festményről készült rajzot közölte a <i>Magyar Salon</i> című folyóirat. ⁵⁵
10.	A kis ábrádozó	EVID 4 (1882. április 30.)
35/2.	Egy 16 éves lányka képe, aki a patakparton könyve felett mereng. Szintén ki volt állítva Bécsben.
11.	Mozart temetése	EVID 5 (1883. március 25.)
25/2.	
12.	Memento mori	EVID 5 (1883. március 25.)
25/2.	
13.	Erlkönig	EVID 5 (1883. március 25.)
25/2.	
14.	Iskarióth	EVID 5 (1883. március 25.)
25/2.	Salzburgban volt kiállítva.
15.	Allegorikus festmény	EVID 6 (1884. január 24.)
7/3.	Nőalak egyik kezében sarló, búzakarász, másik kezével gabonamagvakat szór. Feje fölött csillag tündöklöklik.
16.	„Elhagyatva”
(a Föv. Lapok szerint
„Elhagyatott”)	EVID 6 (1884. augusztus 10.) 64/3.	Búsuló parasztlány, távolban lakodalmas menet.
17.	Trauernde Frau vor
Landschaftshintergrund
(Gyászoló nő tájképi háttér előtt)	http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/karoly-blaha/trauernde-frau-vor-landschaftshintergrund-t_oM-z7NFkslPQsbtLfCvQ2
(2018. 10. 17.)	Ugyanaz a téma, mint az „Elhagyatva”, de nincs lakodalmas menet a háttérben.

⁵⁵ KÖRÖSY 45.

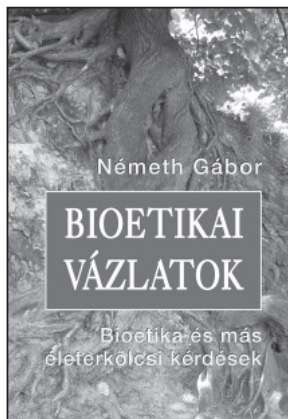
18. Schubert *Fővárosi Lapok* 21 (1884. augusztus 10.) 188/1220.
19. Liszt *Fővárosi Lapok* 21 (1884. augusztus 10.) 188/1220.
20. Bellovics Ferenc *Fővárosi Lapok* 21 (1884. december 6.) 287/1851 és (1884. december 9.) 289/1865. Bellovits reáliskolai tanár, az esztergomi dalkedvelők egyesületének igazgatója (neve napjára készült a kép). Blaha Bellovics jó barátja.
21. Niedermann Pál arcképe EVID 7 (1885. április 12.) 30/3 és (1885. június 7.) 46/5.
22. Dóczy Ferenc portréja EVID 7 (1885. december 6.) 98/3. Dóczy Ferenc névnapja alkalmából a tűzoltó egyesület ünnepélyt rendezett. Blaha az eseményre elkészítette Dóczy portréját.
23. Női portré <http://budapestaukcio.hu/blaha-karoly/festo/noi-portre> (2018. 09. 12.) 1886-ban készült.
24. A hercegprímás édesanyjának életnagyságú mellképe EVID 10 (1888. október 18.) 84/3. „Ez a 2. próbálkozása jobban sikerült” (Azaz legalább 2 kép készült Simor Antalné Fejes Teréziáról.)
25. Simor arcképe EVID 13 (1891. február 5.) 11/3. Blaha Károly a szentgyörgymezei érseki árvaháznak ajándékozta a hercegprímás egyik jól sikerült arcképfestményét.
26. Kilenc pozsonyi tanácsos egy gőzösön Pozsony, a régi városháza állandó kiállításán (Múzeum mesta Bratislavy, Inv. Nr. K-6857) 1893.

Németh Gábor

BIOETIKAI VÁZLATOK

Bioetika és más életerkölcsei kérdések

A magyar nyelven kuriózumnak számító kötet témakezelésével és vizsgálati módszerével megmarad teológiai síkon, ám megértése nem nehéz: nem elvont igazságok boncolgatása, hanem világos

nyelvezetű és alapvető biológiai ismeretek birtokában jól érthető. A tudományágak közötti párbeszéd módszertana megkönnyíti a más tudományterületek művelőivel, sőt a nem vallásos emberekkel való dialógus lehetőségét is. A szerző nagyon jól használja e módszert a könyv által tárgyalt bioetikai és életerkölcsei témák (terrorizmus, öngyilkosság, eutanázia, abortusz, géntechnológia, klónozás stb.) mindegyikében.

424 oldal, puhafedeles. Ára: 3200 Ft

„Adjuk meg Istennek az első helyet gondolatainkban, napi tevékenységeinkben, életünkben, úgy hogy Isten újra Atyánkká váljon. Ha elszakadunk Istentől elveszünk, olyanok leszünk, mint egy fa gyökerek nélkül, mint egy folyó forrás nélkül.”

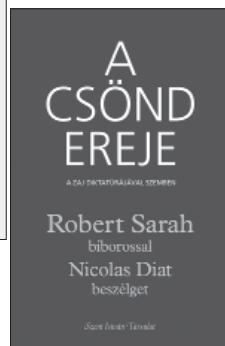
Robert Sarah bíboros

Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció bíboros-prefektusával Nicolas Diat Vatikán-szakértő beszélgetett, amelyből e két nagyszerű könyv született.

264 oldal
puhafedeles
Ára: 2600 Ft

**ÚJRA
KAPHATÓ!**

384 oldal
puhafedeles
Ára: 2800 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ HÁMORI ANTAL

A „duplex effectus” és a „kisebbik rossz”
elvé az állapotos nő életveszélye esetén

I. BEVEZETÉS

Előfordul, hogy az állapotos nő élete és a szíve alatt fejlődő, még meg nem született emberi lény élete „rivalizál” egymással (pl. rákos betegség vagy ún. „méhen kívüli terhesség” esetén). Felvetődik a kérdés, hogy ilyenkor, amikor csak egyikük élete menthető meg, különben mindketten meghalnak, mely normát, alapelvet kell alkalmaznunk, melyik életet kell megmentenünk, mit, hogyan szabad, illetve kell tennünk vagy nem tennünk.¹ Konkrétabban, például „méhen kívüli terhesség” esetén alkalmazható-e a „*duplex effectus*” elvé, vagy inkább a „kisebbik rossz” elvé követendő?

Idetartozik az „indirekt abortusz” kifejezés pontatlanságának kérdése is. Ez az elnevezés véleményem szerint kerülendő, mivel nem mutat rá arra, hogy például a „*duplex effectus*” elvének valamennyi szabálya érvényesül-e, vagyis az abortusz erkölcsi és jogi értelemben releváns-e.² Magából az elnevezésből az sem derül ki, hogy a szándékra vagy az eredményre vonatkozik-e.³

A különböző jogalanyok – a különböző felfogások, elméletek, ismeretek, szempontok, hatások, körülmények, lelkiismeretek szerint – más és más válaszokat adnak. E tekintetben fontos szempont, hogy a még meg nem született emberi lény életét egyenértékűnek tartják-e a megszületett ember életével, csak időbeli vagy egyéb megszorítással tekintik annak (pl. valahány

¹ Vö. számi ikrek bizonyos esetei; lásd pl.: HÁMORI A., *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással* (Budapest 2006) 209-230; Uő, *Az „autonómia tisztelete” a magyar jogban (a számi ikrek élethez való joga és szüleiik önrendelkezéshez való joga „kollíziójának tükrében)*, in *Alma Mater* (2001) 5/113-134; Uő, *Az „autonómia tisztelete” a magyar jogban (Reflexió...)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 7 (2001) 1/36-42.

² Vö. HORVÁTH L., *Duplex effectus*, in *Magyar Katolikus Lexikon* II (Budapest é.n.) 737.

³ Vö. pl. „indirekt eutanázia” elnevezés és változása; vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokkal lásd pl.: HÁMORI A., *Az emberi élet és méltóság védelméről Julesz Máté könyve kapcsán*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016) 2/8-30.

hetes kortól, egészségi állapot szerint), illetve az életben maradási esélyek alapján mérlegelnek.⁴

E súlyos téma megfelelő tárgyalása, a felmerülő dilemmák helyes megoldása, a kérdések korrekt megválaszolása – a vonatkozó biológiai és orvostudományi ismeretek alapján – különösen az etika, a jogtudomány és a teológia művelőinek felelősségteljes feladata, kötelessége, amely ma is sürgetően aktuális.⁵

2. SZABÁLYOZÁSBELI PROBLÉMÁK

A Magyar Orvosi Kamara (MOK) 2012. január 1-jén hatályba lépett Etikai Kódexe – és az állami szabályozás⁶ – szerint az anya élete és egészsége a „magzat” életénél alapvetőbb, nagyobb érték. A Kódex II. 10. pontjának (5) bekezdése ugyanis a következőt tartalmazza: „Az anya életét veszélyeztető, vagy súlyos betegségét okozó terhesség, illetve a magzat életképtelensége vagy gyógyíthatatlan betegsége esetén felmerül az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége. A döntés ilyenkor is a szülők joga. Az orvos kötelessége a betegségről részletes, árnyalt, minden részletre kiterjedő választ adni.” Ennek értelmében az „orvosi javallat” körébe tartozik az anya életveszélye, súlyos betegsége, a magzat életképtelensége és gyógyíthatatlan betegsége.

Ez a „javallat” azt az erkölcsi ítéletet feltételezi, hogy az anya egészsége a „magzat” életénél alapvetőbb, nagyobb érték, amely azonban alapvetően

⁴ Lásd pl.: *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről* (Budapest 2003; a továbbiakban: MKPK 2003. évi bioetikai körlevele) 44. pont; HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 239. A körlevél célja, hogy az élet védelmét eredményező szemléletváltáshoz – a hit tanítása útján – hozzájáruljon (2. pont); e küldetést különösen azon élet elleni támadások teszik aktuálissá, amelyek a leggyengébbek és a legvédtelenebbek, a legkiszolgáltatottabbak – a születő gyermekek és a haldoklók – élete ellen irányulnak, vö. 4-6., 12., 14. pont és SZENT II. JÁNOS PÁL, *Evangelium vitae* kezdetű enciklika az emberi élet sérthetlenségéről, 1995. március 25., in AAS 87 (1995) 401-522; magyarul: (Pápai Megnyilatkozások XXVI) (Budapest 1995; a továbbiakban: EV) 7-28. pont. A körlevél hiteles tanítóhivatali megnyilatkozás (lásd: 1983. évi *Codex Iuris Canonici* [a továbbiakban: CIC] 753. k.), nem önálló, nem új tanítást tartalmaz, hanem instrukció jelleggel foglalja össze a bioetika aktuális kérdéseit; a Konferencia püspök tagjai egyhangúan fogadták el, ezért azt az *Apostolos suos* kezdetű motu proprio rendelkezése alapján az Apostoli Szentszéknek nem kellett felülvizsgálnia (1998. május 21., in AAS 90 [1998] 657, IV. 1-2.); vö. CIC 212. k. 1. §, 747-748., 754. k.; a hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások kánonjogi relevanciájához lásd pl.: HÁMORI A., *Az egyház erkölcsi tanításának kánonjogi relevanciája az élet- és családvédelem területén*, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016) 1/251-262.

⁵ A vonatkozó hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások (pl. az említett *Evangelium vitae* enciklika) tartalma tekintetében különböző értelmezések merülhetnek fel, ezért az alábbiakban néhány nagyon fontos értelmezési kérdésre külön kitérek.

⁶ Lásd pl.: HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 160, 198, 235.

nem szakmai, hanem erkölcsi ítélet. A szóban forgó „orvosi javallat”-ot voltaképpen megelőzi egy erkölcsi ítélet.

Véleményem szerint az abortusszal összefüggésben a „duplex effectus”, illetve a „kisebbik rossz” elve – az anya életveszélye – körében lehet beszélni orvosi javallatról. Az orvos ugyanis a „magzat” életét is megfelelően köteles védeni. A kérdés az, hogy – objektíve – az anya, illetve a „magzat” egészsége vagy az embrionális, magzati élet az alapvetőbb, nagyobb érték. A kifogásolt „orvosi javallat” szerint az előbbi a nagyobb érték, meggyőződésem szerint azonban az utóbbi. Az élet alapvetőbb érték, mint az egészség (hiszen élet nélkül nincs egészség), ezért a szóban forgó „javallat” nem helyénvaló.⁷

Az Etikai Kódex II. 10. pontjának (4) bekezdésében ez áll: „A törvény meghatározott körülmények és feltételek esetén lehetővé teszi a művi terhesség-megszakítást. Az orvos kötelessége, hogy a terhesség megtartása érdekében érveljen. Az orvosi hivatás alapvető törvénye az emberi élet tiszteletben tartása és védelme. *Minden orvos joga, hogy lelkiismereti okból elzárkózzék a nem orvosi javallat alapján kezdeményezett terhesség-megszakítás végzésétől, vagy abban közreműködéstől.* Munkahelyén ezért hátrányos megkülönböztetés nem érheti. A fogamzásgátlástól el kell különíteni azokat a módszereket, amelyek a már megtermékenyített petesejt gyógyszeres, vegyszeres, vagy eszközös elpusztítására irányulnak. Ezeket az eljárásokat abortusznak kell tekinteni. Családtervezésnek – ebben a vonatkozásban – a terhesség megelőzését kell tekinteni.”⁸ A kiemelt mondat a mai magyar állami szabályozáshoz képest is részben helytelen. Egész pontosan annyiban, hogy az orvosoknak nem csak a Kódex szóban forgó „orvosi javallatá”-n kívüli esetekben van joguk megtagadni a művi abortusz végzését, illetve az abban való közreműködést. A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LX-XIX. „törvény” (Mvt.) 14. §-a ugyanis a következő rendelkezést tartalmazza: „*A terhességmegszakítás elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre – az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével – orvos és egészségügyi szakdolgozó nem kötelezhető.*”⁹

⁷ Részletesen lásd pl.: HÁMORI A., *A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkeztetett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban* (Budapest 2017) 50; Uő, *Természetjog és (alkotmány)bírászkodás a még meg nem született emberi lény védelmében* (Budapest 2017) 23; Uő, *A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel*, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016) 4/91-151; Uő, *Az ember élve születése nem káresemény – az EBH2015. P.11. árnyékában és az Alaptörvény tükrében*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016) 4/4-29; Uő, *Az orvos lelkiismereti szabadsága és a duplex effectus elve az állapotos nő életveszélye esetén. Egyházi jogi aspektusok*, in *Magyar Sion* 5 (2011) 197-226; Uő, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében... különösen* 123-208 (160, 198), 235.

⁸ Kiemelés: H. A. A nem „orvosi javallat” esete például az, amikor az állapotos nő anyagi okok miatt akarja az abortuszt.

⁹ Lásd még: Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VII. cikk (1) bekezdés; 64/1991. (XII.

A Kódex II. 2.2. pontjának (16) bekezdése szerint: „A különleges kezelési helyzetekkel – így különösen ... az abortusszal ... kapcsolatos jogszabályi rendelkezések vétkes megszegése egyben etikai vétségnek is minősül.” *A Kódex említett hibáit, jogellenes tartalmát sürgősen orvosolni kellene.*¹⁰

Kérdés, hogy az Mvt. 14. §-ának „az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével” szövegrésze helyes-e, illetve alaptörvény-ellenes-e. Annak érvényesülése ugyanis – adott esetben – a „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elvébe ütközik, ami az élethez való jogon túl az Alaptörvény VII. cikkének (1) bekezdésében is elismert lelkiismereti szabadsághoz való jogot sérti. Másként fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy e „végszükségi indikáció” eseti köre tágabb annál, mint amit például a kánoni jog elvisel. Túlmegy a „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elvén: az „indikáció” szerint – mivel nem zárja ki ezt – az állapotos nő életének megmentése érdekében a „magzat” halála kívánt következmény is lehet, továbbá az orvos és az egészségügyi szakdolgozó „kötelezhető” az abortusz elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre, azaz a nagyobb rossz „választására” akkor is, ha a „magzat”-nak jobb az életben maradási esélyei. Így a cél „szentesíti” az eszközt, a jót a rosszon keresztül érik el. E reguláció szerint az embrió, a magzat halála „kisebb sérelemnek számít”, mint az állapotos nő halála; azért „kell” a nő életét választani, mert ha megmentik az életét, akkor még lehet gyermeke. Ezzel az érveléssel szemben azonban felhozható, hogy mivel a „magzat” fiatalabb, neki több gyermeke lehet. A szabályozást árnyalhatja a „kivétel” következő olvasata: a művi abortusz elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre az állapotos nő életét veszélyeztető ok esetén orvos és egészségügyi szakdolgozó kötelezhető, vagyis nem feltétlenül kötelezik, mert nem minden esetben szabad kötelezni. Például, ha egyező életben maradási esély esetén az állapotos nő nem a saját, hanem magzata életét választja. Természetesen, ha a „magzat” életben maradásának nincsen reális esélye, akkor az anyának saját életét kell választania, mivel – a szóban forgó eseti körben – különben mindketten meghalnának, ezért az ezzel ellentétes anyai döntést nem is szabad elfogadni („Ne ölj!” parancsa).¹¹

Ezzel összefüggésben *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással* című könyvemben azt is említettem, hogy „a lelkiis-

17.) AB határozat; 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

¹⁰ Ennek érdekében 2016 decemberében beadványt nyújtottam be a Kamarához, sajnos eredménytelenül. A Kódex értékes tartalmához lásd pl.: HÁMORI A., *Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-jén hatályba lépett Etikai Kódexének „az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége” szövegrészehez*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016) 3/23-25.

¹¹ Vö. HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 235. Természetesen, minél kevésbé egyértelmű a tényállás, az életben maradási esély, annál nagyobb a dilemma, annál nehezebb a döntés. Másik súlyos kérdés, hogy a helytelen anyai döntés el nem fogadása vonatkozásában milyen mozgástér van.

mereti szabadságra hivatkozva tagadhatja meg mindenki más is a »duplex effectus« elvét [illetve – értelemszerűen – a „kisebbik rossz” elvét] sértő magatartás tanúsítását (pl. a bíró vagy más jogalkalmazó a határozathozatalt vagy az abban való részvételt, amikor az eljárás tárgya a magzat megszületése, és a világi »jog« szerint – a »duplex effectus« elvét [illetve a „kisebbik rossz” elvét] sértve – a magzat »nem születhet meg«; a jogalkotó vagy a jogalkotásban részt vevő más személy, pl. köztisztviselő az emberi élet kioltását »lehetővé tevő«, a »duplex effectus« elvét [illetve a „kisebbik rossz” elvét] sértő »jogszabály« megalkotását, illetve az abban való részvételt); hátrányos jogkövetkezmény (pl. fegyelmi büntetés) ezért tehát nem érheti az illetőt.”¹²

3. A „DUPLEX EFFECTUS” ELVE

Josemariá Sanchis a kettős hatású cselekménynek minősítéshez szükséges feltételeket, amelyek tényszerűen, valóban közvetetté („eshetőlegessé”) és erkölcsileg elfogadhatóvá teszik azt, a következőkben határozza meg:¹³ a cselekmény ne legyen önmagában meg nem engedett vagy rossz (legyen jó vagy közömbös);¹⁴ a rossz hatás ne a jó hatás (cél) elérése érdekében felhasznált eszköz legyen (a jót nem szabad a rosszon keresztül elérni¹⁵); a szándéknak jónak kell lennie; *arányos mértékben súlyos oknak* kell fennállnia.¹⁶ Sanchis kiemeli: a „fajnesesítő” abortuszt, amelyet azért idéztek elő, hogy egy olyan kisgyermek születését elkerüljék, aki biztosan vagy valószínűleg abnormális lesz, vagy valamilyen módon sérült marad, közvetlen

¹² HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 56.

¹³ SANCHIS, J., *L'aborto procurato: aspetti canonistici*, in *Ius Ecclesiae* (1989) 2/663-677.

¹⁴ Lásd pl.: II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról, 1965. december 7., in AAS 58 (1966) 1025-1115 (a továbbiakban: GS), 27. pont; BOLDOG VI. PÁL, *Beszéd a redemptoristákhoz*, 1967. szeptember, in AAS 59 (1967) 962; BOLDOG VI. PÁL, *Humanae vitae* kezdetű enciklika a gyermekvállalásról 1968. július 25., in AAS 60 (1968) 468-491; magyarul: „Amit Isten egybekötött” (Budapest 1986; a továbbiakban: HV) 79-96, 14. pont; SZENT II. JÁNOS PÁL, *Veritatis splendor* kezdetű enciklika a katolikus Egyház minden püspökének az Egyház erkölcstanának néhány alapvető kérdéséről, 1993. augusztus 6., in AAS 85 (1993) 1133-1228; magyarul: (Pápai Megnyilatkozások XXIV) (Budapest 1993; a továbbiakban: VS) 149, 71-72., 77-78. pont; *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (Budapest 2002; a továbbiakban: KEK) 1749-1761. pont. Vö. pl. BODA L., *A keresztény erkölcs alapkérdései. Erkölcsleológia I* (Budapest²1997) 65-71.

¹⁵ „Nem szabad rosszat tenni, hogy jó származzék belőle.” Lásd: XI. PIUSZ, *Casti connubii* kezdetű enciklika a keresztény házasságról, 1930. december 31., in AAS 22 (1930) 539-592 (a továbbiakban: CastiC), III. 2. d) pont; HV II. 8-9. pont; VS 72., 77-83., 90-92., 95-96. pont; *A Magyar Püspöki Kar 1956. szeptember 12-i körlevele* („Nem szabad bünt cselekedni azért, hogy könnyítsünk magunkon, sem rosszat tenni, hogy jó következék belőle.”). Vö. Róm 3,8.

¹⁶ Vö. SARDI, P., *L'aborto ieri e oggi* (Brescia 1975) 323-331; CICCONE, L., „Non uccidere”. *Questioni di morale della vita fisica* (Milano 1984) 229-246; PALAZZINI, P., *Vita e virtù cristiane* (Roma 1987) 222-225; SOMFAI B., *Életet védeni – életet kioltani*, in *Távlatok* 1 (1991) 4/28-41.

(egyenes szándékkal, célzatosan, azaz kívánva elkövetett) abortusznak kell értékelni.¹⁷ A terápiásnak nevezett abortusz esetében, amikor az anya életének és/vagy egészségének megőrzése a cél, általában közvetlen (egyenes szándékkal elkövetett) abortuszról van szó (pl. rendellenes elhelyezkedésű magzatot tartalmazó méhkürt eltávolítása);¹⁸ az állapotos nőből rákos daganat miatt történő méheltávolítást viszont közvetett (esetlegesen) szándékkal elkövetett abortusznak tekintik.¹⁹

Véleményem szerint a szóban forgó *duplex effectus*-szal járó magatartás tanúsítója a jogellenességet kizáró ok miatt nem büntethető. Egyébként – szem előtt tartva a többi mentő és enyhítő körülményeket (pl. „kisebbségi rossz” elve, CIC 1322-1324. k.) – az esetlegesen szándékkal történő elkövetési magatartás (a magzat elhajtása, illetve elhajtása) mind a kánoni, mind az állami jog szerint büntetőjogilag releváns, bármely módon és eszközzel valósuljon is meg.²⁰

Sanchis – leszögezve, hogy a spontán vagy gondatlanságból okozott abortusz „elkövetője” nem büntethető²¹ – részletesen foglalkozik az egyenes (di-

¹⁷ Vö. CastiC, in AAS 22 (1930) 564-565; HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Donum vitae* kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról, 1987. február 22., in AAS 80 (1988) 70-102, II.: „... a behelyezett embriók közül időnként néhányat fajnemésítő, gazdasági vagy pszichológiai indokokkal feláldoznak. Az emberi lények ilyen önkényes tönkretétele ... elmentés az előidézett abortusszal kapcsolatban már említett elvvel/tanítással.”

¹⁸ Vö. SC Off Resp., 1884. május 31., in ASS 17 (1884/1885) 556; 1889. augusztus 19., in ASS 22 (1889/1890) 748; 1895. július 24., in ASS 28 (1895/1896) 383-384; 1898. május 4., in ASS 30 (1897/1898) 703-704; 1902. március 5., in ASS 35 (1902/1903) 162 és CastiC, in AAS 22 (1930) 562-563.

¹⁹ A méhkürtben fejlődő embrió növekedésével anyja életveszélyes belső vérzése és halála következne be. A méhrák az embrió jelenlététől függetlenül vezet halálhoz. Kürtterhesség esetén az embrió „kiemelése” (és így halála) szükségszerűen benne van az életmentő beavatkozás (műtét) céljában. Részletesen lásd: HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 142-143. A méhrákról ír Helmut Weber is *Speciális erkölcteológia* című könyvében (Budapest 2001) 130: „Az ilyen indirekt abortusz mintapéldája az az eset, amikor egy terhes nőnek méhrákja lesz. Az uteruszt operációval el szabad távolítani. Közben a gyermek természetesen meghal, de ez elfogadható, mert halálát nem közvetlenül akarták, és nem közvetlenül okozták.” Vö. CONNERY, J., *Abortion: the development of the Roman Catholic perspective* (Chicago 1977) 284-303; HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Nyilatkozat a művi abortuszról*, 1974. november 18., in AAS 66 (1974) 730-747, 14. pont; KEK 2271. pont; VS 78. pont; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 44-45. pont; CSALÁD PÁPAI TANÁCSA, *Demográfiai fejlődésfolyamatok, etikai és pasztorális szempontok*, 1994. március 25., (Budapest 1999) 32-35. pont; EGÉSZSÉGÜGY PÁPAI TANÁCSA, *Az Egészségügyben Dolgozók Chartája* (Vatikánváros 1994); magyarul: (Római Dokumentumok IX) (Budapest 1998) 141. pont; SC Off Resp., 1895. július 24., in ASS 28 (1895/1896) 383-384, vö. FILA B. – JUG L., *Az egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai* (Kisternye-Budapest 1997) 3298. pont; SC Off Resp., 1898. május 4., in ASS 30 (1897/1898) 703-704, vö. FILA – JUG 3336-3338. pont; SC Off Resp., 1902. március 5., in ASS 35 (1902/1903) 162, vö. FILA – JUG 3358. pont.

²⁰ Lásd: HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 144-145. Az „esetlegesen szándék” esetében az elkövető cselekménye következményeibe belenyugszik (tehát azokat nem kívánja, de tudja és akarja).

²¹ Vö. CIC 1398. k.

rekt, „közvetlen”, célzatos) és az eshetőleges (*eventualis*, „közvetett”, a magartás következményeibe belenyugvó) szándékkal elkövetett abortusz egyházi büntetőjogi megítélésével. Ennek keretében kifejti, hogy míg a „közvetlen” (egyenes szándékkal elkövetett) abortusz – az egyéb feltételek együttes fennállása esetén – büntetőjogilag is mindig releváns (magzatelhajtás), addig a „közvetett” (esetőleges szándékkal elkövetett) „abortusz” nem feltétlenül. Az utóbbi esetben az „abortusz” nem kívánt mellékhatásként jön létre, s ha a cselekményt „jó cél” vezérli, megengedett, megtűrt (elfogadható, „nem rossz”).²²

Erdő Péter Sanchiszal egybehangzóan ír a kérdésről: nem követ el büntetendő cselekményt az, aki olyan beavatkozást végez, amely kettős hatással, *duplex effectus*-szal jár, ha a szándék a másik, jó hatásra irányult, és a magzatelhajtást az illető nem akarta közvetlenül. Ha viszont az akarat közvetlenül (kívánva²³) a magzat elhajtására, illetve megölésére irányult, a bűncselekmény még akkor is megvalósult, ha ezt valaki egy általa jónak tartott célból hajtotta végre („a jó cél ilyenkor sem szentesíti az eszközt”²⁴).²⁵

Mindebből az tűnik ki, hogy ha az elkövetőt nem a „jó cél”, hanem az erkölcsileg rossz cél vezérli, akkor az eshetőleges szándékkal elkövetett abortusz is büntetendő a CIC 1398. kánonja (illetve a CCEO 1450. k. 2. §-a) szerint.²⁶ Ezt alátámasztja az is, hogy a CIC 1321. kánonjának 2. §-ában foglalt

²² Vö. XII. PIUSZ, *Discorso all'unione Medico-biologica San Luca*, 1944. november 12., in *Discorsi e Radiomessaggi* (1944/1945) 191-192; VIDAL, P. – WERNZ, F. X., *Ius poenale Ecclesiasticum* (Roma 1937) 516; CAPPELLO, F. M., *Summa Iuris Canonici* III (Roma 1940) 540; CREUSEN, J. – WERMERSCH, A., *Epitome Iuris Canonici* III (Brüsszel 1946) 344-345; DE PAOLIS, V., *De Sanctionibus in Ecclesiae. Adnotationes* (Roma 1986) 119-120: „Deliberata voluntas procurandi eiectionem foetus vivi sed non vitalis vel mortem ipsius foetus in sinu materno”. Lásd még pl.: BODA 56: „Aquinoi Szent Tamás nyomán a hagyományos katolikus erkölcs ilyen nehéz döntési helyzetek megoldására dolgozta ki a kettős hatás elvét. Ez az elv az erkölcsi szándékkal kapcsolatos két lényeges fogalom segítségével keresi a kiutat. A kifejezetten szándékolt, direkt módon akart fogalma mellett ugyanis szerepet kap a nem-kifejezetten szándékolt, indirekt módon akart fogalma is. A kettős hatás (*duplex effectus*) elve ma is használható. Leegyszerűsítve így fogalmazhatjuk meg: az erkölcsi állásfoglalás nehéz helyzeteiben akkor vállalhatjuk a döntés kockázatát, ha cselekedetünk tényi mivoltában (objektíve) a jóra irányul, személyes szándékunk is jó, és arányos ok is van arra, hogy döntést hozzunk, vállalva annak nem kívánatos mellékhatásait.”; 57: „... senkit sem szabad direkt megölni, hogy ezzel mások életben maradhassanak, mert így a cél szentesítené a bűnös eszközt. S ilyen esetben a »kisebb rosszat választani« elve nem alkalmazható”.

²³ Vö. *deliberate*, „készakarva”, megfontolva, meggondolva – CIC 1321. k. 2. §; *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (1990; a továbbiakban: CCEO) 1414. k. 1. §.

²⁴ Lásd: *A Magyar Püspöki Kar 1956. szeptember 12-i körlevele*. Vö. VS 77-83. pont; KEK 1753., 1756., 1759., 1761. pont; FIA – JUG 815. pont.

²⁵ ERDŐ P., *Magzatvédelem a mai egyházjogban*, in *Távlatok* 5 (1995) 3-4/345-346. Vö. SOMFAI.

²⁶ Főlvétődik a kérdés, hogy a CIC 1321. kánonjának 2. §-ában foglalt „deliberate” kifejezés alatt az „eshetőlegesség”-re is kiterjedő „szándékosan” értendő-e (vö. uo. 1. §: „dolus”); lásd a CCEO 1414. kánonja vonatkozásában is. Vö. VS 68. pont („megfontoltan”), 70. pont („megfontolt beleegyezéssel”), 73., 78. pont („megfontolt akarat”), lásd: uo. 79-83. pont; *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal* (Budapest 2001) 891 („készakarva”: 1321. k. 2. §) és 815. („megfontoltan”: 1191. k. 1. §); HOLLÓS J., *Jegyzetek a keleti egyházak törvénykönyvéhez* II (Téglás 2003) 303 („megfontolt szándékos-

rendelkezés második fordulata szerint, ha a törvény vagy a parancs úgy rendelkezik, a büntető törvénynek, illetve parancsnak a „kötelező gondosság” elmulasztása (*negligentia*) folytán elkövetett külső (de nem feltétlenül nyilvános) áthágása büntethető.²⁷ Ha a törvényhozó egy meghatározott büntetendő cselekmény gondatlan elkövetési alakzatát is büntetni rendeli, akkor nyilvánvalóan az annál súlyosabban minősülő, eshetőleges szándékkal elkövetett cselekményt is szankcionálja.²⁸

Sanchis ír arról az esetről, amikor a magzatelhajtó (-elhajtató) személy „megbízója” egy állami szerv (hatóság). Az ilyen „megbízást” „bűnözési parancs”-nak hívják. Tágabb értelemben a „megbízó” a fő tettes; az abortuszt elvégző „orvos”, valamint a beavatkozásban részt vevő munkatársai is a CIC 1398. kánonja szerinti *latae sententiae* kiközösítettek közé tartoznak, feltéve, hogy a latin egyház tagjai,²⁹ és tudtak, illetve saját hibájukból nem tudtak a törvényszegésről és a törvényhez fűzött büntetésről, az önmagától beálló kiközösítésről.³⁰ A mai magyar állami szabályozásban létező ellenőrizetlen „súlyos válsághelyzet” indikáció ismételt törvénybe foglalása³¹ előtt az egyház tudatta a Magyar Köztársaság Országgyűlésének képviselőivel cselekményüknek a CIC 1398. kánonja szerinti súlyát és büntetését.³²

Amint a fentiekből láthatjuk, nem kizárt olyan tényállás, amikor a helyes állásponthez, legalább az egyik emberi lény életének megmentéséhez nem a „*duplex effectus*”, hanem a „kisebbik rossz” elvét tudjuk alkalmazni. Az ún.

sággal [deliberate]”).

²⁷ Vö. CIC 1321. k. 1. §. Lásd: uo. 1389. k. 2. §.

²⁸ Vö. CIC 1326. k. 1. § 3. sz. (luxuria – tudatos gondatlanság); CEO 1414. k.

²⁹ Vö. CIC 1. és 11. k.; a kiközösítés (excommunicatio) tisztán egyházi törvényen alapuló büntetés, amely a latin egyházban *latae sententiae* (CIC 1398. k.; vö. CEO 1408. és 1450. k.). Lásd: *Az Egészségügyben Dolgozók Chartája* 142. pont.

³⁰ CIC 1323. k. 2. sz., 1324. k. 1. § 9. sz., 1325. k.; ET 894-895; ERDŐ P., *Egyházjog* (Budapest 1992) 489-490.

³¹ Lásd: a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról szóló 2000. évi LXXXVII. törvény.

³² *A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2000. március 3-i nyilatkozata*: „... A XX. század leggyalázatosabb botránya az, hogy egyes társadalmakban a védtelen emberi életet az állam által intézményesített formában pusztítják. ... Mindaz, aki abortuszt kér vagy abban bármilyen módon közreműködik, beleértve az egészségügyi alkalmazottakat is, súlyos bünt követ el. Az egyházi törvények az illetőket az ökeresztény kortól fogva a legsúlyosabb büntetéssel (kiközösítés) sújtják. ... A törvényhozók sajátos felelősségére is felhívjuk a figyelmet. A társadalom erkölcsi értékrendjének megtisztításában és felemelésében egészen rendkívüli felelősség terheli azokat, akik az élet törvényes védelmében sokat tehetnek. Sokak tudatában éppen azért halványodott el az abortusz bűnének súlyossága, mert a törvényhozás megengedte azt. Ez pedig az élet védelmével kapcsolatos erkölcsi érzék veszedelmes meggyengülését eredményezte. ... Felhívjuk tehát minden törvényhozó figyelmét arra, hogy az abortusz olyan büntett, amelyet semmilyen emberi törvény nem szentesíthet. A katolikus törvényhozóknak pedig nem megengedett, hogy részt vegyenek az ilyen törvényt támogató kampányban, sem pedig az ilyen törvény megszavazásában...”; idézve: EV 2., 58. pont; GS 51. pont; HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Nyilatkozat a művi abortuszról*, 1974. november 18., in AAS 66 (1974) 730-747, 22. pont.

„méhen kívüli terhesség” esete ilyennek tűnik. Ha az illető reálisan látja, hogy ha nem avatkozik be, ha nem menti meg az egyik emberi lény életét, akkor mindkettő meghal, és a két halál helyett legalább az egyikőjük életét meg akarja menteni, az adott életveszélyből adódóan lehetséges, hogy a rossz „hatás”-ra irányuló szándék nem indirekt. Ezekben az esetekben a direkt és indirekt szándék különválasztása igen nehéz, ha egyáltalán lehetséges, mivel az illető joggal kívánja, hogy legalább az egyikük ne haljon meg. Egyfelől mondhatjuk, hogy az illető a másik emberi lény halálába csak „belenyugszik”, s így a rossz „hatás”, a halálos eredmény tekintetében szándéka nem direkt, hanem eshetőleges. Másfelől azonban a szóban forgó esetben az okozati összefüggés, illetve az eredmény közvetlen, „párhuzamos”, egyidejű volta esetén a „*duplex effectus*” elvének említett konjunktív feltételei nem állnak fenn maradéktalanul (az embrió halála nem közvetett, nem mellékkövetkezmény). Ezért véleményem szerint a helyes álláspont – amikor is nem sérül a „Ne ölj!” parancsa – ilyenkor a „kisebbik rossz” elvén alapulhat.

4. AZ *EVANGELIUM VITAE* KEZDETŰ ENCIKLIKA VONATKOZÓ RÉSZEI

Szent II. János Pál pápa az *Evangelium vitae* kezdetű enciklika 55. pontjában ír arról, hogy „az egyéni és társadalmi élet bonyolult és gyakran drámai helyzetei láttán a hívő gondolkodás kezdettől fogva kereste teljesebb és mélyebb megértését annak, hogy mit is tilt és mit ír elő Isten parancsolata. Vannak ugyanis olyan helyzetek, amelyekben az Isten törvénye által adott értékek látszólagos ellentmondásban jelennek meg.” Az értelmezési nehézséget, amelyre a fentiekben utaltam, különösen az enciklika 57. és 62. pontjában foglaltak hordozzák (pl. „az ártatlan emberi élet közvetlen megölése minden körülmények között és nagyon súlyos bűn terhe alatt tilos”, „az ártatlan emberi élet közvetlen és szándékos kioltása mindig súlyosan erkölcstelen”).

Az enciklika 57. pontja így fogalmaz: „Az ártatlan emberi élet föltétlen sérthetlenségét mint kifejezett erkölcsi igazságot tanítja a Szentírás, állandóan és egyhangúlag vallja az Egyház hagyománya és Tanítóhivatala. Ez az egyhangúság nyilvánvalóan annak a »természetfölötti hitérzéknek« a gyümölcse, melyet a Szentlélek ébreszt és tart fenn, s óvja Isten népét a tévedéstől, »amikor hit és erkölcs dolgában kifejezi egyetemes egyetértését«.³³ Látva, hogy az egyéni lelkiismeretekben és a társadalomban egyre gyöngül annak tudata, hogy az ártatlan emberi élet közvetlen megölése minden körülmények között és nagyon súlyos bűn terhe alatt tilos, az Egyházi Tanító-

³³ II. Vatikáni Zsinat, *Lumen Gentium* kezdetű hittani rendelkezés az Egyházzól, 1964. november 21., in AAS 57 (1965) 5-71 (a továbbiakban: LG), 12. pont.

hivatal fokozottan föllépett az emberi élet szentségének és sérthetlenségének védelmében. A pápai Tanítóhivatalhoz mindig csatlakozott a püspököké is, mind a Püspöki Konferenciák, mind egyes püspökök számos és jelentős lelkipásztori és tanító megnyilatkozásával. Nem maradt el a II. Vatikáni Zsinat rövid, de annál határozottabb hozzászólása sem.³⁴ Éppen ezért, azzal a tekintéllyel, amelyet Krisztus adott Péternek és utódainak, közösségben a katolikus Egyház Püspökeivel, *megegyeztem, hogy az ártatlan emberi élet közvetlen és szándékos kioltása mindig súlyosan erkölcsstelen.* E tanítást – mely azon íratlan törvényen alapszik, melyet az értelem világosságával minden ember megtalál a saját szívében (vö. Róm 2,14-15) – megerősíti a Szentírás, folyamatosan továbbadja az Egyház Hagyománya és hirdeti a rendes és egyetemes Tanítóhivatal.³⁵ A megfontolt döntés arról, hogy egy ártatlan embert megfosszanak az élettől, erkölcsi szempontból soha nem engedhető meg, sem mint cél, sem mint jó célra vezető eszköz. Súlyos engedetlenség ugyanis az erkölcsi törvénnyel, sőt magával Istennel szemben, aki szerzője és oltalmazója az életnek; továbbá ellentmond az igazságosság és a szeretet alapvető erényeinek. »Senki és semmi nem hatalmazhat föl ártatlan ember megölésére, legyen az embrió vagy magzat, kisgyermek vagy felnőtt, öreg, gyógyíthatatlan beteg vagy haldokló. Ezenfölül senki sem kérhet ilyen gyilkos beavatkozást sem önmaga, sem hozzátartozója számára; és sem kifejezetten, sem hallgatólagosan bele nem egyezhet. Továbbá semmiféle tekintély sem hajthatja végre vagy engedélyezheti törvényesen.«³⁶ Az élethez való jog tekintetében minden ártatlan ember feltételek nélkül egyenlő mindenki mással. Ez az egyenlőség alapoz meg minden hiteles társadalmi kapcsolatot, mely, ha valóban hiteles akar lenni, nem alapozódhat másra, csak az igazságra és az igazságosságra, úgy, hogy minden férfit és nőt személynéknél ismer el, és ilyenként oltalmaz, s nem dolognak tekinti őket, ami fölött intézkedni lehet. Az erkölcsi törvénnyel szemben, amely tiltja az ártatlan ember közvetlen megölését »*nincsenek kivételek és nincsenek kiváltságok senki számára.* Ebből a szempontból nincs különbség a világ ura és a földkerekség legszegényebb embere között: az erkölcsi követelmények szempontjából valamennyien föltétlenül egyenlők vagyunk.«³⁷

Az enciklika 58. pontjában szereplő megfogalmazás szerint: *„a művi abortusz, bárhogyon hajtják végre, egy ember megfontolt és közvetlen megölése életének kezdeti szakaszában, a fogantatás és a születés közötti időben.* A művi abortusz erkölcsi súlya teljes valóságában akkor mutatkozik meg, ha

³⁴ GS 27. pont.

³⁵ LG 25. pont.

³⁶ HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Iura et bona* kezdetű nyilatkozat az eutanáziáról, 1980. május 5., in AAS 72 (1980) 542-552. 546.

³⁷ VS 95. pont.

meggondoljuk, hogy emberölésről van szó, és figyelembe vesszük sajátos minősítő körülményeit is. Akit megölnek, olyan ember, aki jelentkezik az életre, azaz olyan *ártatlan*, hogy ennél ártatlanabbat el sem lehet képzelni: soha nem tekinthető támadónak, még kevésbé jogtalan támadónak! *Gyenge*, annyira tehetetlen, hogy még egy újszülött sírásának és nyöszörgésének védekező jeleitől is meg van fosztva. *Teljesen rá van hagyva* annak oltalmára, aki méhében hordozza. ... Igaz, hogy az abortusz eldöntése az anya számára gyakran fájdalmas és drámai, mert nem pusztán önzésből vagy kényelemből akar megszabadulni megfogamzott magzatától, hanem más, jelentős értéket akar menteni, pl. saját egészségét vagy a többi családtag megfelelő élet-színvonalát. Olykor attól félnek, hogy nem tudnak megfelelő körülményeket biztosítani az új életnek, s úgy gondolják, jobb lesz neki, ha nem születik meg. Mindazonáltal ezek és a hasonló meggondolások, bármennyire súlyosak és drámaiak is, *soha nem igazolhatják egy ártatlan emberi élet szándékos kioltását.*³⁸

„XII. Pius kizárt minden közvetlen abortuszt, azaz minden olyan beavatkozást, mely közvetlenül arra irányul, hogy megölje a még meg nem született emberi életet, »akár cél ez a gyilkosság, akár más célhoz vezető eszköz«³⁹...” (62. pont). „Az Egyház ezen tan- és fegyelembeli egyöntetűsége láttán VI. Pál kinyilváníthatta, hogy ez a tanítás eddig nem változott és ezután is változhatatlan.⁴⁰ Éppen ezért azzal a tekintéllyel, amelyet Krisztus adott Péternek és utódainak, a Püspökökkel közösségben, akik a legkülönbözőbb módokon elítélték az abortuszt és az említett konzultációk során szerte a világon egyetértettek e tanítással, *kinyilvánítom, hogy a közvetlen abortusz, melyet célként vagy eszközként szándékolnak, mindig az erkölcsi rend súlyos felforgatása*, mert egy ártatlan emberi élet előre megfontolt kioltása. E tanítás a természetes erkölcsi törvényen és a Szentírásan alapszik, az Egy-

³⁸ Lásd még pl.: Casti III. 2. c) pont: „Nem forog fenn az igazságtalan támadóval szemben alkalmazható véres önvédelem esete sem, mert ugyan ki minősíthetné az ártatlan magzatot jogtalan támadónak? A »végső szükség joga« sem áll fenn, melyre úgy hivatkoznak, hogy ez kiterjed az ártatlan megölésre is” – mert a magzat halála nem kisebb sérelem az anya halálánál (ld. HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 159-160); DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P., *Hittvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (Bátonyterenye-Budapest 2004) 3720. pont: „Egyformán szent, azaz sérthetetlen mindkettőjük élete, s elpusztításukhoz még a közhatalomnak sem lehet joga”, 3721. pont; HÁMORI, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében...* 157; Uő, *Az orvos lelkiismereti szabadsága...* 210-211; Uő, *A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 23 (2006) Supplementum 178.

³⁹ XII. PIUSZ, *Discorso all'unione Medico-biologica San Luca*, 1944. november 12., in *Discorsi e Radiomessaggi* (1944/1945) 191. Vö. XII. PIUSZ, *Beszéd az Itáliai Katolikus Bábaasszonyok gyűléséhez*, 1951. október 29., in AAS 43 (1951) 838.

⁴⁰ BOLDOG VI. PÁL, *Beszéd az Itáliai Katolikus Jogászokhoz*, 1971. december 9., in AAS 64 (1971) 777.

ház Hagyománya továbbadta, és tanítja a rendes és egyetemes Tanítóhivatalt.⁴¹ A világon semmiféle körülmény, semmiféle célkitűzés, semmiféle törvény nem tehet megengedetté egy önmagában tiltott cselekményt, mert az ellenkezik Isten – minden ember szívébe írt, pusztán értelemmel is megismerhető, az Egyház által hirdetett – Törvényével” (uo.).

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Az *Evangelium vitae* kezdetű enciklika idézett pontjai alapján a következő megállapításokat tehetjük:

– Jogos védelem esetén, amikor a jogellenesen támadó a megtámadott életére tör, a jogellenesen támadó életének kioltása nem sérti a „Ne ölj!” parancsot (EV 55. pont). A még meg nem született emberi lény azonban „soha nem tekinthető támadónak, még kevésbé jogtalan támadónak” (EV 58. pont), ő ártatlan ember, „olyan ártatlan, hogy ennél ártatlanabbat el sem lehet képzelni”, az ő élete ártatlan emberi élet (EV 57-58., 62. pont).

– Az ártatlan emberi élet feltétlen sérthetetlenségének igazsága, az ártatlan ember közvetlen megölésének tilalma (EV 57-58. és 62. pont) nem sérül, ha a két emberi élet kollízióba kerül („rivalizál”) egymással, és az egyiket megmentik, különben mindkét ember meghalna. Ha hagynák mindkét embert meghalni, akkor sérülne az említett igazság és tilalom. Ez véleményem szerint kizárja, hogy – „jó választás” (a halál elkerülhetősége) híján – az egy halál (a kisebbik rossz) helyett a két halált (a nagyobbik rosszat) válasszák (az EV 58. pontjának idézett példálózó felsorolása a „saját életet” nem tartalmazza).

– Az EV 57-58. és 62. pontja nem foglalja magában a szóban forgó „rivalizálás”-t, nem tér ki a két vagy több (pl. ikervárandósság) ártatlan emberi élet egymás elleni küzdelmére, ha az egyáltalán a „közvetlenség” körében jelenik meg. Az 58. pont idézett utolsó mondata az 57., az 58. és a 62. ponthoz képest egyszerűsítően a „közvetlen” szót sem tartalmazza. A két halál helyett az egy halál választása, amikor az egyik élet megmentésére nincs fizikai lehetőség, nem minősül önmagában tiltott cselekménynek, hiszen Istenre irányítható, a szándék is jó (két halál helyett egy), az arányosság követelménye is teljesül, és az „eszköz” nem rossz. „Jó választás” hiányában a „*kisebbik rossz*” választásának minősül, ami a helyes – józan ész szerinti –

⁴¹ LG 25. pont.

álláspont. Ez által nem sérül sem az erkölcsi törvény, az igazságosság és a szeretet, sem a jogegyenlőség. Mindkettő halálát elkerülendő, a két embert „elválasztják” egymástól, aminek – helyes szándék szerint – nem kívánt, arányos (mellék)következménye az egyikük halála.⁴² Ha teljesülnek a „duplex effectus” elvének említett konjunktív feltételei, nincsen szükség a „kisebik rossz” elvére. E két elv alkalmazása esetén – etikai és jogi megítélést kívánva – sem erkölcsi, sem jogi értelemben nincs szó abortusról. A CIC 1398. kánonja erre vonatkozólag csak annyit mond, hogy „aki sikeresen magzatelhajtást végez...”, a jogellenesség hiánya tehát – a kifejtettek szerint – más rendelkezés alapján vizsgálendő.

Az MKPK 2003. évi bioetikai körlevele – az „eutánázia” kapcsán – a 81. pontban így fogalmaz: „Ez a terminológiai tisztázás alapvető fontosságú, de nem szünteti meg az egyes határhelyzetek homályos pontjait, amelyeket megalapozott érveléssel és jó keresztény lelkiismerettel kell megvilágítani. Itt elegendő a szándékosság és a cselekedet tárgya összefüggésének egész problematikájára gondolnunk. Az emberi cselekedetek filozófiai és pszichológiai elemzésében hasznos a különböző összetevők és szintek elkülönítése, de ugyanakkor meg kell őrizni a tett integritását, és nem szabad túlzottan »atomizálni« azt. A tett tárgya szükségszerűen magával hoz egy bizonyos tudást magáról a tárgyról.” Úgy gondolom, ez az idézet témánk szempontjából is útmutatóul szolgálhat: az egyik emberi lény halála nem vonatkoztatható el attól, hogy különben – a tárgyalt eseti körben – mindkét emberi lény meghal.

Az Apostoli Szentszék válaszaiból azt látjuk, hogy nem lehet *biztosan* tanítani, hogy megengedett *bármilyen* operáció, amely *közvetlenül* megöli a „magzatot”, még ha ez szükséges is lenne az anya megmentésére.⁴³ Amikor méhen kívüli terhességről van szó, *ha a szükség arra kényszerít*, meg van engedve a hasmetszés (*laparotomia*), hogy eltávolítsák a nem a szokott helyen lévő magzatokat, csak, *amennyire lehetséges*, komolyan és alkalmas módszerekkel vigyázzanak a „magzat” és az anya életére.⁴⁴ Véleményem szerint a fenti következtetések nincsenek ellentétben, hanem összhangban vannak ezzel a tanítással.

Megjegyzem, azt az állítást – önmagában – rendkívül veszélyesnek tartanám, hogy van olyan helyzet, amikor ártatlan emberi élet kioltható. Kérdés, mit értünk az élet „kioltásán”, és hogy van-e olyan helyzet, amikor nincs arra esély, illetve mennyi esély van arra, hogy az anya testében, de a méhen kívül lévő embriót, magzatot az anya méhébe helyezték, amely utóbbi kérdés inkább orvostudományi megválaszolást kíván.

⁴² Vö. sziámi ikrek hivatkozott esete, lásd: 1. sz. lábjegyzet.

⁴³ FILA – JUG 3298. pont.

⁴⁴ FILA – JUG 3336-3338. pont.

Amikor az anya életének megmentése érdekében a magzatot (vagy embriót) „kiveszik” az anya testéből, és előre látják, hogy ennek a cselekménynek biztos következménye a magzat halála, akkor az ő halálára is kiterjed a szándékosság, és ezen eredmény is (inkább) közvetlen. A „*duplex effectus*” elvének együttes feltételei tehát, úgy tűnik, nem állnak fenn maradéktalanul, ezért jön számításba – a szóban forgó eseti körben – a kisebbik rossz elve.

Ha az „élet kioltásába” nem értjük bele az említett halálos eredménnyel járó cselekményt, akkor szintén azt mondhatjuk, hogy az EV nem tér ki a szóban forgó eseti körre (két vagy több ártatlan emberi élet „rivalizálására”). Ugyanakkor viszont valószínűleg vitatható, hogy a szóban forgó cselekmény ne minősülne az élet (közvetlen vagy közvetett) kioltásának, ami azonban nem jelenti azt, hogy ez a cselekmény erkölcsileg vagy jogilag bűn lenne.

Összefoglalva: a valóságban nem ritkán előforduló tényállás lényege, hogy ha az embrió halálát eredményező orvosi beavatkozás elmarad, akkor nemcsak az embrió hal meg (mert a méhen kívül nem tud fejlődni), hanem az anya is, mert elvérzik. Egyértelmű, hogy ilyenkor az akarat kiterjed a szóban forgó halált okozó cselekményre, és miután az illető tudata átfogja a halálos eredmény bekövetkezését, a szándékosság megvalósul. Hiába mondánánk, hogy ebben az esetben sem akarja senki megölni a magzatot, ha egyszer az akarati elem is fennáll. Nem rákos daganat eltávolításának esetéről van szó, aminek nem kívánt *mellékkövetkezménye* a magzat halála, amikor egyébként a szándékosság szintén fennáll, eshetőlegesen. A „méhen kívüli terhesség” esetében a halálos eredmény, úgy tűnik, nem közvetett, hanem közvetlen, ezért nem áll meg a „*duplex effectus*” elvének alkalmazhatósága, hanem inkább a kisebbik rossz elve jön számításba. Ha egyszer a tudottan (szinte biztosan) halálos beavatkozást el akarják végezni – hogy legalább az anya életét megmentésük –, akkor azt akarják, s ha azt elvégzik, akkor az embrió előre tudottan meg is hal, amely halálos cselekményt éppen azért nem nevezünk ölésnek, mert van morálisan és jogilag elfogadható oka. Nem olyan egyszerű tehát a szóban forgó tényállás, hogy ki lehetne jelenteni: az ártatlan emberi élet szándékos és közvetlen kioltása mindig bűn, mert az adott esetben a szándékosság és a közvetlenség is megvalósul. Ezért hangsúlyozom, hogy az EV nem tér ki erre a tényállásra.

A kettős hatás és a kisebbik rossz választásának elve hordoz hiányosságokat is, hogy maga után kérdéseket. Hársfai Katalin a „méhen kívüli terhesség” vonatkozásában kifejtette: „Ebben az esetben ritkán tudják a magzatot bevinni a méhbe, ha ez nem sikerül a nő életveszélyes helyzetbe kerül. Ekkor nincs más megoldás, mint a magzat eltávolítása. Ez a beavatkozás viszont közvetlenül a magzat megölését jelenti. Erre nyilvánvaló, hogy a *dup-*

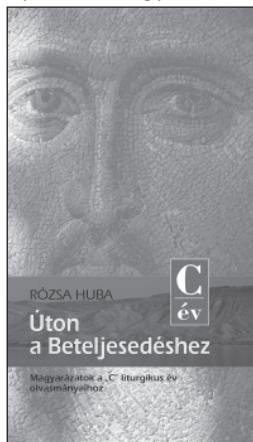
lex effectus szabálya nem alkalmazható.” „A *duplex effectus* szabálya nem mindig alkalmazható, ha a magzat élete és az anya élete veszélyben van.”⁴⁵

⁴⁵ HÁRSFAI K., Szempontok a magzati élet védelméhez (A törvény, a szabadság és a lelkiismeret krízise) (a Magyar Bioetikai Társaság 2017. október 6-i konferenciáján elhangzott előadás kézirat) 10. Vö. uo. 1.: „Több mint 22 éve, hogy megjelent Szent II. János Pál pápának az *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája, amely többek között nemcsak felemelte szavát a magzati élet védelmében, hanem kötelező erővel mondta ki, hogy az ártatlan emberi élet direkt és szándékos kioltása mindig súlyosan erkölcstelen.”

Rózsa Huba

ÚTON A BETELJESÉDÉSHEZ – „C” ÉV

A Széchenyi- és Stephanus-díjas teológus kötetei a liturgikus évek olvasmányainak magyarázatát tárják elénk. Rózsa Huba professzor az egyes szentírási

szakaszok értelmezése során arra törekszik, hogy megmutassa az Ó- és Újszövetség egymásra irányulását. Irányt mutat, hogy miként értelmezzük az egyes olvasmányokat, ezáltal nagy segítséget nyújtanak mindannak a megértéséhez, amit Jézusban megismerünk. Az Ószövetség tanításának segítségével jobban megismerjük.

256 oldal, keménytablás. Ára: 2700 Ft

A szerző további, e témában megjelent kötetei:

Úton a beteljesedéshez – „A” év (252 oldal, ára: 2500 Ft)

Úton a beteljesedéshez – „B” év (252 oldal, ára: 2600 Ft)

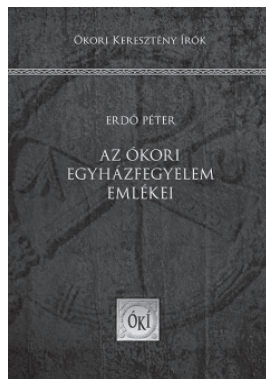
Az Ókori Keresztény Írók 2. kötete

Erdő Péter

AZ ÓKORI EGYHÁZFEGYELEM EMLÉKEI

I–IV. század

Az ókeresztény korban keletkezett jogszabályok igen határozottan világítják meg az egyházi élet mindennapi nehézségeit, kérdéseit, ezért nemcsak jogi, de történeti források is. Számos rendelkezés érinti a liturgikus életet, a templomok berendezését, díszítését. Ebből a szempontból ezeknek a szabályoknak művészettörténeti és ikonográfiai jelentőségük is van. A sorozat új kötetének bevezető tanulmányában megjelenik több, időközben publikált eredmény, de utalást találunk az új szövegkiadásokra és fordításokra is. Ezek alapján a korábbi fordítások is néhol módosításra kerültek, valamint számos fordítással bővült a kötet: a Szent Apostolok egyházi kánonjaival és az Apostoli kánonokkal. A zsinatok sora az afrikai zsinatok anyagával, a 400-ig tartott hispániai zsinatokkal és egy galliai szöveggel bővült.

608 oldal, keménytablás.

Ára: 4200 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆◆ ERDŐ PÉTER

Az afrikai egyház legrégebb joggyűjteménye,
a *Breviarium Hipponense**

I. A ZSINATI JOGALKOTÁS KEZDETEI AFRIKÁBAN

A Római Birodalom Északnyugat-Afrikában elterülő részének tartományait általában *Africa* összefoglaló néven említették a korabeli források.¹ Ebben a régióban az egyházi zsinatok a III. század első évtizedeiben kezdődtek. A montanizmussal és a húsvét időpontjával kapcsolatban már a II. század folyamán olyan viták keletkeztek, melyeket püspöki összejöveteleken, zsinatokon igyekeztek megoldani főként Keleten, de Rómában is. Ezekről írta Tertullianus a böjtről szóló munkájában:² „Görögországban bizonyos helyeken az összes egyházból zsinatokat tartottak, melyeken a fenségesebb dolgokat közösen is megtárgyalták.” Ez a megjegyzés egyben utalásnak tekinthető arra is, hogy az észak-afrikai területeken a zsinatoknak még nem volt hagyománya. A helyzet azonban hamarosan megváltozott. Agrippinus carthagói püspök idejében, 220 körül már olyan zsinatot tartanak Carthagóban, amelyen több afrikai provincia (Proconsularis, Numidia és a két Mauretania) püspökei vesznek részt. Ekkor még a carthagói püspöknek több tartományra kiterjedő joghatóságáról aligha beszélhetünk, ám szerepét tekintve elsőnek

* Mivel a Szent István Társulat az Ókeresztény Írók sorozatának felújított és részben bővített változatát adja ki Ókori Keresztény Írók címen, indokoltá vált a sorozat V. kötetének (*Az ókeresztény kor egyházfegyelme az első négy században*) átdolgozása és bővítése is. Ennek során fontosnak tartottuk az afrikai anyag szerepeltetését is. A jelen írás az új kiadás előmunkálataiból közöl részleteket.

¹ Amikor ebben az írásunkban Afrikát említjük, ezt a területet értjük rajta.

² *De ieiunio* 13, 6; magyarul: *Tertullianus művei* (Ókeresztény Írók 12) (ford. Vanyó László – Városi István; Budapest 1986) 871.

tűnik az egyenlők között.³ A zsinat témája – mint Szent Cyprianus említi⁴ – az eretnekségből megtérők újrakeresztelése volt. Ezt ekkor és még jó ideig az afrikai egyház általában megkívánta. Csak később fogadták el római hatásra azt az elvet, hogy lehetséges egyes eretnek közösségekben is érvényes kereszttség.

Ugyancsak Cyprianus említi⁵ egy olyan carthagói zsinatot, amelyre az ő hivatali ideje előtt, mégpedig hozzávetőleg 236 és 248 között került sor. Ennek témája az volt, hogy a klerikusok és „Isten szolgálói” ne legyenek világi javak vagyongazdái, gyámok, gondnokok, illetve hagyatéki végrehajtók.⁶ Ennek a zsinati rendelkezésnek Cyprianus már kötelező erőt tulajdonít, a gyűlést magát pedig a „püspökök zsinatának” nevezi. Itt tehát már a szó szoros értelmében vett zsinatról volt szó.⁷ Egyesek egy további, korai afrikai zsinatra való utalást látnak Szent Cyprianus egy másik levelében. Ennek témája a nyilvános bűnösök kizárása és esetleges visszafogadása lehetett.⁸ Itt azonban kifejezetten a tartományon (Proconsularis) belüli egyes püspökökről van szó, így ha az utalás zsinati gyűlésre vonatkozik is, az több tartományra szóló, összafrikai zsinat aligha lehetett.

A III. század első feléből még egy zsinatra utal egyértelműen Szent Cyprianus. Ezt – egyes korábbi feltételezésekkel szemben – nem a numidiai Lambaesisben, hanem minden bizonnyal Carthagóban tartották 236–240 körül,⁹ Lambaesis városának eretnökké lett püspöke, Privatus ellen.

Magának Cyprianusnak a hivatali idejéből számos zsinatról értesülünk. Ezek többször visszatérő témája az üldözések során elbukottak visszafogadásának, illetve bűnbánatának kérdése. 251 tavaszán, 252-ben, 253-ban, 254-ben is foglalkoznak ezzel a kérdéssel.¹⁰ A rendelkezésekben jelentős súlya van az újrakeresztelés, a csecsemők keresztelése és bizonyos vonatkozásban a római primátus gondolatának is. Cyprianus korának zsinatai közül némelyiktől zsinati levél is fennmaradt. A 252 májusában tartott Carthagói Zsinat dokumentuma az egyháztörténelem legrégebbi teljes egészében is-

³ Vö. FISCHER, Joseph Anton – LUMPE, Adolf, *Die Synoden von den Anfängen bis zum Vorabend des Nicaenums* (Konziliengeschichte. Reihe A: Darstellungen) (Paderborn-München-Wien-Zürich 1997) 154-155.

⁴ *Ep.* 71,4; 73,3; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* (Ókeresztény Örökségünk 19) (ford. Szabó Ádám; Budapest 2014) 424, 431; vö. FISCHER – LUMPE 154-157.

⁵ *Ep.* 1,1-2; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 106-107.

⁶ Vö. FISCHER – LUMPE 158-159.

⁷ Vö. uo.

⁸ *Ep.* 55,21; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 295; vö. FISCHER – LUMPE 160-162.

⁹ *Ep.* 59,10; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 332-333; vö. FISCHER – LUMPE 162-164.

¹⁰ Vö. FISCHER – LUMPE 168-181.

mert zsinati levele.¹¹ Ám zsinati levéllel rendelkezünk a 253 tavaszi,¹² a 254 őszi,¹³ a 255-ös¹⁴ és a 256 tavaszi¹⁵ Carthagói Zsinattól is. A 256 nyarának végén rendezett Carthagói Zsinattól pedig fennmaradt maga a jegyzőkönyv.¹⁶ Ez ennek a műfajnak a legrégebbi ismert képviselője.¹⁷

A IV. században, különösen a konstantini vallásbéke után megújul a zsinati tevékenység. Északnyugat-Afrikában is számos zsinatra kerül sor. Ezek közül a több tartományra, illetve az egész régióra szóló gyűlések a legjelentősebbek. Közülük néhányról már nem csupán irodalmi említések vagy zsinati levelek tanúskodnak, hanem fennmaradt tőlük a fegyelmi rendelkezések, vagyis a kánonok összefüggő sorozata is. Ilyen kánonsorral rendelkezünk főként a 345 és 348 közt, Gratus carthagói püspök elnökletével tartott és a 390-ben Genethlius (Geneclius) carthagói püspök vezetésével Carthagóban rendezett zsinatról.

A IV. századi Afrika első jelentősebb zsinata 345 és 348 között¹⁸ Carthagóban, Gratus püspök elnöklete alatt zajlott le. Mint a fentiekből is kitűnik, nem ez volt a történelemben az első carthagói zsinat, de a *Collectio Hispana*-ban I. Carthagói Zsinat néven szerepel, így ma is gyakran ezt az elnevezést alkalmazzák rá. Gratus carthagói püspök 342–343-ban részt vett a Szerdikai Zsinaton. Ekkor eszközölte ki a császárnál, hogy tegyen lépéseket a donatista küzdelmek által megtépzott *Africa* megbékítésére, a keresztények egységének helyreállítására. Ezért a császár Paulus és Macarius személyében kelendő felhatalmazással rendelkező megbízottakat küldött a régióba. Ennek a zsinatnak a közvetlen előzménye egy donatista lázadás volt, melyre a császári küldöttek által hozott pénzsegély szétosztása körüli viták szolgáltattak alkalmat. A felkelést a császári hatóságok Macarius vezetésével olyan véres szigorúsággal verték le, hogy úgy látszott, a donatizmus fizikailag megsemmisült.¹⁹ A zsinat célja minden bizonnyal a világi hatalom által létrehozott vallási „megbékélés” és egység egyházi megerősítése volt. A Carthagóban tartott zsinat a kevéssel korábban rendezett tartományi zsinatok eredményeit foglalta össze, ahogyan az előzetesen tartott helyi zsinatokra való utalásából

¹¹ CYPRIANUS, *Ep.* 64; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 369-373; vö. *Ep.* 59,10 (uo. 332-333); FISCHER – LUMPE 191.

¹² CYPRIANUS, *Ep.* 57; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 306-312.

¹³ CYPRIANUS, *Ep.* 67; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 387-395.

¹⁴ CYPRIANUS, *Ep.* 70; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 416-420; vö. FISCHER – LUMPE 237.

¹⁵ CYPRIANUS, *Ep.* 72; magyarul: *Szent Cyprianus levelezése* 425-428.

¹⁶ Kiadási: SODEN, Hans von, *Sententiae LXXXVII episcoporum. Das Protokoll der Synode von Karthago am 1. September 256*, in *Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse* 3 (1909) 247–277; CSEL 3.1, 433-461.

¹⁷ Vö. FISCHER – LUMPE 264-265.

¹⁸ MUNIER, Charles, *Concilia Africae A. 345 – A. 525* (CCL 149) (Turnholt 1974) 3.

¹⁹ Vö. HEFELE, Charles Joseph – LECLERCQ, Henri, *Histoire des concils d'après les documents originaux* I-IX (Paris 1907–1921) I, 837-838.

is kitűnik. A zsinaton a katolikus püspökök vettek részt. Számukat és a képviselt afrikai tartományokat nehéz pontosan meghatározni. Maguk a jegyzőkönyvszerűen fogalmazott kánonok és az előttük álló preambulum összesen 17 püspöki nevet tartalmaznak. A székvárosok nevének írásmódja a gyűjteményekben annyira bizonytalan, hogy többször alig lehet a helységneveket azonosítani. Annyi azonban így is bizonyos, hogy *Africa Proconsularis*, *Byzacena*, *Numidia* és valószínűleg *Mauretania* provincia is képviseltette magát.²⁰

A 14 zsinati kánon közül az első kettő a donatistákkal kapcsolatos témáról szól. Az eretnekségből megtérők újrakeresztelését a római fegyelemhez igazodva megtiltja a zsinat (1. kánon), a mártír nevet pedig megvonja azoktól, akik önként és erőltetve keresik a vértanúságot (2. kánon). Ez utóbbi rendelkezés a fanatikus donatista szerzetesek (*circumcelliones*) ellen irányult. A többi kánonok az utolsó kivételével a donatizmussal nem szorosan összefüggő fegyelmi kérdéseket rendeznek. A kánonok latin szövegét főként a *Collectio Hispanából* ismerjük.²¹

Amikor Carthago püspöki székét Aurelius foglalta el, több mint negyven éven át tartó lázas zsinati tevékenység vette kezdetét. Lehetséges azonban, hogy a zsinati mozgalom megélénkülése elődjétől, Genethliustól (Geneclius-tól) indult ki, aki 390-ben Carthago városában zsinatot vezetett. Ennek a zsinatnak 13 kánonja maradt fenn, melyek formája jegyzőkönyvszerű. A gyakran II. Carthagói Zsinat néven szereplő szöveg csak a *Collectio Hispanában* teljes, de néhány más latin gyűjteményben is megtalálható.²² A kánonok legjobb kiadása a Munier-féle.²³

II. A 397. AUGUSZTUSI CARTHAGÓI ZSINAT(OK) ÉS A *BREVIARIUM HIPPONENSE*

Mínthogy a 393-as Hippói Zsinat, mely az afrikai tartományokra kiterjedő plenáris zsinat volt, elrendelte, hogy Afrika püspökei tartsanak évente zsinatot, de ez néhány éven keresztül a körülmények miatt elmaradt, 397-ben került sor Carthago városában ennek az előírt zsinatnak a megtartására.²⁴ Először Byzancena tartomány püspökei gyűltek egybe augusztus 13-án (ezt nevezték egyesek a zsinat I. ülésének). Mizoniusnak, a tartomány primásá-

²⁰ Uo. 839, 2. jegyzet.

²¹ Kiadásuk: MUNIER, *Concilia Africae...* 3-10.

²² MUNIER, Charles, *La tradition du IIe concile de Carthage (390)*, in *Revue des Sciences Religieuses* 46 (1972) 193-211; Uő, *Concilia Africae...* 11. A régebbi irodalomhoz lásd: HEFELE – LECLERCQ II, 76-78.

²³ MUNIER, *Concilia Africae...* 12-19.

²⁴ BARDY, Gustave, *Afrique*, in *Dictionnaire de Droit Canonique* I (Paris 1935) 304 (bibliográfia 306-307).

nak és Aurelius carthagói püspöknek – aki az összes afrikai tartomány felett pátriárkai jellegű pozícióval rendelkezett – az elnökletével elfogadtak egy olyan „gyűjteményt”, mely a 393-as Hippói Zsinaton kiadott kánonok anyagát rövidített formában foglalja össze, és módosításokat is eszközöl rajtuk (*Breviarium Hipponense*). Mivel a 393-as Hippói Zsinat teljes szövegű kánonjai közül néhányat sikerült egy kéziratban (Codex Vercellensis CLXV) azonosítani, ezeket összehasonlítva a *Breviarium Hipponense* megfelelő passzusaival következtethetünk a rövidítés, illetve szerkesztés okára és módszerére. Aurelius és Mizonius levele a 397. augusztus 13-i tanácskozásról, mely az ugyanott 397. augusztus 28-án majd ülésező püspökökhöz szól, és amelyet fordításban is közlünk, említi, hogy a korábbi kánonokat sokan áthágják, de azt hozzák fel mentségül, hogy nem tudtak a rendelkezésekről. Ezért volt szükséges a rövidített és részben átalakított kánonsor összeállítása. A rövidítmény csak a rendelkezéseket közli, a korábbi zsinati kánonszövegek viszont Afrikában általában terjedelmesebbek voltak, jegyzőkönyvszerűen fogalmaztak, szónoki fordulatokat is tartalmaztak.²⁵ Nem is voltak meg írásban minden püspöknél, hiszen a zsinatokon olykor igen sok résztvevő volt. Ahhoz, hogy a helyszínen mindenkinek másolatot készítsenek, rengeteg írakra lett volna szükség. Így a püspökökkel a kánonok szövegét csak szentelésükkor és a zsinatok alkalmával közölték. Vagyis a kifogás, hogy a püspökök nem ismerik a kánonok rendelkezéseit, reális nehézséget fejezett ki. Ez volt a rövidítmény megszerkesztésének egyik oka. A másik, hogy enyhítsék, vagy világosabbá, pontosabbá tegyék magukat a szabályokat.²⁶

A többi tartomány (Proconsularis, Mauretania) képviselői, mintegy negyvenen, a byzacenai püspökök után, ám az előző összejövetelt is vezető Aurelius carthagói püspök elnökletével augusztus 28-án üléseztek (ezt hívták egyes szerzők II. ülésnek, mások ezt már egy másik zsinatnak tekintik²⁷), mert – rangelsőbbiségi vita miatt – a byzacenaiak nem akartak velük együtt tárgyalni.²⁸ Ám némileg módosított formában ők is jóváhagyták ezeket a rö-

²⁵ Ilyen jellegű pl. a *Breviarium Hipponense* 38. kánonja, mely nem korábbiak rövidítménye, hanem a 397. augusztus 28-i carthagói ülés saját rendelkezése, amelyet csatoltak a rövidítmény szövegéhez.

²⁶ MUNIER, Charles, *Cinq canons inédits du Concile d'Hippone du 8 octobre 393*, in *Revue de droit canonique* 17 (1968) 16-29, főként 24-25.

²⁷ MUNIER, *Concilia Africae...* XXI; GAUDEMET, Jean, *Les sources du droit de l'Église en Occident, du IIe au VIIe siècle* (Initiations au Christianisme Ancien) (Paris 1985) 50.

²⁸ Vö. GAUDEMET, *Les sources...* 80. A plenáris zsinaton a püspökök tartományonkénti csoportokban foglaltak helyet. Mivel Byzacénát Proconsularis tartományból Diocletianus csak 297-ben választotta le, ezt tekintették a legújabbnak, így a rangsorban utolsónak. A kérdést majd csak a 402-es Milai Zsinat oldja meg azzal, hogy a püspökök tartománytól függetlenül, szentelés szerinti sorrendben foglaljanak helyet, vö. *Registri Ecclesiae Carthaginensis Excerpta*, 86. k.: MUNIER, *Concilia Africae...* 206-207.

vidített kánonokat. A kétféle formát különböző gyűjtemények őrizték meg.²⁹ A *Breviarium Hipponense* egyes kánonjai átdolgozott alakban bekerültek az Apiarius ügyében 419-ben összeállított gyűjteménybe (*Codex Apiarii causae*),³⁰ mások a carthagói egyház levéltárából összegyűjtött zsinati kollekcióban (*Registri Ecclesiae Carthagenensis Excerpta*) szerepelnek,³¹ mely a *Codex canonum Ecclesiae Africanae* nevű kánonegyüttes fő részét alkotja.³²

A *Breviarium Hipponense* jóváhagyásán túl a 397. augusztus végi zsinati ülés önálló rendelkezéseket is hozott, melyek szövegét ugyancsak a *Registri Ecclesiae Carthagenensis Excerpta*ból és a *Collectio Hispana*ból (III. Carthagói Zsinat cím alatt) ismerjük.³³ Fennmaradt továbbá az ülés aktái között Aurelius püspök beszéde, Aurelius, Mizonius és a byzacenai püspökök fentebb már említett levele, valamint egy hitvallás.³⁴ A *Breviarium Hipponense* legjobb kiadása a Munier-féle, mely a szöveg első változatát követi, csupán az utolsó két kánon tartalmaz kissé későbbi hozzáfűzést.³⁵ Fordításunk is ezen alapul, mind a püspökök levele, mind a hitvallás, mind a kánonok tekintetében.

²⁹ Az első forma található pl. a *Collectio Quesnelliana*ban (PL 56, 419–430) és sok más gyűjteményben; a másodikról a *Collectio Hispana* segítségével alkothatunk képet. A *Breviarium Hipponense* szövegahagyományáról lásd: MUNIER, Charles, *Canones conciliorum Africae qui in Gratiani Decreto citantur, cum indicatione fontium*, in *Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law, Toronto 21–25 August 1972* (Monumenta Iuris Canonici, Ser. C, vol. 5) (ed. Stephan Kuttner; Città del Vaticano 1976) 5–6; Uő, *La tradition littéraire des canons africains (345–525)*, in *Recherches augustiniennes* 10 (1975) 12–13; Uő, *Concilia Africae...* 20–27. Vö. GAUDEMET, *Les sources...* 80–81.

³⁰ Ennek is két változata készült, és mindkettő fenn is maradt. Kiadása: MUNIER, *Concilia Africae...* 79–165.

³¹ Kiadása: MUNIER, *Concilia Africae...* 173–247.

³² MUNIER, *La tradition...* 15–16; vö. GAUDEMET, Jean, *La formation du droit séculier et du droit de l'Église aux IVe et Ve siècles* (Paris 1979) 169. Az újabb kutatások szerint a *Codex canonum Ecclesiae Africanae* nem önálló gyűjtemény, hanem a 419-es Carthagói Zsinat 33 kánonjának és a *Registri Ecclesiae Carthagenensis Excerpta*nak a *Collectio Dionysiana II*-ban található folyamatos számozással ellátott együttese. A kánonegyüttes görög fordításának kiadása: JOANNOU, Periclès-Pierre, *Discipline générale antique, IVe–IXe s. I.2. Les Canons des Synodes Particuliers* (Pontificia Commissione per la redazione del Codice di diritto canonico orientale, Fonti, Fasc. IX) (Grottaferrata 1962) 197–436.

³³ Vö. MUNIER, *Canones...* 5.

³⁴ Uo. Kiadásuk: a beszéde PL 67, 193 B; a levélé MUNIER, *Concilia Africae...* 28–29; a hitvallásé uo. 30–31.

³⁵ MUNIER, *Concilia Africae...* 22–53.

III. A *BREVIARIUM HIPPONENSE* SZÖVEGE

*Carthagói Zsinat augusztus idusán Caesarius és Atticus konzulsága idején*³⁶

Aurelius és Mizonius levele Numidia és Mauritania püspökeihez³⁷

Szeretett testvéreinknek és püspöktársainknak Numidia, a két Mauritania, Tripolis és Proconsularis tartományokban Aurelius, Mizonius és a többiek.

Mikor az egyház javának ügyében Carthago városában egybegyűltünk, többen felvetették, hogy amit korábban a Hippói Zsinaton végeztünk, és a fegyelem helyreigazítására hasznosan elrendeltünk, némelyek féktelen vakmerőségükben nem tartják meg. Ezeknek a túlkapasoknak a mentségére egyesek felhozták, hogy a korábban törvénnyel elrendelt³⁸ dolgokat tudatlanságból hagyták figyelmen kívül. Ezért közös elhatározással úgy ítéltük, hogy az egész byzacenai tartományban mindenkinek tudomására hozzuk, hogy aki mostantól a határozatokat semmibe veszi, önmagát fosztja meg tisztességétől. A határozatok rövidítményét pedig, melyben úgy tűnik, minden össze van foglalva, és egyes dolgok gondosabban vannak elrendezve, ehhez a levélhez csatoltattuk, hogy összefoglalva adjuk elő, amit határoztunk, és így segítsük annak gondosabb megtartását.

Testvéreink az Úrban! Kívánjuk, hogy éljetez boldogan és emlékezzetek meg rólunk!

És az öreg Mizonius kezével: Kívánom, testvérek, hogy legyetek boldogok, mindig örvendeztetek az Úrban és emlékezzetek meg rólunk!

Breviarium Hipponense
A Hippói Zsinat rövidített határozatai,
[és] köztük néhány olyan,
melyet a Carthagói Zsinaton a byzacenai püspökökkel együtt hoztak
[és igen alaposan megtárgyaltak], a következők:

Felolvasták és megerősítették a Nikaiai Zsinat hitvallását, mely így hangzik:³⁹

³⁶ 397. augusztus 13.

³⁷ Ezen a zsinati ülésen még csak Byzacena tartomány püspökei vettek részt.

³⁸ Kánoni rendelkezésre használja a *lex* szót: *legibus statuta*.

³⁹ A *Breviarium Hipponense* elején álló hitvallásnak, mely a nikaiai hitvallás sajátos formája, három főbb változata maradt fenn. Közülük a Munier által is első helyre sorolt formát hozzuk, melyet Theodosius diaconus gyűjteménye, a *Collectio Fossatensis*, a *Collectio codicis Parisiensis* és a *Collectio Quesnelliana* számos kézírata őríz. Magának a nikaiai hitvallásnak a szövegéhez vö. DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának meg-*

Hiszünk Istenben a mindenható Atyában, a láthatók és láthatatlanok teremőjében, és az egy Úrban, Jézus Krisztusban, Isten Fiában, aki az Atyától született, egyszülött, vagyis az Atya lényegéből (való), Isten az Istentől, világosság a világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől, született, nem teremtett, egylényegű az Atyával (*amit a görögök homoúszionnak mondanak*);⁴⁰ minden általa teremtett, az égben és a földön;⁴¹ értünk, emberekért alászállott és megtestesült, emberré lett Szűz Mária által; szenvedett és fel-támadt harmadnapon, felment a *mennyekbe*, eljön ítélni élőket és holtakat; (hiszünk) a Szentléleekben.

Azokat pedig,⁴² akik azt mondják: „Volt, amikor nem volt”, és: „mivel a *nem létezőkből*”⁴³ teremtett” vagy „más lényegből”, s ezzel változandónak mondják Isten Fiát, kiközösíti a katolikus egyház és az apostoli fegyelem.

*(A kánonok első sorozata, melyet a Hippói Zsinat anyagából kivonatoltak, de a határozatok rövidítményébe nem vettek fel)*⁴⁴

A.⁴⁵ A tévedés miatt, amely gyakran jelentkezni szokott, elrendeltük, hogy az összes afrikai tartományok a carthagoi egyházhoz igazodjanak a húsvét napjának kijelölésében.

B.⁴⁶ Cresconius villaregiai püspöknek, akiről azt mondták, hogy Tubunae egyházának székét birtokolta, megparancsoltuk, hogy elégedjen meg egyházmegyéjével,⁴⁷ vagyis a villaregiai egyházzal.

C.⁴⁸ Azt is elfogadtuk, hogy senki ne bitorolja mások egyházát.

D.⁴⁹ Mauritania Sitifensis (tartománynak) kérésükre megengedtük, hogy saját primáciájuk legyen, a mauritániaiak kezdeményezésére.

nyilatkozásai (összeáll. Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor, szerk. Burger Ferenc; Bányterenyé-Budapest 2004) nr. 125-126.

⁴⁰ Dőlt betűvel jelezzük, ahol a hitvallás jelen változatának egyes kéziratai is eltérnek egymástól.

⁴¹ Egyes változatok szerint: mind az égben, mind a földön.

⁴² Az első változat szerint: *Eos etiam*. Itt fordításunk a másik két változatot és a nikaiai hitvallás többi szövegát követi.

⁴³ *Ex nullis existentibus*. A fordítás a kifejezést a többi szövegváltozat alapján értelmezi.

⁴⁴ Itt közölt rövidített szövegük – akárcsak a *Breviarium Hipponense* többi kánonja – Fulgentius *Breviatio canonum* elnevezésű, a VI. század közepén összeállított gyűjteményében is megjelenik, annak megfelelő pontjaira Munier kiadását követve B.F. rövidítéssel utalunk.

⁴⁵ B.F. tit. 3?

⁴⁶ B.F. tit. 4.

⁴⁷ *Plebe sua*.

⁴⁸ B.F. 24, tit. 5.

⁴⁹ B.F. 82, tit. 6.

E.⁵⁰ Az első székek többi püspökei is megígérték, hogy tartományuk primáciáját a carthagói egyház püspökének tanácsára hozzák létre, [ha valamilyen vitára kerülne sor].⁵¹

Breviarium Hipponense
Kezdődnek a rövidített rendelkezések

1. a)⁵² Hogy a felolvasók ne üdvözöljék a népet.
 - b)⁵³ Hogy huszonöt éves életkor előtt ne rendeljenek klerikusokat és ne szenteljenek szüzeket.
 - c)⁵⁴ Hogy azokat, akik előbb az isteni Írásokról oktatást kaptak, vagy gyermekkoruktól képezték őket, a hit megvallása és bizonyítása alapján léptessék elő klerikussá.
- 2.⁵⁵ Hogy a felszentelt püspököknek vagy klerikusoknak szentelőik előzetesen kössék lelkükre a zsinat határozatait, nehogy védekezhessenek, ha valamit a zsinat rendelkezései ellenében tettek.
 - 3.⁵⁶ Hogy a katekumeneknek a legnagyobb húsvéti ünnepnapokon se adjanak más megszentelt dolgot,⁵⁷ mint a szokásos sót; mivel ha a hívők azokban a napokban (mást) szentelésre nem visznek,⁵⁸ a katekumeneknek sem szabad azt tenniük.
 4. a)⁵⁹ Hogy a holttesteknek ne adjanak eucharisziát; az Úr ugyanis azt mondta: „Vegyétek és egyétek”, a holttestek pedig sem venni, sem enni nem tudnak.
 - b) Ügyelni kell arra is, nehogy a testvérek gyengeségükben azt higgyék, hogy a halottakat meg lehet keresztelni, mivel (itt csak) arról szól a figyelmeztetés, hogy az eucharisziát ne adják a halottaknak.

⁵⁰ B.F. 83, tit. 7.

⁵¹ Az állandó metropolitai szervezet kialakítása Észak-Afrikában sajátos módon ment végbe. A *primae sedis episcopus*, aki esetenként primás néven szerepel, a tartomány rangidős püspöke volt. Mivel – Carthago kivételével – ez nem kapcsolódott egyetlen városhoz, bizonytalanságok fordultak elő, melyeket a pátriárkához hasonló jogállású carthagói püspökök kellett megoldania.

⁵² B.F. tit. 8?

⁵³ B.F. 121, tit. 9.

⁵⁴ B.F. tit. 9?

⁵⁵ B.F. tit. 10?

⁵⁶ B.F. 226, tit. 11.

⁵⁷ *Sacramentum*.

⁵⁸ *Sacramenta non mutant* – Hefele értelmezése szerint.

⁵⁹ B.F. 227, tit. 12.

5. a)⁶⁰ Hogy az egyházi ügyek intézésére, amelyek az egyházmegyék kárára gyakran elhúzódnak, minden évben hívjanak össze zsinatot, és arra minden tartomány, amelynek első széke van, zsinatáról három követet küldjön, hogy az összejövetelek kevésbé legyenek ellenszenvesek és a vendégek számára kevésbé legyenek költségesek, (de) teljes tekintélyük lehessen.

b)⁶¹ Tripoliszból pedig a püspökök csekély száma miatt egy püspök jöjjön.⁶²

6. a)⁶³ Ha püspököt vádolnak, a vádló az ügyet terjessze az illető tartományának primása elé, és ne függesszék fel a közösségben való részesedéstől azt, akit bűncselekménnyel vádolnak, kivéve ha a primás levélben meghívta ügyének előadására, de nem jelent meg attól a naptól számított egy hónapon belül, amelyen bizonyítottan megkapta a levelet.

b) Ha pedig bizonyította, hogy valódi ok akadályozta, amely miatt nyilvánvalóan nem tudott megjelenni, legyen joga ügyének előadására egy további teljes hónapon belül.

c) A második hónap után pedig addig ne részesedjen a közösségben, amíg nem tisztázza magát.

7. a)⁶⁴ Ha pedig az évi általános zsinatra⁶⁵ sem akar eljönni, hogy akár ott zárják le ügyét, úgy kell tekinteni, hogy magára mondta ki az elmarasztaló ítéletet. Abban az időben pedig, amikor nem részesedik a közösségben, saját egyházmegyéjében se részesedjen benne.

b) Vádlóját pedig, ha az ítékezés napjaiban sohasem volt távol, ne zárják ki a közösségben való részesedésből, ha viszont olykor hiányzott, a püspököt bocsássák vissza a közösségbe, őt viszont zárják ki belőle,⁶⁶ úgy azonban, hogy tőle sem vonják meg az ügyben való részvétel jogát, ha bebizonyítja, hogy az adott napon nem akart, hanem nem tudott megjelenni.

c) Azt is elfogadtuk, hogy mikor a püspökök bíróságán valaki vádlóként fellép, ha a vádló vétkes személy, ne engedjék vádat emelni vagy felperesként szerepelni,⁶⁷ hacsak a saját ügyeit, de nem az egyháziakat, nem akarja elmondani.

⁶⁰ B.F. tit. 13?

⁶¹ B.F. tit. 14?

⁶² Lásd alább 38b.

⁶³ B.F. 58, tit. 15.

⁶⁴ B.F. tit. 16?

⁶⁵ Utalás az összes afrikai tartományokat képviselő évi általános zsinatra.

⁶⁶ Az alaptalan vádaskodás ellen a római jogban már szilárdan jelenlévő *talio* elve biztosította, hogy a bizonyítani nem tudó vádló ugyanazt a büntetést kapja, ami a vádlottnak járt volna. Az elv egyházi jelenlétéhez lásd pl. *Didaskália* II,42,6 stb.

⁶⁷ Vö. Konstantinápolyi Zsinat (381), 6. k.

8. a)⁶⁸ Ha pedig presbitereket vagy diakónusokat vádolnak, a (püspök) a közeli településekről vegye maga mellé az előírt számú püspököt, vagyis presbiter esetében öt, diakónus esetében két püspök(kel)⁶⁹ vitassa meg az ügyet, a napok, a haladékok és a közösségben való részesedéstől való eltiltás, valamint a vádló és vádlott személyek vizsgálata formájának megtartásával.

b) A többiek ügyeit pedig a helyi püspök egyedül is tárgyalhatja és eldöntheti.

9. a)⁷⁰ Ha egy püspök vagy klerikus, aki ellen az egyházban büntető vagy polgári ügyet kezdeményeztek, az egyházi bíróságot elhagyva világi bíróság előtt akarja tisztázni magát, még ha az ítélet a javára szolt is, veszítse el tisztségét, ha büntető ügyről van szó. Polgári ügyben pedig veszítse el, amit megnyert, ha állását meg akarja tartani.

b) Aki pedig bíróság gyanánt minden további nélkül választhatja az egyházi hatóságot,⁷¹ magát ítéli méltatlannak a testvéri közösségre, ha az egész egyházzal rosszat gondolva a világi bíróság segítségét kéri, mikor pedig az Apostol azt parancsolja,⁷² hogy a keresztény magánszemélyek ügyeit az egyház elé vigyék és ott döntsék el.

10. a)⁷³ Azt is elfogadtuk, hogy ha bármely egyházi bírótól más, nagyobb tekintélyű egyházi bíróhoz fellebbeztek, ez ne ártsen azoknak, akiknek ítéletét megváltoztatták, ha nem lehetett rájuk bizonyítani, hogy ellenséges érzülettel, vagy kapzsiság, illetve részrehajlás hatására ítéleztek.

b) Ha pedig a felek közös egyetértésével választottak bírókat, még ha kevesebb számút is, mint ahány elő van írva, ne lehessen fellebbezni.

11.⁷⁴ Hogy a püspökök és a klerikusok fiai világi előadásokat ne tartsanak és ne tekintsenek meg.

12.⁷⁵ Hogy püspökök vagy bármilyen klerikusok fiai pogányokkal vagy eretnekekkel és szakadókkal ne kössenek házasságot.⁷⁶

⁶⁸ B.F. 51, tit. 17.

⁶⁹ Vö. I. Carthagói Zsinat (345–348), 11. k., amely szerint diakónusról három, presbiterről hat püspök ítélkezik.

⁷⁰ B.F. 67, tit. 18.

⁷¹ A kései római jog széles körben lehetővé tette a püspöki bíróság választását. A jelen kánon a híveknek ezt már egyházi részről megparancsolja. Vö. I. Toledói Zsinat (400), 11. k.

⁷² 1Kor 6,1-8.

⁷³ B.F. 62, tit. 19.

⁷⁴ B.F. 39, tit. 20.

⁷⁵ B.F. 40, tit. 21.

⁷⁶ Egyesek szerint a zsidókkal való házasságkötés tilalma véletlenül maradt ki a szövegből. Megjegyzendő viszont, hogy a később valláskülönbség házassági akadálya néven ismert tény-

13.⁷⁷ Hogy püspökök vagy klerikusok fiaikat ne engedjék emancipáció útján hatalmuk alól távozni, ha csak erkölcsük és koruk alapján nem biztosak benne, hogy saját bűneik már rájuk tartozhatnak.

14.⁷⁸ Hogy püspökök vagy klerikusok javaikból még ajándékozás⁷⁹ útján se juttassanak semmit olyanoknak, akik nem katolikus keresztények, még vérrokonainak sem.

15.⁸⁰ Hogy püspökök, presbiterek és diakónusok ne legyenek magánszemélyek haszonbérleti vagy gondnokai,⁸¹ és ne éljenek semmi olyan tevékenységből, amelyben utazásokat kell tenni, vagy amely az egyházi feladatoktól elvonja őket.

16.⁸² Hogy idegen nők egyáltalán ne lakjanak együtt semmilyen klerikussal, hanem csakis édesanyjuk, nagyanyjuk, anyai vagy apai nagynénjük, nővérük, testvérük vagy nővérük leánya, és bárki a családból, elkerülhetetlen házi szükség miatt,⁸³ akik már felszentelésük előtt velük laktak, vagy ha fiaik szüleik felszentelése után megnősülnek, vagy ha szolgálk, nem lévén a házban, akit elvegyenek, máshonnan kénytelenek nősülni.

17.⁸⁴ Hogy senkit ne szenteljenek püspökké, presbiterré és diakónussá, amíg mindazokat, akik házában vannak, katolikus kereszténységre nem térítette.

18.⁸⁵ Hogy a felolvasók serdülő korukig olvassanak, attól kezdve pedig csak akkor engedjék őket felolvasni, ha vagy a tisztaság megtartásával megnősültek, vagy önmegtartóztatást fogadtak.

19. a)⁸⁶ Hogy idegen klerikust püspökének engedélye nélkül senki ne merészeljen a rábízott egyházban tartani vagy elöléptetni.⁸⁷

állás zsidó eredetű előírás volt a keresztények között, vö. ERDŐ Péter, *A valláskülönbőség akadálya a kánonjogban*, in Uő, *Az élő Egyház joga. Tanulmányok a hatályos kánonjog köréből* (Budapest 2006) 368-376, főként 369-370. Általános formában lásd: Elvirai Zsinat (306k), 15-17. k.; Arles-i Zsinat (314), 11.(12.) k.

⁷⁷ B.F. 41, tit. 22.

⁷⁸ B.F. 33, tit. 23.

⁷⁹ Egyes változatok szerint: sem ajándékozás, sem végrendelet útján.

⁸⁰ B.F. 70, tit. 24.

⁸¹ Vö. I. Carthagói Zsinat (345-348), 8. k.

⁸² B.F. 122, tit. 25.

⁸³ Vö. Nikaiai Zsinat (325), 3. k.; SIRICIUS, *Ep. ad Himerium* (385. február 10.) 12.

⁸⁴ B.F. 15, tit. 26.

⁸⁵ B.F. 129, tit. 27.

⁸⁶ B.F. tit. 28?

⁸⁷ A zsinatok gyakori témája, vö. Antiochiai Zsinat (330k), 7. k.; Szerdikai Zsinat (342-343), 15.

b) A klerikus nevet a felolvasók is megkapják.

20.⁸⁸ Senkit ne szenteljenek fel, ha nem találták megfelelőnek akár a püspökök vizsgálata, akár a nép tanúsága alapján.

21. a)⁸⁹ Senki ne szólítsa meg az imádságban az Atyát a Fiú helyett, sem a Fiút az Atya helyett; és mikor az oltárnál szolgálunk, mindig az Atyához irányuljon az imádság.

b) Aki pedig máshonnan ír le magának imádságot, ne használja addig, amíg előzetesen tanultabb testvérekkel meg nem beszélté.

22.⁹⁰ Hogy senki a klerikusok közül ne fogadjon el többet, mint amit valakinek kölcsönadott, akár pénzt adjon, akár bármilyen árucikket.⁹¹

23. a)⁹² Hogy az Úr testének és vérének szentségében⁹³ semmi mást ne ajánljanak fel, mint amit az Úr maga adott át, vagyis kenyeret és vízzel kevert bort.⁹⁴

b) A zsengeknek pedig vagy a tejnek és a méznek, melyet egy nagyon nagy ünnep napján szoktak felajánlani⁹⁵ a gyermekek misztériuma gyanánt, bár az oltáron ajánlják fel őket, mégis megvan a maguk áldása, hogy az Úr testének és vérének szentségétől megkülönböztessék őket. A zsengek közül pedig ne ajánljanak fel mást, mint a szőlő és a gabona zsengejét.⁹⁶

24.⁹⁷ Hogy az önmegtartóztató klerikusok csakis a püspök vagy a presbiterek parancsára vagy engedélyével menjenek el az özvegyekhez vagy a szüzekhez, és ezt ne egyedül tegyék, hanem klerikusokkal vagy olyan személyekkel együtt, akikkel a püspök vagy a presbiter parancsolta.

k.; I. Carthagói Zsinat (345–348), 5. k.

⁸⁸ B.F. 232, tit. 29.

⁸⁹ B.F. 219, tit. 30 és tit. 7.

⁹⁰ B.F. tit. 31?

⁹¹ Vö. Elvirai Zsinat (306k), 20. k.; Arles-i Zsinat (314), 12. (13.) k.; Nikaiai Zsinat (325), 17. k.; Laodikeiai Zsinat (380 előtt), 4. k.; *Apostoli kánonok*, 44. k.; I. Carthagói Zsinat (345–348), 13. k.

⁹² B.F. 213, tit. 32.

⁹³ *In sacramentis corporis et sanguinis Domini*.

⁹⁴ Idézi az örményekkel szemben, akik vizet nem vegyítettek a borhoz: Trulloszi Zsinat (692), 32. k.

⁹⁵ Vö. *Traditio Apostolica*, 21,28. Tej és méz felajánlása ellen: *Apostoli kánonok*, 3. k.; a zsengekről: uo. 4. k.

⁹⁶ Vö. *Apostoli kánonok*, 3. k.

⁹⁷ B.F. 132, tit. 33.

De maguk a püspökök vagy a presbiterek se menjenek egyedül az ilyen nőkhöz, hanem csak ha ott klerikusok vagy más komoly keresztények is jelen vannak.

25.⁹⁸ Hogy az első szék püspökét ne hívják a papok fejedelmének, vagy főpaprak, vagy más hasonlónak, hanem csak az első szék püspökének.

26.⁹⁹ Hogy a klerikusok evés vagy ivás céljából kocsmába ne lépjenek be, hacsak nem szükségéből, utazás közben.¹⁰⁰

27. a)¹⁰¹ Hogy a püspökök ne utazzanak tengeren túlra tartományuk első széke püspökének megkérdezése¹⁰² nélkül, főként hogy tőle ajánlólevelet kaphassanak.

b) Innen kell küldeni a zsinat levelét is a tengerentúli püspökökhöz.

28.¹⁰³ Hogy az oltáriszentséget¹⁰⁴ csak azok az emberek ünnepeljék, akik bűntört tartottak,¹⁰⁵ kivéve az évforduló egy napját, amikor az Úr Vacsoráját ünnepeljük. Ezért ha egyes délután meghalt püspökök, vagy klerikusok vagy más személyek (lelkének) ajánlását kell végeznünk, ez csak imádságokkal történjék, ha azok, akik végzik, már megebédeltek.

29.¹⁰⁶ Egy püspök vagy klerikus se tartson a templomban étkezéseket, kivéve ha esetleg az áthaladó vendégek szükségéből ott étkeznek. A népet pedig, amennyire lehetséges, az ilyen étkezésektől távol kell tartani.

30. a)¹⁰⁷ Hogy a bűnbánók számára a bűnök különbözőségének megfelelően, a püspök megítélése szerint szabják ki a vezeklés idejét.

b) A presbiterek pedig a püspök megkérdezése nélkül ne adják meg a kiengesztelődést a bűnbánóknak, kivéve ha a püspök távol van és kényszerítő szükség áll fenn.

⁹⁸ B.F. 21, tit. 34.

⁹⁹ B.F. 134, tit. 35.

¹⁰⁰ Vö. *Apostoli kánonok*, 54. k.; Laodikeiai Zsinat (380 előtt), 24. k.

¹⁰¹ B.F. 45, tit. 36.

¹⁰² Hozzájárulásnak is értelmezhető, lásd alább 30b.

¹⁰³ B.F. tit. 37?

¹⁰⁴ *Sacramenta altaris*. Figyelemre méltó a kifejezés korai használata és pontos jelentése: nem csupán a szent színeket jelöli, hanem a szent cselekményt is. Többes számban áll.

¹⁰⁵ A szentségi bűnről lásd: *Traditio Apostolica*, 36. A szöveg nagycsütörtökön kivételt látszik tenni a bűjtől. Előírja viszont a nagycsütörtöki bűjtöt: Laodikeiai Zsinat (380 előtt), 50. k.

¹⁰⁶ B.F. 71, tit. 38.

¹⁰⁷ B.F. 49, tit. 39.

c) Ha pedig valamely bűnbánónak olyan nyilvános és széles körben ismert bűne van, mely az egész egyházat nyugtalanítja, a kézfeltételt a (templom) apszisa előtt kapja meg.¹⁰⁸

31.¹⁰⁹ Hogy a megszentelt szüzeket, mikor elvesztik szüleiket, akik őrizték őket, a püspök, vagy ahol a püspök távol van, a presbiter bízta tiszteletre méltó nőkre, vagy lakjanak együtt és őrizzék egymást, nehogy gyakran kóborolva ártsanak az egyház jó hírének.

32.¹¹⁰ Hogy azokat a betegeket, akik nem tudnak a maguk nevében válaszolni, de akiknek szándékáról hozzátartozóik saját felelősségükre tanúságot tesznek, kereszteljék meg.

33.¹¹¹ Hogy ha színészek vagy hitehagyók térnek meg, vagy térnek vissza az Úrhoz, a kegyelmet vagy a kiengesztelődést ne tagadják meg (tőlük).

34.¹¹² Hogy presbiter a püspök megkérdezése¹¹³ nélkül szüzeket ne szenteljen, krizmát pedig soha ne készítsen.¹¹⁴

35.¹¹⁵ Hogy klerikusok idegen városban ne tartózkodjanak, hacsak a helyi püspök vagy a helyi presbiterek indokaikat megfelelőnek nem találták.¹¹⁶

36. a)¹¹⁷ Hogy a kánoni iratokon kívül a templomban semmit ne olvassanak fel isteni írás gyanánt.

b) A kánoni iratok pedig (ezek): Teremtés, Kivonulás, Leviták, Számok, Második Törvénykönyv, Jesus Nave,¹¹⁸ Bírák, Ruth, Királyok négy könyve, Krónikák két könyve, Jób, Zsoltárok, Salamon öt könyve, a tizenkét kis próféta könyve, továbbá Izaiás, Jeremiás, Ezekiel, Dániel, Tóbiás, Judit, Eszter, Ezdrás két könyve, a Makkabeusok két könyve.

¹⁰⁸ Tehát nyilvánosan.

¹⁰⁹ B.F. 48, tit. 40.

¹¹⁰ B.F. 202, tit. 41.

¹¹¹ B.F. 170, tit. 42.

¹¹² B.F. 91, tit. 43.

¹¹³ *Non consulto episcopo*: gyakori fordulat latin kánonokban. A „megkérdezése nélkül” formulát sokan nem alaptalanul „hozzájárulása nélkül” értelemben magyarázzák.

¹¹⁴ *Conficiat*. A hangsúly itt is a krizma szentelésén van, de a szertartás különböző mozzanatokat tartalmaz; vö. I. Toledói Zsinat (400), 20. k.

¹¹⁵ B.F. 135, tit. 44.

¹¹⁶ Vö. Arles-i Zsinat (314), 21. k.; szigorúbb szabály erről: I. Toledói Zsinat (400), 12. k.

¹¹⁷ B.F. 228, tit. 45.

¹¹⁸ Józsué.

Az Új Szövetségé pedig: az Evangéliumok négy könyv, az apostolok Cselekedetei egy könyv, Pál apostol levelei tizennégy, Péteré kettő, Jánosé három, Júdásé egy, Jakabé egy, János Apokalipszise.

c) Ennek a kánonnak a megerősítéséről a tengerentúli egyházat még meg kell kérdezni.

d)¹¹⁹ Szabad legyen felolvasni a vértanúk szenvedéstörténetét is, amikor évfordulójuk napját ünneplik.

37.¹²⁰ Mivel az előző zsinatok úgy rendelkeztek, hogy a donatisták közül senkit ne fogadjunk be (ottani) tisztségében,¹²¹ hanem a világiak közé, az üdvösség miatt, amit senkitől sem szabad megtagadni, ugyanakkor azonban Afrikában az egyházak oly mértékben szenvednek a felszentelhető klerikusok hiányától, hogy egyes helyek már teljesen elhagyatottak, elfogadtuk azt is, hogy tartsák meg ugyan bennük, amit korábban elrendeltek, de tegyenek kivételt azokkal, akiről bebizonyosodik, hogy (másokat) nem kereszteltek újra, vagy népükkel együtt akarnak a katolikus közösségbe átlépni. Ha ugyanis írva van, hogy ha két keresztény összejön, bármit kérnek, megkapják,¹²² nem kételkedhetünk abban, hogy ha elhárítják a széthúzás botrányát, az egész nép egységes egyetértése alkalmas Isten irgalmából kieszközölni, hogy az ő békéjének elégtételével és a szeretet áldozatával eltöröltessék mindaz, amit elődeik tekintélyét követve a keresztség megismétlésével elkövettek.

Ezt a dolgot azonban nem erősítjük meg, amíg róla a tengerentúli egyházat meg nem kérdeztük.

A Breviarium Hipponenséhez fűzött kánonok

38.¹²³ a) Honoratus és Urbanus püspökök mondták: Azt is jelentették nekünk, hogy nemrégiben Numidiában két püspöktestvérünk püspököt merészelt szentelni, ezért rendeljétek el, hogy a püspökök szentelését csak tizenkét¹²⁴ püspök végezhesse.

¹¹⁹ B.F. 229, tit. 46.

¹²⁰ B.F. tit. 47?

¹²¹ Klerikusként.

¹²² Mt 18,19.

¹²³ A 397. augusztus 28-i zsinati üléstől, *Registri Ecclesiae Carthaginensis Excerpta*, 49. k.; *Collectio Hispana*, Conc. Carth. III, 39. k.

¹²⁴ A tizenkét jelenlévő előírása új püspök rendelésével – inkább a választással, mint a szenteléssel – kapcsolatban, valamint a hármas szám mint minimum már jóval korábban is felmerült, vö. pl. *Canones Ecclesiastici Sanctorum Apostolorum XVI,1*.

b) Aurelius püspök mondta: Tartsuk meg a régi formát, hogy legalább három¹²⁵ elegendő legyen a püspök felszentelésére. Ezért mivel Tripoliszban is történetesen és Arzugesben is jelen vannak a barbár népek, és minthogy Tripoliszban, úgy mondják, csak öt püspök van, és soraikból akár kettőt is viszatartathat valamilyen kényszerűség, de amúgy is nehéz lenne, hogy bármilyen számú püspökből mindenki el tudjon jönni, akadály a kell, hogy legyen ez az egyház javának? Hiszen abban az egyházban is, amelybe szentségeket méltóztattak eljönni,¹²⁶ újból és újból, szinte minden vasárnap végzünk szenteléseket. Vajon gyakran össze tudok hívni tizenkét, tíz vagy nem sokkal kevesebb püspököt? Könnyű viszont csekélységem mellé venni két szomszédos (püspököt). Ezért szeretetreméltóságotok velem együtt belátják, hogy ezt nem lehet megtartani.

c) Azt azonban el kell rendelnünk, hogy ha valamilyen ellentmondás támad, amikor püspökválasztásra jövünk össze, mert ilyesmi előfordult nálunk, ne vállalkozzanak a szentelendő tisztázására már azok hárman (akik szentelni jöttek), hanem kérjenek fel a fenti számú püspökhöz még egyet vagy kettőt, és ugyanabban az egyházmegyében, amely számára az illetőt szentelni kellene, vizsgálják meg az ellentmondók személyét, aztán tárgyalják azokat a dolgokat, amelyeket ellenvetésként felhoznak, és amikor tisztázódott az illető a nyilvánosság előtt, akkor szenteljék fel.

Ha ezzel egyetértetek, szent atyák, méltóztassatok választokkal megerősíteni.

Minden püspök azt mondta: Nagyon is egyetértünk.

39.¹²⁷ A gyermekekről elhatároztuk, hogy ha nem találhatók biztos tanúk, akik kétséget kizáróan igazolják, hogy meg vannak keresztelve, sem ők maguk nem alkalmasak koruknál fogva, hogy válaszoljanak arra, felvették-e a szentségeket, minden aggodalmaskodás nélkül meg kell keresztelni őket, nehogy a tétovázás miatt nélkülözzék a szentségi megtisztulást.

Ezt pedig mauritániai testvéreink küldöttjei javasolták, mert a barbároktól sok ilyen (gyereket) váltottak vissza.

¹²⁵ Vö. pl. Arles-i Zsinat (314), 20. k., amely a püspökszenteléshez nyolc, de legalább három püspök részvételét kívánja.

¹²⁶ Vagyis Carthagóban.

¹²⁷ Carthagói Zsinat, 401. szeptember 13., *Registri Ecclesiae Carthaginensis Excerpta*, 72. k.

◆◆◆ PROKOPP MÁRIA

Ruzsa György két új könyve: *Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century*¹ és *Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok*²

Ruzsa György professzor mindkét könyve a régi egyházművészet szempontjából kiemelkedő alkotás. Az *Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century* az ikonfestészet kutatásának korai korszakát mutatja be a Szovjetunióban. A *Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok* c. kötet elsősorban muzeológiai és ikonográfiai szempontból figyelemre méltó. A középkor kutatójaként az előbbi – tudománytörténeti – munkát különösen azért tartom fontosnak, mert a szerző több olyan kutatót is bemutat, akik a bizánci vagy éppen a régi itáliai művészet (*trecento*, *quattrocento*) feldolgozásában kiemelkedőt alkottak. Az utóbbiban pedig érdekesen és meggyőzően vizsgálja – többek között – a középkori ikonográfiai típusok továbbélését.

Az első könyvben Viktor Nyikityics Lazarev (1897–1976) kutatásairól részletesen ír a szerző, aki jól ismerte e nagy kutatót, kandidátusi disszertációjának témavezetőjét.³ Ruzsa professzor többször is megemlékezett munkásságáról.⁴

V. N. Lazarev leghíresebb művévé a bizánci festészet történetét bemutató kétkötetes nagy munkája vált. E témának mind a mai napig ez a legrelevánsabb és legalaposabb feldolgozása. A több kiadást is megélt könyv először Moszkvában jelent meg 1947-48-ban.⁵ Később Olaszországban és Romániában is kiadták,⁶ nagy sikerrel. Lazarev professzor többször járt Magyarorszá-

¹ (Pálos Fogadóközpont, Budapest 2018) 156 o.

² (Pálos Fogadóközpont, Budapest 2017) 247 o.

³ РУЖА, Д. [RUZSA Gy.], *Русско-венгерские художественные отношения в средние века (XI–XIV века)* (Москва 1975).

⁴ RUZSA Gy., V. N. Lazarev: *Russkaia srednevekoiaia jivopis (Peinture russe du Moyen Age)*, in *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* XVII (1971) 3-4/326-328; Uő, *Viktor Nikitič Lazarev* [olaszul], in *Acta Historiae Artium* t. XXIII (1977) 3-4/357-374; Uő, *Viktor Lazarevról* [utószó], in LAZAREV, V., *Bizánci festészet* (Budapest 1979) 173-176; Uő, *Egy orosz akadémikusról: V. N. Lazarevról*, in *Magyar Nemzet* (1999. december 29.) 16; Uő, *Emlékezés művészettörténész tanárainra I*, in *Magyar Iparművészet* (2016) 1/41-45.

⁵ ЛАЗАРЕВ, В. Н., *История византийской живописи* 1-2 (Москва 1947-1948).

⁶ LAZAREV, V., *Storia della pittura bizantina* (Torino 1967); Uő, *Istoria picturii bizantine* 1-3 (București 1980).

gon, 1969-ben előadott a XXII. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszuson.⁷ (Akkor e sorok írója is találkozott vele.)

Ruzsa György könyvében több személyes érdekességet is említ. Beszámol arról, hogy a széles látókörű Viktor Lazarev enyhén raccsolva beszélt, igen elegánsan fogalmazott, több nyelvet is kitűnően ismert, ezért hallgatói „forradalom előtti típusnak” nevezték.

A professzorok között ritka kivételként nem volt tagja a kommunista pártnak, talán ezért maradt meg a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának, és nem kapta meg a rendes tag címet. Fő kutatási területe a régi orosz és a bizánci festészet, valamint a korai itáliai művészet volt.

Ruzsa György megemlékezik Viktor Lazarev apjáról, Nyikita Geraszimovics Lazarevról (1866–1932) is, aki híres építész volt. Moszkva legelegánsabb negyedeiben állnak házai, többek között az Arbaton is (N° 10, 23, 29). A legnevezetesebb közülük az 1906-ban N. I. Mindovszkij textilgyáros számára épült eredeti, oszlopos homlokzatú ház (Precsisztyenszkij köz 6.). Ez az épület ma az osztrák követségé. Itt folytak a Molotov-Ribbentrop paktum tárgyalásai. Nyikita Geraszimovics Lazarev 1917 után gyakorlatilag visszavonult.

Ruzsa professzor részletesen ír Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva muzeológusról (1901–1985), az orosz művészettörténeti tudománytörténet, különösen az ötvösségkutatás egyik legnagyobb alakjáról, aki Moszkvában, 1975-ben kandidátusi disszertációjának egyik opponense volt. Könyvét is e kitűnő embernek és tudósnak dedikálta.

Ismeretes, hogy a fémjegyek feloldásait, így a mesterek neveit a jegykönyvekben találjuk meg. Az orosz ezüst ikonborítók vonatkozásában ehhez kétség kívül legjobban az ún. Posztnyikova-Loszeva-féle ötvösjegykönyv használható.⁸ Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva neve szinte teljesen összefonódott ezzel a több kiadásban is megjelent, híres munkával olyasféléképpen, mint a magyarországi ötvösjegyek vonatkozásában Kőszeghy Eleméré.⁹

E nagy tudós igen sokat segített Ruzsa professzor kutatásaiban. Marina Mihajlovna „titkát” csak viszonylag későn ismerte meg. Édesapja Mihail Lukics Loszev jótékonyágáról is ismert híres vegyésztechnológus volt, aki Moszkva környéki birtokán iskolát építtetett. Édesanyja, Jevdokija Ivanovna

⁷ LAZAREV, V. N., *Verbreitung der byzantinischen Vorlagen und die altrussische Kunst, in Évolution générale et développements régionaux en histoire de l'art I* (Budapest 1972) 111-117.

⁸ ПОСТНИКОВА-ЛОСЕВА, М. М. – ПЛАТОНОВА, Н. Г. – УЛЬЯНОВА, Б. Л., *Золотое и серебряное дело XV–XX вв.* (Москва 1983). Lásd még: УОК, *Русское черное искусство* (Москва 1972). Vö. RUZSA, Gy., M. M. Postnikova-Loszeva, N. G. Platonova, B. L. Uljanova: *Russkoje černejseje iskusstvo (Russische Niellokunst)*, in *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae XX* (1974) 1-2/152-153.

⁹ KŐSZEGHY E., *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig* (Budapest 1936).

Csiszova festőművész egy híres moszkvai szalon szervezője volt, melyet többek között Vjacseszlav Ivanov és Nyikolaj Bergyajev is látogatott.

Marina Mihajlovna 1926-ban ment férjhez Alekszandr Vasziljevics Posztnyikov mérnökhöz, aki papi családból származott. A szerző részletesen elbeszéli azt a tragikus történetet, amely szerint 1929 októberében, amikor a fiatal pár éppen a Moszkvai Nagy Színházból, a híres Bolsojból tért haza, Marina Mihajlovna férjét letartóztatták. Alekszandr Vasziljevics a kommunista uralom értelmiség- és egyházellenes hisztérikus kampánya keretében tartóztatták le, és három évre mordvinföldi lágerbe küldték, ahol nem sokkal szabadulásának időpontja előtt skorbutban meghalt. Marina Mihajlovna élete végéig mélyen gyászolta férjét. Az ismertetett könyvből megtudjuk, hogy „titkárol” nem beszélt, zárkózott volt, de a kutatóknak, az egyetemistáknak sokat segített. A régi orosz ötvösségnek, különösen a liturgikus ötvöstárgyaknak a legsokoldalúbb és kétség kívül a legkitűnőbb szakértője lett. A Történeti Múzeum Nemesfém Gyűjteményi Osztályának vezetőjeként bizalmával tüntette ki Ruzsa professzort, aki az ő szakmai vezetésével szabadon kutathatott az orosz ötvösség leggazdagabb kincsestárában. Szinte szállóigévé váltak Viktor Nyikityics Lazarev professzor szavai Marina Mihajlovnáról: „Ő valószínűleg szent.”

A Lazarev-tanszéken dolgozott az elsősorban építészettörténész Mihail Andrejevics Iljin professzor (Moszkva, 1903. március 20. – Moszkva, 1981. május 19.), akit a szerző szintén jól ismert. Azt írta, hogy Feofan Grekről szóló egyik előadása igen megragadta, s talán ez is befolyásolta abban, hogy később Feofan Grekről három könyvet is írjon.¹⁰ Valószínűleg e professzor hatására írt könyvet Novgorod és Pszkov középkori építészetéről is, mely Magyarországon és Németországban is megjelent.

Mihail Andrejevics Iljin, akinek édesapja önkormányzati tisztviselő volt, a Moszkva környéki régió számos értékes régi épületének lelkes dokumentátora, fotósa lett. Már kisgyermekkorában apjával együtt látogatta e híres épületeket, s a professzor – elbeszélése szerint – így szerette meg az építészetet. Később kutatóként a régi orosz építészetre és az orosz nemesi kúriákra specializálódott. Beutazta Észak-Oroszországot, hogy az ottani faépítészetet tanulmányozza. Tudóstársaival együtt határozottan fellépett a régi épületek gyakran felelőtlen lebontása, felrobbantása ellen. Ez elsősorban az ún. Szuhareva-torony ügyben csúcsosodott ki.

A Szuhareva-torony 1692 és 1695 között épült. Az orosz barokk építészetnek e rendkívül nagy méretű, városképet meghatározó moszkvai remekművét Sztálin utasítására 1934-ben lebontották. A híres torony, jelentős he-

¹⁰ RUZSA Gy., *Feofan Grek, Rubljov, Gyionyszij* (Budapest 1977); Uő, *Теофан Грек, Рубльов, Дионисий* (София 1978); Uő, *Feofan Grek* (Budapest 1982).

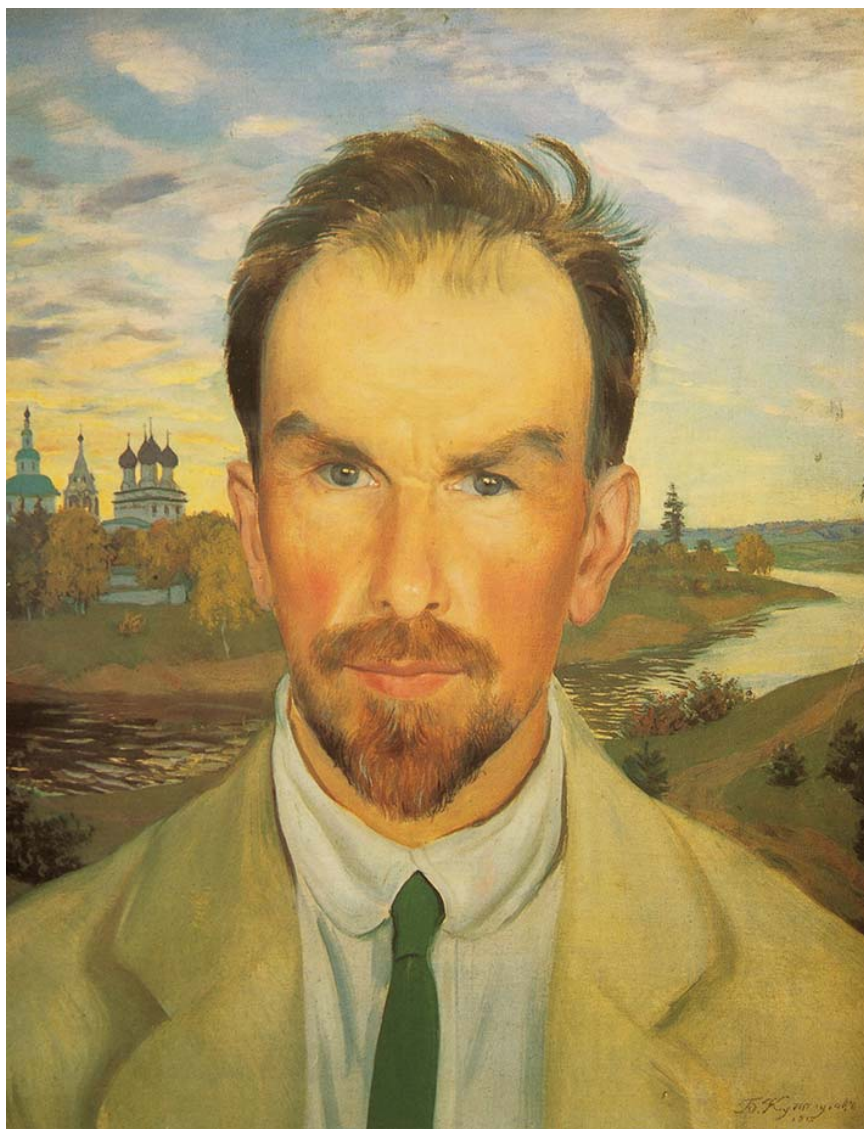
lyen, a Szadovoje körút és a Szretyenka utca (a könyvben tévesen a Szmoleszkij utca szerepel) találkozásánál állott. A tiltakozók közül sokakat letartóztattak, így Mihail Andrejevics Iljint is (1934. január 3-án), és három évre Kazahsztánt jelölték ki kényszerlakhelyéül. Később a Moszkvai Állami Egyetem Művészettörténeti Tanszékének lett munkatársa, ahol haláláig oktatott. Bár az ikonfestészetnek is kitűnő értője volt, sokáig csak építészeti vonatkozású tanulmányokat publikált. Végül 1976-ban könyvet írt Feofan Grek és Andrej Rubljov művészetéről.¹¹ A kötetet az az évben elhunyt Viktor Nyikityics Lazarev emlékének szentelte.

Érdekesekek és hitelesek Ruzsa professzor emlékezései, hiszen ő még személyesen ismerte e nagy generáció tagjait, akik még a sztálinizmus előtt alapozták meg műveltségüket, és így sokat tanulhatott tőlük. A szerző beszámol e generáció más ikonkutatóiról is, akiknek rövidebb élet adatott, és igen tragikus körülmények között haltak meg. Közülük most csak kettőt említek.

Az egyik Alekszandr Ivanovics Anyiszimov (Szentpétervár, 1877. március 30. – Medvezjegorszk mellett, 1937. szeptember 2.) történész, művészettörténész és restaurátor. Egyetemi tanulmányait a Moszkvai Egyetem Történeti-filológiai Fakultásán végezte 1900 és 1904 között. Restaurálási munkákat vezetett Novgorodban, Jaroszlavlban, Rosztovban, Uglicsban, Vlagyimirben. Az ő vezetése alatt restaurálták – többek között – Andrej Rubljov híres Ószövetségi Szentháromság-ikonját és a Vlagyimiri Istenszülő-ikont. 1920 és 1929 között a moszkvai Állami Történeti Múzeum osztályvezetője volt. Több felsőoktatási intézményben tanított, köztük a Moszkvai Egyetemen is. A húszas évektől a kommunista vallásellenes szemlélet egyre nehezebbé tette az ikonokról való publikálást. Anyiszimov a Vlagyimiri Istenszülő-ikonnól írott kitűnő tanulmányát sehol sem tudta közzétenni, így végül a kéziratot Prágába küldte, ahol a Kondakov-kör 1928-ban publikálta.¹² Ettől kezdve a tudósra hatalmas nyomás nehezedett, minden munkahelyéről eltávolították. 1930 októberében letartóztatták kémkedés és szabotázs koholt vádjával, majd tízévi lágermunkára ítélték. Az északi Szoloveckij-szigetekre vitték. 1937. szeptember 2-án kivégezték.

¹¹ Ильин, М. А., *Искусство Московской Руси эпохи Феофана Грека и Андрея Рублева* (Москва 1976).

¹² АНИСИМОВ, А. И., *Владимирская икона Божией Матери* (Прага 1928).

A. I. ANYISZIMOV PORTRÉJA
(B. M. Kustodiev, 1919)

Ugyancsak kitűnő ikonkutató volt Nyikolaj Petrovics Lihacsov (Csisztopol, Kazányi Kormányzóság, 1862. április 12. – Leningrád, 1936. április 14.), korának egyik legjelentősebb művészettörténésze és műgyűjtője. Alapvető fontosságú adatközlő, stíluskritikai és művészeti kapcsolatokat elemző munkákat írt. A Kazányi Egyetem Történeti Fakultásán végzett. 1925-ben a Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1930-ban letartóztatták az ún. „akadémiai ügy” során. 1931 és 1933 között száműzetésben Asztrahányban élt. Gyűjteményét, melyben mintegy másfélezer nagy értékű ikon volt, elkobozták, és átadták az Ermitázsnak, az Orosz Múzeumnak, illetve a Tudományos Akadémia Könyvtárának. Lihacsov száműzetése után állandó munkát nem kaphatott, nyugdíjra, sőt még kenyérfegyverre sem volt jogosult. Publikálási tilalom alá helyezték. Üldözöttek, igen nagy szegénységben halt meg.

A másik ismertetésre kerülő könyv elsősorban a muzeológusoknak, az ikonográfiával foglalkozóknak és a szakértőknek fontos. A kötetben száz ikont közöl a szerző, az ikonfestészetnek szinte mindegyik nagyobb régiójából. A nagyszámú orosz, szerb, román festmény mellett még kopt alkotással is találkozhatunk. Az ikonokat jó minőségű, nagyméretű, egész oldalas reprodukciókban láthatjuk, mellettük részletes műelemzéssel, gyakran restaurálási fázisfelvételekkel. A kötet tanulmányai is figyelemre méltók.

A bevezetésben a szerző az ikonok speciális teológiai és esztétikai megközelítéséről ír. Az első tanulmány *Teológia, anyaghasználat, készítőtechnika* címmel kevésbé kutatott összefüggéseket tárgyal.¹³

Különösen érdekes az a fejezet, amely az orosz ikon magyar kapcsolataival foglalkozik. Első látásra úgy tűnik, alig lehettek ilyen kapcsolatok, ám a szerző sok összefüggést bemutat és elemez. Ki kell emelnünk a három 11. századi, Magyarországról elszármazott személy (Magyar György, Magyar Mózes és Magyar Efrém) életrajzát és ikonográfiáját feldolgozó részt. Ruzsa professzor már régóta foglalkozott e kérdéssel, és egy-egy részletet külön tanulmányban is közzétett.¹⁴

¹³ Vö. RUZSA Gy., *Megjegyzések az orosz ikon technikájához, különös tekintettel a teológiai vonatkozásokra*, in *Műtárgyvédelem* 34 (2009) 111-129; Uő, *The Use and Role of Metals in Art of Russian Icons (Technology, Materials, Symbolism, Sacral References)*, in *Slavica* 44 (2015) 87-111.

¹⁴ Itt – a teljesség igénye nélkül – csak néhány fontosabb tanulmányt említek: RUZSA Gy., *Borisz és Gleb ikonográfiájának néhány kérdése különös tekintettel a magyar vonatkozásokra*, in *Ars Hungarica* (1974) 2/409-422; Uő, *Nézzük meg együtt a kolonnai Borisz és Gleb ikont!*, in *Művészet* (1974) 11/30-32; Uő, *Magyar Mózes. Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja*, in *Vigilia* (1974) 7/454-455; Uő, *Русско-венгерские художественные отношения...*; Uő, *К иконографии Георгия Угерина*, in *Византийский временник* 37 (1976) 219-227; Uő, *Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn*, in *Acta Historiae Artium* XXIV (1978) 1-4/297-304; Uő, *La Russie Kiévienne et la Hongrie*, in *Sub*

A szerző számos kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen Magyar Mózest ábrázoló ikont is felkutatott. Ilyen például a Kelet-szibériai Irkutszki Regionális Művészeti Múzeum 1771-ben készült ikonja, mely a kijevi Barlangkolostor csodatévő szentjeit mutatja be. Több herminia is foglalkozik Szent Magyar Mózessel. Érdekességképpen említ a szerző egy viszonylag új ikonfestő kézikönyvet, mely bizonyos régi hiedelmek alapján és egyben a korábbi herminiák figyelembevételével készült, s még azt is leírja, hogy Magyar Mózes testszínét sárgás-lilára kell festeni, mert Szent Magyar Mózes Csodatévő Atya „magyar típusú, és ez a néptörzs a test sárgás-lila színével tűnik ki” (21).

Szent Magyar Mózes a kijevi Barlangkolostorban van eltemetve. Sírja ma is látható, és sokan zarándokolnak hozzá. Koporsója fölött van ikonja is. 2005-ben a Barlangkolostor ereklyéjének egy kis darabját a budapesti Petőfi téri Nagyboldogasszony Magyar Ortodox Egyházközségnek ajándékozta.

A harmadik magyar testvérnek, Szent Magyar Jefremnek, vagy más néven Novotorzsoki Szent Efrémnek két ikonját egész oldalas reprodukcióban is megtalálhatjuk a kiadványban. Mindkettőn tanítványával, Novotorzsoki Szent Arkagyijjal ábrázolják. E templomépítő nagy szent hagiográfiájának és ikonográfiájának részletes ismertetését a gyűjtemény 17. és 45. leltári számú ikonjai mellett láthatjuk.

Ruzsa György egészen különleges, 17. századi magyar–orosz kapcsolatok is bemutat. Meglepő, hogy a 17. században magyar nyelven több orosz ikonról is részletesen olvashatunk. Esterás Pál, vagyis Esterházy Pál (1635–1717) galántai herceg részletesen írt egy korai novgorodi ikonról, a Znamenye, vagyis az Istenszülő „a Jel”-ikonról és a híres Vlagyimiri Istenszülő-ikonról. Esterházy Pál két *atlas marianust* is megjelentetett, az egyiket 1690-ben „Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föltett eredeti, a másikat pedig 1696-ban *Mennyei Korona* címmel. (Egyébként a Mária-ábrázolásokról 1697-ben latin nyelven is kiadott egy nagy könyvet: *Litaniae ad Beatam Virginem Mariam, per totius mundi miraculosas imagines divisae*.)

Minervae nationis praesidio: Tanulmányok a nemzeti kultúra tárgyköréből Németh Lajos 60. születésnapjára (Budapest 1989) 394-395; Uő, *Magyar szentek az ortodox művészetben*, in *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* (szerk. Cséfalvay P. és Kontsek I.; Esztergom 2000) 89-95; Uő, *Az orosz ikon magyar kapcsolatai* (Gödöllő 2011); Uő, *Az orosz ikonfestészet ikonográfiájának Szent István kori forrásai: Megjegyzések Magyar Mózes, Magyar György és Magyar Efrém ikonográfiájához*, in *Államalapítástól egyetemalapításig: Tudományos közlemény Szent István koronázásának 1010., az Óbudai Egyetem újjáalapításának 600. évfordulója alkalmából* (szerk. Gáti J.; Budapest 2012) 153-178.

SZENT MAGYAR EFRÉM ÉS SZENT ARKAGYIJ

Egy novgorodi Istenszülő „a Jel”-ikon csodájáról a következőket olvashatjuk: „CEREAİ CSUDÁLATOS BOLDOG ASZSZONY KÉPE, CEREÁBAN. Ezen Cereai Csudálatos Boldog Aszszony Képe ez előtt hat száz Esztendőkkel-is igen tiszteltetett a’ Moszkátul, kik Novogrod nevű Városban tartják-vala a’ Képet böcsületben, a’ holott három száz Esztendőknek előtte viván a’ Tatárok Novogrodot. Ezen Szent Kép elejben menvén a’ ben lévő Körösztvények, mi-helyen ki-mutaták: az Ellenség hanyatt homlok futott a’ Város alol, nem kü-lömben mint ha valaki űzte-volna őket, s’ egymást tipratván sokat ölének meg magok közül...” (22). Ruzsa György egyébként Esterházy Pál orosz ikonokkal kapcsolatos írásaival több tanulmányban is foglalkozott.¹⁵

A szerzőről csak annyit, hogy az ELTE művészettörténész *professor emeritusa*, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, több mint negyven könyve közül két ikonlexikona mellett az egyetemi tankönyvként is használható *Ikonok könyve* és *A régi orosz festészet kapcsolatai* című könyvei lettek talán a legismertebbek. A *Magyar Sion* olvasói pedig több tanulmányával is megismerkedhettek a folyóiratban (2010/2., 2015/2., 2017/2.).

¹⁵ RUZSA Gy., *17. századi magyar könyv egy fejezete a Vlagyimiri Istenanya ikonról. A Chapter from a Seventeenth Century Hungarian Book on the Icon of the Virgin of Vladimir*, in *Ars Decorativa* t.13 (1993) 197-203; Uő, *Gondolatok a Vlagyimiri Istenanya ikonról*, in *Magyar Szemle* 11 (1993) 1174-1177; Uő, *Remarques sur l’icône de la Vierge de Vladimir*, in *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVII (1994) 105-112; Uő, *Esterházy Pál egy novgorodi ikonról*, in *Művészettörténeti Értesítő* 52 (2003) 3-4/299-302; Uő, *Két XVII. századi magyar könyv az ikonokról*, in *A szent művészet és az ikon* (szerk. Ágoston M.; Szombathely 2007) 208-211.

♦♦♦ SZEMLE

♦♦♦ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

HRABOVEC, Emília, *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962–1989)* [Szlovákia és a Szentszék a Vatikán keleti politikájában] (Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 2016) 409 o.

Folyóiratunk 2013/1. számában ismertettük a professzor asszony azonos témájú monográfiáját a Szentszék és Szlovákia viszonyáról 1918–1927 között. A megnyíló vatikáni források és a hazai társadalmi-politikai helyzet alapján változtatja meg a szlovák keresztény szellemiségű elit állásfoglalását Szlovákia fondorlatos bekényszerítéséről Csehszlovákiába. Ma már nem ha-zaárulás a felismerés, hogy 1918-ban a Magyar Királyság autonómia-keretében is maradt volna életlehetősége a szlovák nemzetnek. „*Terra incognita*” ez a kötet is, további lehetőséget nyújtva új ismeretek szerzésére és ezáltal a szlovák szellemi élet gyökereinek feltárására.

Jozef Tomko bíboros, a szlovák ügy elkötelezett vatikáni szervezője jogos elismeréssel közli előszavában, hogy a szerzőt kutatómunkája nyomán kinevezték a Történelemtudományok Pápai Bizottságának tagjává.

Igen fajsúlyos Hrabovec bevezetője a csehszlovák politikai vezetés sajátosságáról, miszerint a vezetők avval büszkélkedtek, hogy Lengyelországtól eltérően náluk sikerült elnyomni az egyházi ellenzékét (11), elsőként felvenni a „szocialista” címet. Szlovákia egyházi szempontból is egészen más test volt az összetakolt államban, mind nemzeti, történelmi, mind kulturális szempontból. A cseh katolicizmusnak voltak ugyan kiemelkedő személyiségei, de nemzeti szempontból marginális tényező, ami a katolikus tömegek átlépésében csúcsonodott ki a Csehszlovák Egyházba (13). Ennek része volt *a több mint három millió szinte kivétel nélkül katolikus szudétánémet kiűzése*, s a helyükre érkezők nyomán üresek és omladozók lettek a templomok (14).

Szlovákiában a nép a katolikus egyház keretében élhette Mária-tisztelő és a pápát elismerő szlovákságát. A szlovákok nem feledkeztek meg 1939-ben létrejött első modern államukról, történelmük vallási és nemzeti identitásáról, és mindvégig idegenkedtek a közös államtól (15), amely a katolicizmus likvidálásával akarta a szlovákokat csehszlovákká asszimilálni. Ezt jelezte Clemente Micara, az első prágai apostoli nuncius már 1923-ban írt jelentésében. A helyzet 1946-ra sem változott. A harc Szlovákiáért nem a csehek és a szlovákok, hanem Prága és a Vatikán között folyt (17). A prágai vezetés betiltotta azokat a szlovák templomi énekeket, amelyekben nemzeti motívumot találtak, és likvidálták a címerből a szlovák kettős keresztet, a Kriváň alatti pástortúzzal helyettesítve (18).

Szerzőnk a következő, „A vatikáni keleti politika történeti összefüggésben” c. fejezetben Erdő Péternek a *Magyar Sionban* (2008/2.) közölt tanulmányára hivatkozva írja, hogy a magyar püspökök másképp nevezhettek ki *ordinarius substitutust* (21-22), majd a II. Vatikáni Zsinatig összefoglalja a kapcsolatok alakulását, Fejérdy Andrást idézve (41).

A „Tárgyalások a Vatikán és Prága között a hatvanas években” c. fejezetből néhány érdekes magyar vonatkozás. Emília Hrabovec találóan foglalja össze a vatikáni politika alakulását, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Nyugat nem vet be katonai eszközöket Magyarország megvédésére 1956 után. 1965-ben a Csehszlovákiával és Magyarországgal folytatott tárgyalások után csak Magyarország írta alá a korlátozott *modus vivendit* (63).

Különösen érdekes és tanulságos a szlovák püspökök 1963. szeptember 14-i látogatása a Cirill-Metód millenium alkalmából. VI. Pál pápa „készült” a szlovákokból. Szerzőnk jelzi, hogy a Szentatya hangsúlyozta a szlovák kontinuitást a szlovák apostolaival, megáldotta és megcsókolta a szlovák zászlót a kettőskereszttel, amit három évvel korábban távolítottak el a szocialistává nyilvánított ország címeréből, hogy eltöröljék a szlovák történelem keresztény identitását. Pedig „egyházi környezetben is megszólaltak ellenséges nemzeti egoizmusok a szlovákok intézményes emancipációjával szemben”. Boba Imrére és Kniezsa Istvánra hivatkozik, akik „tagadták, hogy a cirill-metódi misszióknak bármiféle köze lett volna Szlovákiához”. Jozef Tomko bíboros *valódi forradalmi energiának* nevezte az audienciát (76-77). Tervezték Eduard Nécsey nyitrai püspök bíborossá kreálását *az első szlovák metropolita, Metód* székhelyén, hiszen „Esztergom is olyan székhely volt, ahol szlovák édesanyák nem kevés fia ült” (80-81). Azután már XXIII. János pápa bízta meg König bíborost a kelet-európai kapcsolatok művelésével, elsősorban Mindszenty bíborossal, akit rendszeresen látogatott (82). Magyarországgal és Jugoszláviával a Szentszéknek sikerült szerződést kötni, Csehszlovákiával azonban stagnáltak a kapcsolatok.

„A normalizáció jegyében” c. fejezet az 1968–69 utáni kommunista „normalizáció” időszakát tárgyalja. Idézzünk itt kommentár nélkül a rendkívül tanulságos megfogalmazásból: „A döntés a tárgyalások felújításáról a Vatikánnal a csehszlovák párt központi bizottságának 1970. május 22-i ülésén született ... Gustáv Husák rámutatott... hogy tárgyalt magyar kollégájával, Kádár Jánossal ... kettőjük, mint szlovák és magyar között voltak feszültségek... 1968 körül, amikor Kádár ... Bil'ak csoportjával részt vett a katonai intervencióban ... és a nyolcvanas években a kommunista Magyarország csöndesen támogatta a disszidens Duray Miklós Pozsony ellenes kisebbségi politikáját. Ezek egyházpolitikailag megnyilvánultak például a szlovák egyháztartomány genezisében, melynek létrehozását Husák támogatta és Kádár az utolsó pillanatig elutasította” (105).

„A szlovák egyháztartomány” c. fejezet egyértelműen „hungarus” ügy. Az 1859. évi események közös elemzésre várnak, úgyszintén az 1918 utániak, de nem kevésbé további kutatásra és interpretációváltásra van szükség a Csehszlovák Köztársaság „csehszlovák primásával” kapcsolatos elképzelések terén is (110-113). Igen nehezen született meg az önálló szlovák egyháztartomány. Az úgynevezett békepapok vádolták vonakodásáért a Vatikánt, holott 1938-ban a magyarok érdekében azonnal cselekedett (124). 1969-ben Štefan B. Roman, a Szlovákok Világkongresszusának elnöke is közvetített, és levelet írt Gustáv Husáknak, amelyben közölte, hogy a Szentszék csak Csehszlovákia némi kezdeményezésére vár az ügyben. „Annál inkább, mivel erős magyar hatások érvényesülnek a Vatikánban a régi magyarországi egyházszervezet végleges felszámolása ellen ... és egy vagy két püspökség létrehozását sürgették a magyar kisebbség számára” (129). Roman azzal vádolta Husákot, hogy eltúri Kelet-Szlovákia csendes ukránosítását és Dél-Szlovákia szlovák lakosságának magyarosítását. Igen tanulságos szerzőnk Husák-portréja: „szembe kellett néznie a cseh fél vonakodásával, amely kellenül viselt egy szlovákot a Prágai várban. Politikusként a negyvenes évektől konfrontálódott a szlovákiai »magyar kérdéssel«, a hatvanas évek végétől pedig híreket kapott a magyar fél újrakezdett törekvéseiről, hogy hozzanak létre Szlovákiában egy vagy két magyar püspökséget ... leginkább a nyolcvanas években kellett ellenállni Budapest és a prágai neocentralisták törekvéseinek, akik a magyar kérdést be akarták vetni a szlovák politikai ambíciókkal szemben, és kétségtelenül igyekezett függetleníteni Szlovákiát a magyar egyházpolitikai összekapcsolódásoktól. Volt Husák magyar vonatkozásainak valamiféle »konkurencia« jellege Kádár Jánossal, a magyar »gulyáskommunizmus« fő szervezőjével”, de ő a heterogén csehszlovák állam keretei között nem tudta megteremteni a kádári művet (146-147). A hetvenes években létrejöttek megállapodások a Vatikán és egyes kommunista országok között, Csehszlovákia azonban elszigetelt, Szlovákia pedig egyetlen

nemzete maradt Európának saját érsek és egyházszervezet nélkül. Nagy riadalmat keltett a szlovákok körében, hogy közben az USA visszaadta Magyarországnak a Szent István-i koronát, hiszen „lehetetlen volt nem észrevenni mint a széthullott Magyarország szimbólumát, netán a csendes igényt felújítására” (145-148).

Szerzőnk védelmébe vette a gyermekként ministráló Husákokat és katolikus előéletű elvtársait, mint Peter Colotka, Miroslav Válek, sőt Vladimír Mináč, a Matica slovenská elnöke. Magyar oldalról ezzel szemben akadályozni igyekeztek a régi Szent István-i egyházi struktúra megbontását, ami Kádár János 1972. júniusi vatikáni látogatásának is egyik célja volt (160). A végül 1977-ben létrejött önálló szlovák provincia hozzájárult a történelmi szlovák identitás megerősödéséhez, amit azonban a szocialista állam a maga eredményének tekintett (162).

„A szlovák egyházi emigráció” joggal külön fejezet a kötetben. Az első hullám az 1945–1975 között római tanulmányokat folytató papok. Nem térhettek vissza hazájukba, hanem külföldön igyekeztek szolgálni a szlovák híveket. 1951-ben Rómában Szlovák Katolikus Központot alakítottak, és *Hlasy z Ríma* [Hangok Rómából] című folyóiratuk összekötő kapocs lett a külföldi szlovákok között. XII. Piusz pápa *Exsul familia* c. apostoli konstitúciója lehetőséget biztosított a nemzeti diaszpórák missziós gondozásához, és 1953 végére Rómában létrejött a Szent Cirill és Metód Szlovák Intézet, amelynek rögtön problémái támadtak a hasonló cseh Nepomuki Szent János Kollégiummal. Az *Exsul Familia* nemzetiség, nem pedig állampolgárság szerint javasolta a missziók szervezését (163-166). A Szent Cirill és Metód Intézet nevéből a cseh fél politikai jellegű intervenciója miatt kihagyták a „szlovák” jelzőt.

A római Szent Cirill és Metód Intézet az egész újkori szlovák szellemiség egyik legértékesebb gyümölcse volt, különösen is azért, mert a szlovák katolikus egyházat üldözték a kommunisták. „A nemzet szabadság és államiság nélkül a világ számára nem létezett” (172), sőt, még a Szabad Európa Rádióban sem hangsúlyozhatták a szlovák jelleget (184). Nálunk is gyakran használták a „cseh Komárom”, „cseh Tátra” stb. terminust. A római környezetben főként a jezsuita Pavol Hnilica püspök irányított, a kuriális szervekben Jozef Tomko.

VI. Pál pápa különösen támogatta a szlovák ügyet. Szlovák püspökökre bízta Szent Cirill újonnan felfedezett ereklyéinek Rómába vitelét, az audienciákon gyakran külön említette – nemegyszer szlovákul is – a nemzetet (186). A kommunista rezsimet egyre jobban idegesítette a katolikus szlovák emigráció és az állami függetlenség nyílt hirdetése, a „klérofasiszta szlovák állam” szellemisége. Mindez az 1967. július 24–27. között a kommunista államok titkosszolgálati budapesti tanácskozásának anyagában olvasható. A

hetvenes években Prága szerette volna ellenőrizni az egyházi emigráció intézményeit, különösen a szlovák intézetet, hogy a magyar példa szerint a hazai rezsimhez hű papok kezébe kerüljön (189).

Az intézet 1968–1969- ben került a rezsim figyelmének előterébe, amikor a politikai lazulás következtében a római szlovák papok zárandoklatot szervezettek Rómába Szent Cirill halálának 1100. évfordulójára. 1969. február 13–19. között 140 tagú papi delegáció érkezett Rómába, mindössze 22 szlovákkal. A hívek zárandoklatán viszont 1250 szlovák és 90 cseh vett részt. 1969 tavaszáig 15 000-re tehető a szlovák zárandokok száma. Mindezek után Prága Pavol Hnilica püspök eltávolításán és Štefan Náhalkának, a szlovák intézet rektorának kompromittálásán fáradozott.

VI. Páltól II. János Pálig

A nyugati világ ismert erkölcsi-politikai válságának összefoglalása után szerzőnk az alábbiakban értékeli a Vatikán keleti politikáját, amelynek bírálatában „egyre nyíltabb volt az állam és az Egyház »magyar modelljének« kritikája, amit a diplomaták addig a Vatikán sikerének tartottak. A kritikus hangok ... az egykori Magyarország történelmi hagyományából indultak ki, ahol az Egyház és az állam szoros kapcsolatban volt egymással.” Különösen a lengyel kritika volt éles, mivel ez az összefonódás náluk nem létezett, és a kommunizmus idején katolikus tömegekre támaszkodhattak. „Lékai László bíboros elszántságának gyengeségét mindkét lengyel bíboros élesen bírálta” elsősorban 1978 augusztusában, a konklávé előtt (212).

1977-ben jelentkezett Prágában a Charta 77 mozgalom, amelytől a szlovák katolikusok és a szellemi élet más képviselői is elzárkóztak. A szlovák világkongresszushoz sem kapcsolták szorosan az egyházat, de vallási szakosztályát Dominik Hrušovský püspök vezette (215-217). II. János Pál munkálkodása egyértelművé tette a Vatikán keleti politikáját: volt bátorsága keresztény Európában gondolkodni, ami megdöbbentette a nyugati liberális köröket. Szerzőnk világosan értelmezi, hogy Európa válságának megszűnése nem lehetséges az európai nemzetek egysége, a keresztény erkölcsi és szellemi megújulás nélkül, amihez eszköznek jelöli a keresztény nemzetet, a szláv népek élő katolicizmusát, a kifáradó nyugati kereszténység felébredését és a keresztény Európa egységének demonstrálását, Cirill és Metód kultuszának megalapozását.

II. János Pál különleges nemzetkategoríát teremtett. Felszabadította a nemzeteket a Nyugat állampolgársági értelmezésétől, mind a marxista, mind a liberális-globalista értelmezéstől (235-236). Szerzőnk mindennek szellemében természetesen külön fejezetet szentelt a pápának „II. János Pál és Szlovákia” címmel. Szláv pápa, kölcsönösen anyanyelven érintkeztek. Cirill

és Metód elkötelezett híveként erősítette a szlovák kontinuitást. 1979. szeptember 15-én, a Hétfájdalmú Szűznek, a szlovák nemzet védőszentjének ünnepén személyesen szentelte püspökké az 1985-től bíboros Jozef Tomkót. A pápa egyik legközelebbi munkatársa volt, magas hivatalokat, különleges feladatokat bízott rá. Szentelésekor nem voltak jelen szlovákiai püspökök, ami szerzőnk szerint „annál fájdalmasabb volt, mivel a magyar püspöki konferencia képviselői” jelen voltak (244).

Prága visszautasította a tárgyalásokat a Vatikánnal, és Gábriš püspöknek nem sikerült eredményt elérni. Igen érdekes Tomášek prágai érsek működése, aki nemegyszer Csehszlovákia katolikusainak nevében is nyilatkozott, „amivel beavatkozott a szlovákiai egyház belügyeibe” (248-249).

Kísérletezett a rezsim a „magyar kártyával” is, amikor 1984. szeptember 26–27-én látogatásra hívta a Bíró Imre vezette magyar békapapi küldöttséget, hogy segítsen Ján Zabák pozsonyi esperes parlamenti képviselőségének legalizálásában. Közben az immár létrejött szlovák provincia érsek metropólita nélkül maradt.

II. János Pál a lehetőségig kedvezett a szlovákoknak, és 1983. január 6-án a Szent Péter-bazilikában maga szentelte püspökké Dominik Hrušovskýt (272-273). 1985 Szent Metód éve lett a *Slavorum apostoli* enciklika jegyében. A rezsim akadályozta az ünneplést (július 5.). Megfosztották alapvető vallási funkciójától és a szlovák nemzeti identitás formálásától, csupán a csehek és szlovákok első államának ünnepét hirdették Róma és Nyugat-Európa-ellenes felhanggal (293).

A zárófejezet az „Úton 1989 felé”. Ismert dolgok, a pozsonyi gyertyás tüntetés. A rezsimnek hátrálnia kellett. Szerzőnk fogalmazása itt is rendkívül elgondolkodtató: Korec püspök, majd bíboros rámutatott „a szlovák történelem egybeforrottságára a kereszténységgel mint a szlovák nemzeti identitás tartópillérével. Tisztelni kell a nemzetet, védelmezni a vallást. A nemzet történelmét hitének szellemében élte, ezért nem győzhették le sem hódítók sem idegen ideológiák” (313).

A kommunizmus utolsó időszakában rögtön jelentkezett a polarizáció az ellenzéken belül. A jól tájékozott világiak nehezen találtak megértésre Korec püspöknél, a földalatti egyházat pedig megosztotta a keresztény-katolikus és a szlovák nemzeti gondolkodás (317).

1989 márciusában Korec bíboros Szlovákiába látogatott, Ján Sokol nagyszombati érsek, František Tondra szepesi püspök lett. Beiktatásán Nagyszombatban a volt Egyetemi Templomban négy bíboros jelent meg, köztük Paskai László (342). 1998. január 20-án II. János Pál külön kihallgatáson fogadta a Csehszlovák Köztársaság utolsó delegációját Ján Čarnogurský miniszterelnök vezetésével. 1990. április 21-22-én a pápa ellátogatott a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságba.

*

Lebilincselő olvasmány, hihetetlenül gazdag forrásanyag. És megdöbbentő. Milyen távol került egymástól az ezeréves, azonos, egyházajú magyar és szlovák egyház! A két kötet a szlovák egyház évszázados önállósodásának küzdelme tulajdonképpen a csehek, a magyarok és persze a közösen szenvedett kommunista diktatúra ellen. Közös sorsunkból nem tanultunk eleget, sőt gyakran még kínjaink közepette is sebeztek egymást. Elidegenedésünket kölcsönös hanyagság, mulasztás, bizalmatlanság okozza. Nagy szükségünk van a 2006. június 29-én az esztergomi bazilika oltárán aláírt szlovák–magyar megbékélési nyilatkozat szellemére és főleg könyörgésére.

SZVORÁK Katalin, *Tölgyfa testvér. Szlovák népköltészet Varga Imre műfordításában* *EF. "n4t go 0Qt d" p "Lqj cppc." Paár Julianna, Cserta Balázs, Csörsz Rumen István; 2018)

Ezúttal rendhagyó módon a grafika kerül előtérbe. A CD tölgyfakoronája az ezeréves Magyarország térképét sugallja, híven tükrözve a tiszta forrás hajszálgökyérzetét. Európa kivételes adottságú térségéről van szó. Itt minden etnikum és nemzetiség – köztük a magyar – a politikai magyar/ magyarországi/hungarus/*uhorský* nemzethez tartozik. Az etnikumok, a nemzetiségek különböztek, de a modern értelemben vett nemzet valamennyiük azonos hatadata volt. Ennek a hihetetlenül nehezen megfogalmazható valóságnak szinte spirituális kifejezése Szvorák Katalin CD-je a maga lenyűgöző bizonyító erejével. Ehhez kiváló szellemi társ Andorka Tímea grafikája.

Mindezt a maga világában Bartók Béla sem tudhatta, de váteszi zsenialitásával érezte a kimondhatatlant. Ezért kísérletezett német jegyzeteiben a *hungarisch* és a *magyarisch* alkalmazásával. A szlovákok, népköltészetük „hungarikum”, a „történelmi” Magyarország alkotóeleme, de nem „magyar”. A terminológia mindaddig képtelen a politika lassan két évszázados rontásainak ellensúlyozására. A reformkori *nemzetiségből*, amelynek egyik része volt a magyar, a *magyar nemzet* és a más *nemzetiségek* diszkriminatív gyakorlata jött létre. A békecsináló hatalmak rendezése *többséget* és *kisebbséget* szült, amit a proletárdiktatúra *nemzetiséggé* minősített. Szlovákia alkotmánya szerint a szlovák nemzettel együtt él a magyar nemzetiség. Ugyanígy nálunk is nemzeti nyelvünk mellett nemzetiségi nyelvekről, kultúráról, szószólókról beszélünk.

Szvorák Katalin CD-je a tiszta forrás bartóki valóságából merít. E végte- len mélységeket ízlelő Sebő Ferenc nem véletlenül hivatkozik a múlt század hetvenes éveitől kibontakozó táncház mozgalomra. Akkoriban kezdték sejte- ni Kárpát-medence-szerte, hogy olyan örökség tör felszínre, ami véget vet- het a pénz, a politika megosztásának és bomlasztásának. Sebő Ferenc CD- ajánló soraiban joggal idézi Vikár Bélát 1897-ből, hogy a dallamok gyűjté- sének a hazai *nemzetiségek* zenéjére is ki kell terjednie... Bartók Béla egy lépéssel továbbment az említett „*ungarisch*”, „*magyarisch*” megkülönbözte- tésében, sőt javította egyik szlovák gyűjtőjének szlovák helyesírását! A CD- grafika sugallt egységének meghatározása örökösének a feladata.

A CD ezt az egységet árasztja, nem tagadva a mai realitásokat. Olyan mélységekbe pillant, ahol európai kultúránk alapjai találhatók. Igaza van Sebő Ferencnek, hogy szlovák muzsikust idéz: „A szlovák népköltészet da- lai ... a magyar népi kultúra szomszédsága, örökös kölcsönhatásban éltek egymás mellett.” Ez az *egybeforrottság* pedig akkor is megmarad, ha a mo- dern nemzeti kultúrák ma államközi kapcsolatok értelmezésében is virágoz- hatnak. A magyar–szlovák etnikai szimbiózis évszázadai azonban a mai ma- gyar vagy szlovák állampolgár véreibe is felszívódtak. Annál is inkább, mivel tömeges nemzeti identitásváltások kísérték. Mai szlovákok *még* tud- nak magyarul, vagy *már* alig, ugyanígy ez a *még* és *már* magyarrá lett szlo- vákokra is érvényes. Szvorák Katalin a maga vállalt palócságával, megoszt- hatatlan magyar–szlovák *felföldiségével*, hungarus és keresztény európaiságot sugárzó hangjával valami egészen újat teremt. Békét a mai ma- gyar–szlovák szellemi összefüggérendszerben, ami hatni kezd a mindenna- pi gyakorlatban is. Tökéletes kiejtése mindkét nyelvben és a nyelvjárások- ban minden énekében a tiszta forrást idézi. Bartók Béla *Tót népdalok* c. gyűjteményének piszkozat-kiadása, újabb készülő kötetei Szvorák Katalin interpretációjával lesznek majd teljessé.

Käfer István

KISS SZEMÁN Róbert, „*Támaszkodva, támasz nélkül...*”
A katolikus irodalom közép-európai alakváltozatai
 (ELTE BTK, Budapest 2018) 139 o.

A modern európai nemzeti kultúrákban alapvető jelentőségű a katolikus iro- dalom, a 19–20. század során átélt közös tapasztalatok révén pedig a ma- gyar, a szlovák és a cseh művelődésben hasonló, egységesen vizsgálható helyzetbe is került. Kiss Szemán Róbert irodalomtudósként, a *Vigilia* folyó-

irat egykori szerkesztőjeként, a szlovák és a cseh irodalomtörténet kutatójaként régtől fogva foglalkozik a közép-európai katolikus irodalmak vizsgálatával. Átfogó igényű monográfiája korábbi, elsősorban cseh nyelvű, Prágában megjelent munkái (*Katolické literatury ve střední Evropě – traumata a kánony*, in Kiss Szemán Róbert – Mészáros Andor [szerk.], *Středoevropské kulturní formace v boji proti komunistické totalitě*, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, Esztergom 2017; „*S oporou i bez oporou...*” *Středoevropské tváře katolické literatury*, Akropolis, Praha 2017) eredményeire épül, bemutatva a katolikus irodalmak közép-európai változatait, pontosabban a katolikus irodalom helyzetét, korszakait és jellemzőit a cseh, a szlovák és a magyar irodalomban.

A katolikus szerzői, tudósi pozíciót és a modern értelmezési keretet rögzítő, személyes hangvételű bevezetőt követően a nemzeti irodalmi kánonok és a katolikus irodalmak viszonyát elemzi. Bemutatva a katolikus irodalmak mai napig ellentmondásos megítélését, helyét térségünk nemzeti irodalmi kánonjaiban. Az irodalmi kánon fogalma ugyanis alapvető jelentőségű térségünk katolikus irodalmát vizsgálva. A katolikus irodalom koronként változó mértékben mindig szerepet kapott ugyan az egyes nemzeti irodalmi kánonokban, de sosem juthatott központi pozícióba, és a modern irodalomtudomány gondolati terében is máig érvényes maradt az a tény, hogy konzervatív szerzők katolikus művekkel csak kivételes esetekben kerülhetnek be a közép-európai kulturális kánonok centrumába. A katolikus irodalmaknak az irodalmi, kulturális kánon perifériáján kijelölt helyzetéből a szerző véleménye szerint két vizsgálandó kérdés is fakad: egyrészt, érdemes-e kísérletet tenni a katolikus irodalmak, szerzők beemelésére a nemzeti kánonok körébe, másrészt, e periférikus pozíciójukból fakadóan egyáltalán elvégezhető-e a magyar, a cseh és a szlovák közép-európai katolikus irodalmak összehasonlító tudományos elemzése?

Kiss Szemán Róbert megállapítása szerint valóban jócskán megnehezíti az elemzést az, hogy a kanonizációhoz szükséges lépések még nem történtek meg. Máig hiányzik, hogy napvilágot lássanak az egyes irodalmakban a katolikus irodalom eddig még meg nem jelent művei, az irodalomtudomány részletesen feltárja a katolikus irodalom recepcióját, elkészüljenek a katolikus szerzők tudományos igénnyel megírt életrajzai és a katolikus sajtó, a katolikus folyóiratok repertóriumai. Megtörténjen tehát a katolikus irodalmak kellő beágyazása a modern nemzeti kultúrtörténetekbe. A szerző azonban azt is megállapítja, hogy mindezen hiányosságok ellenére talán éppen a modern irodalomtudomány eszközeivel végzett elemzés által válhatnak a cseh, a szlovák és a magyar katolikus irodalmak jobban megragadhatóvá, ami azt is segítheti, hogy a mintegy két évszázada a térség kultúrájában jelen lévő katolikus irodalmak határozott kontúrokat nyerjenek, és a kánon esetleges

átstrukturálódásával más, határozottabb körvonalakkal rendelkező stílusok, csoportok mellett maguk is az irodalmi kánon központjába kerülhessenek.

Mielőtt azonban kísérletet tenne a katolikus irodalmak elemzésére, részletesen bemutatja a katolikus kultúrával és irodalommal kapcsolatos kutatások 1989 utáni történetét, a kutatások jelenlegi állását. Mindez azért is alapvetően fontos, mivel éppen az utóbbi bő negyedszázad fejleményei tették lehetővé a katolikus irodalom feltáró, tudományos vizsgálatát, az újjáéledő katolikus sajtó és könyvkiadás járult hozzá a katolikus irodalmi korpusz kiegészítéséhez a korábban tiltott, meg nem jelent művek kiadásával. A katolikus irodalom kiszabadulhatott addigi elszigeteltségéből, és a szélesebb társadalmi érdeklődés középpontjába kerülhetett. A cseh és a szlovák könyvkiadásban is megjelentek a katolikus szerzők művei, tekintélyes kiadók kiadásában, kánonképző könyvsorozatok tagjaiként, és alapvető irodalomtörténeti monográfiák tárgyalták a katolikus irodalom történetét, műfaji kérdéseit. A szerző felhívja a figyelmet, hogy a magyar tudományosság nemcsak magyar, hanem szlovák és cseh vonatkozásban is jelentős feladatokat végzett, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egykori szlovák és cseh tanszékeinek a közép-európai katolikus irodalom vizsgálatában is fontos szerepük volt. Pavol Strauss műveinek újrafelfedezésében például a tanszék professzorának, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán jelentős összehasonlító irodalomtudományi, katolikus szellemi műhelyt létrehozó Žilka Tibornak volt jelentős érdeme.

Az 1989 utáni (re)interpretációs kísérletek bemutatását követően a kölcsönös fordításirodalom és az elsősorban cseh–szlovák vonatkozásban erős komparatiztika jelentőségéről is olvashatunk. Az 1989 után alakult, közép-európai katolikus folyóiratok, szellemi műhelyek, katolikus felsőoktatási intézmények szerepét is megismerhetjük, kiemelve a korábban is említett, Käfer István alapította szlovakisztikai, bohemisztikai és polonisztikai műhelyt a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és az e műhelyek szerepét részben átvevő Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítványt, illetve az Edita Párhodová vezetésével létrejött, a szlovák katolikus irodalmat közép-európai kontextusban vizsgáló intézetet a szlovákiai Rózsahegyi Katolikus Egyetemen.

A kötet két további fejezete a modern irodalomtudomány szemszögéből vizsgálva mutatja be a katolikus irodalom újkori jelenségét, a szerző, a mű és a befogadó katolicitásának meghatározását, a befogadói-értelmezői horizont változását. A szerző az elemzői és az irodalomtörténeti nézőpontot is felhasználva határozza meg a katolikus irodalom újkori jelenségét, és széleskörű magyar, szlovák, cseh irodalomtörténeti áttekintést adva határolja el a közép-európai katolikus irodalmak jellemző 19–20. századi korszakait. A zárófejezet, szakítva a kötetben mindvégig megjelenő irodalomtörténeti as-

pektussal, a katolikus irodalom kulturális alakzatának, egyik tudományos vagy művészeti paradigmához sem köthető, korszakokon átívelő jelenségét elemzi. Kiss Szemán Róbert a bevezetőben is rögzített szerzői pozícióból rajzolja meg azokat a jellemző vonatkozásokat, amelyek a közép-európai térség, a magyar–cseh–szlovák kulturális tér katolikus irodalmának közös alapjait adják: a katolikus közösség minden megpróbáltatás, társadalmi változás ellenére fennmaradt folytonosságából fakadó közös nyelvet, a katolikus szimbólumrendszer nyelvi és képi állandósult referencialitását. A katolikus irodalmat meghatározó, a vallásos élmény tapasztalatából fakadó befogadói közösséget és a katolikus egyház tanításán alapuló binaritást, a Jó és a Rossz közötti különbségtétel képességének tételezését, a teológiai meg-alapozottságú, a szerző és Isten bensőséges viszonyán alapuló művészi autonómiát. Ahogyan Sík Sándor a kötetben hivatkozott Szent Jeromos-esszéjében idézi Prohászka Ottokár naplójából: „A művészet, ... mely alakot ad a hangban, alakokban a szépnek, a megsejdtítettnek, a fölségesnek, mely kinyilatkoztatásokat nyújt egy felső, szebb világból, a vallással, az örök szép forrásának kultuszával rokon ... Az egyik [a művészet] a meglátottnak alakot, a másik [a vallás] önmagát adja.”

Kiss Szemán Róbertnek az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában megjelent kötete egyedülálló kísérlet a hazai irodalomtudományban és szlavisztikában a magyar–szlovák–cseh kulturális háromszög irodalomtörténetének jelentős, mindhárom modern nemzeti művelődésben alapvető formáló erővel bíró irányzata, irodalmi alakzata, a katolikus irodalom recepciótörténeti, tudománytörténeti, összehasonlító irodalomtörténeti és irodalomelméleti vizsgálatára. Biztosak lehetünk abban, hogy megállapításai, eredményei inspirálóan hatnak majd a további kutatásokra, ahogyan azt a szerző a mű végén maga is megállapítja: „a kötet nemcsak egy közép-európai modell fölállítására tett kísérlet, hanem ő maga is csupán egy kicsinyített modellje a témáról írható vagy írandó többkötetes monográfiának”.

Mészáros Andor

GUITMAN Barnabás, *Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában* (Szent István Társulat, Budapest 2017) 260 o.

A kötet tápláló gyökérzete a latin nyelv, a latin műveltség. Szerzőnk latin szakosként a latinul publikáló Leonhard Stöckel műveinek elemzése nyomán küzdötte magát a XV–XVI. századi felső-magyarországi városok, első-

sorban Bártfa művelődésének mélységeibe. Teszi ezt a legteljesebb szakirodalom birtokában, igen sok új levéltári anyaggal. A hit, a hatalom és a humanizmus tudományos tankönyvét hozta létre, előrevetítve egy majdani nagymonográfiát a jelen tanulmánykötet lazább szerkezetéből.

A szinte megdöbbenően teljes ismeretek birtokában jogosan foglal állást személy-, hely- és országnevek használatában, akár a *Felvidék*, akár a mai Szlovákia XX. századi terminusának visszavetítésében. Egyértelművé teszi a *Felföld*, a *Magyar Királyság* használatát, annál is inkább, mert a Habsburg Monarchia terminus főként a XX. század európai politikájában a Mohács utáni Magyarország létének tagadását sugallta. Ugyanez a határozottság érvényesül a *reformáció* meghatározásában: ez a *res publica christiana* megújulásának mozgalma.

A majdani monográfiában bizonyára jegyzetanyaggá módosul a „Források és szakirodalom”, illetve a „Bepillantás a reformációkutatás német szakirodalmába” vagy a „Hitélet és művelődés a késő középkori Bártfán” általános része úgyszintén, valamint a „Valentin Eck és Bártfa” c. alfejezet szorosabban kötődik majd a Régi Magyarországi Nyomtatványok, az RMNy e részének tematikájához.

„Az első reformátorok Bártfán” c. alfejezetből ide kívánczik egy polemikus rész. Szapolyai János 1527-ban neheztelt, hogy a Ferdinándhoz hű bártfai polgárok azért távolították el Kristóf plébánost, mert gyűlölték a magyar nemzetet és nyelvet (*odio linguae et nationis Ungarorum*). Szerzőnk helyreigazítja David Paul Danielt, aki szerint itt a német és a szlovák polgárok ellentétéről van szó. Guitman Barnabás egyértelműen jelzi a helyes utat, miszerint itt a magyarországi németellenesség nyilvánul meg.

Szerzőnk elismerésre méltón birkózik Michael Radaschin nevével. Tudja, hogy horvát gyökerű, és a későbbi magyar szövegekben a hibás Radácsi forma honosodott meg. Guitman Barnabás a *Redesova* alakot javasolja, ami megint csak nem jó, mivel az nőnemű névforma. Hasonló a probléma a kaszai vértanúkkal kapcsolatban is, hiszem Kőrösi Márk a horvátoknál lehetne Križevčanin, Grodecz Menyhért pedig a lengyeleknél Grodziecki.

Érdekesen, további gondolkodásra késztetően fogalmaz „A felekezeti szervezet kialakulásának első lépései” és a „Hitviták és ellenfelek” c. fejezet. Különösen Miksa király kijelentése, aki Oláh Miklóst oláhnak nevezte. Ugyanilyen a Francesco Stancaróról, Kálmáncsehi Sánta Mártonról és Szegegi Gergelyről szóló alfejezet is.

A kötet felénél kezdődik a Leonhard Stöckel-kismonográfia, tanulmányai, tanári működése, hitvédelmi iratai, feltételezett írása a libetbányai vértanúkról, majd utolsó évei és hagyatéka. Félelmetesen időszerű és igaz a török kérdés Stöckel műveiben. A bártfai tanár elítélte azokat, akik Nyugat-Euró-

pában a törökök segítségével reménykedtek, és a muszlim hódítók integrálódásában bíztak.

„A libetbányai ügy – protestáns vértanúk” a kötet tűnődő fejezete. Szerzőnk szükségesnek tartja, hogy kifejtse a tanító és lelkész halálának körülményeit, időpontját.

Lazán kapcsolódó fejezet a „Művelődéstörténeti adatok a bártfai levéltárból”. Igazán a monográfiává bővülő-szilárduló műnek lesz ez szerves része, de e helyen és formában is rendkívül értékes.

Guitman Barnabás fiatal tudós és pedagógus. „A konfesszionalizációs modell és Bártfa – összegzés” c. zárófejezet egyetemi tankönyvbe való. Kitérően foglalja össze az elmondottakat, sőt az eddigi ismereteken túl is mutatva jelzi a további kutatások és alkalmazásuk irányát, és teljes joggal egy készülő nagymonográfia koncepcióját tárja az olvasó elé. A recenzens itt idézésekre kényszerül, hiszen szerzőnk megállapításai vitathatatlanok. Különösen is az alábbiakban, amikor a hazai protestantizmusnak a nyugat-európaítól eltérő sajátosságait foglalja össze: „ami ... a Sáros vármegyei hitvallásokat illeti, ezek célja nem a protestantizmus különböző belső ellentmondásainak felszámolása, hanem a pápához hű államszervezet képviselői előtti önigazolás volt ... meglehetősen kétségessé teszik, hogy a Magyar Királyság városainak esetében alkalmazható-e és milyen mértékben a Konfessionalisierung-elmélet” (182). A másik: „ez a térség a reformáció, majd az azt követő felekezetszerveződés egyik legjellegzetesebb hazai példájává vált. A felföldi városok polgársága szoros, határokat légiesítő kapcsolatokat ápol Erdély, Dél-Lengyelország, Szilézia és Németország városaival ... Mindez olyan közeget eredményezett, amely a szellemi, kulturális javaknak a kor adottságaihoz képest gyors és szabad áramlását biztosította ... e közeg talán legfontosabb összetartó ereje német gyökere, németnyelvűsége volt.”

A melléklet, a bibliográfia, a mutató önmagáért beszél. A recenzens restelné, ha formai következetlenségeket kritizálna. Az egész kötet – nem győzőm hangsúlyozni – folytatásért kiált, hiszen nemzetközi, mai nemzetek közötti értékeket tár fel.

Käfer István

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

- Erdő Péter* bíboros, esztergom-budapesti érsek, teológus, kánonjogász,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja
- Gaál Endre* nagyprépost, teológus, biblikus, az Esztergomi Hittudományi
Főiskola tanára
- Gájer László* teológus, kánonjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
professzora
- Gálffy Zsuzsanna* levéltáros, a Prímási Levéltár munkatársa
- Hámori Antal* jogász, kánonjogász, a Budapesti Gazdasági Egyetem docense
- Hesz Árpád Attila OSP*, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi
Doktori Iskolájának hallgatója
- Káfer István* irodalomtörténész, a Gál Ferenc Főiskola Magyarországi
Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-
Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke
- Mészáros Andor* bohemista, szlovakista, az Eötvös Loránd Tudományegye-
tem adjunktusa, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért
Alapítvány ügyvezetője
- Németh László Imre* teológus, a római Szent István Ház igazgatója
- Prokopp Mária* művészettörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem
professzora
- Rokay Zoltán* teológus, filozófus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
ny. professzora
- Snell György*, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye segédpüspöke

◆◆◆ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆◆ 2018

- május 2.** „A dunai átkelések története” – *Gróf Péter* előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- május 2-5.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészeti konferenciája
- máj. 2. – jún. 27.** A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedő és Vendéglátó Vállalkozók Érdekképviseleti Szervezetének (KISOSZ) tanfolyama
- május 4-5.** Mindszenty-zarándoklat
- május 12.** Könyvárverés a Laskai Osvát Antikvárium szervezésében
- május 25-27.** A Caritas Rundum Zuhause betreut Egyesület idősgondozási képzése
- május 29.** Az Ister-Granum Európai Területi Társulás közgyűlése
- június 2.** A Keresztény Vezetők és Üzletemberek Társaságának (KEVE) konferenciája
- június 12-13.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Papi rekollekciója
- július 6.** „Baross 170” emlékkonferencia Baross Gábor születésének 170. évfordulója alkalmából az Ister-Granum Európai Területi Társulás szervezésében
- július 15.** Eötvös Loránd Tudományegyetem Kárpát-Medencei Nyári Egyeteme
- július 31.** Google Digital Workshop képzés
- augusztus 28-29.** *Konyicska Renáta* zongorahangversenye és *Nicholas Clapton* nemzetközi dal-mesterkurzusának gálahangversenye a 8. Esztergomi Liszt Hét keretében

- szeptember 1.** Katekéták találkozója az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Hitoktatási Felügyelőségének szervezésében
- szeptember 2-3.** P-Graph workshop a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szervezésében
- szeptember 5.** Google Digital Workshop képzés
- szeptember 12.** „Az esztergomi reneszánsz vízgép története és rekonstrukciója” – *Deák Antal András* és *Szekeres József* előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- szeptember 19.** Az NCD (Natural Church Development) Magyarország képzése
- szeptember 20.** „FIR (Felsőoktatási Információs Rendszer) fejlesztési tevékenységek” – az Oktatási Hivatal konferenciája
- 2022-09-21** Szociális képzés
- szeptember 23.** *A Magyarország Bécsben – művelődéstörténeti útikönyv* bemutatója. Előadók: *Szepesi Zsuzsanna*, *Vertel Beatrix* és *Újváry Gábor* (Esztergom és környéke kincsei)
- szeptember 28-29.** Szociális képzés
- szeptember 29.** Könyvárverés a Laskai Osvát Antikvárium szervezésében
- szeptember 30.** A Boldog Ceferino Alapítvány díjátadó ünnepsége
- október 1-3.** Caritas rundum Zuhause betreut Egyesület továbbképzése házi beteggondozók részére
- október 3.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Papi rekollekciója
- október 4-7.** A Házasság Hétvége mozgalom Európa Tanácsának ülése
- október 5-6.** Szociális képzés
- október 12-13.** Szociális képzés
- október 12-14.** „1 plusz 1 misszió” – a Magyar Katolikus Püspöki Kar Külföldi Magyar Lelkipásztori Szolgálatának konferenciája
- október 17.** „Magyarország török alóli felszabadítása, különös tekintettel Esztergomra” – *Balogh Máté* előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- október 20.** Ünnepi találkozó a Magyar–Bolgár Barátság Napja alkalmából

- október 26-28.** V. Országos Hon- és Népismereti Konferencia a Honismereti Szövetség és a Péczeli József Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület szervezésében
- november 9.** A Komárom-Esztergom Megyei Iparkamara mesteravatója
- november 12-13.** Caritas rundum Zuhause betreut Egyesület továbbképzése házi beteggondozók részére
- november 14.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Papi rekollekciója
- november 20.** Magyar Kereskedelmi és Iparkamara – VMC Consulting találkozó
- november 27-29.** Nemzetközi Eucharisztikus Tudományos Konferencia
- december 1.** Könyvárverés a Laskai Osvát Antikvárium szervezésében
- december 10-12.** 8th Vocal Optimization Conference: Advanced Algorithms – nemzetközi konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Magyar Operációkutató Társaság szervezésében

A programokra jelentkezni a Szent Adalbert Központ titkárságán, a 06 (33) 541-939-es telefonszámon lehet.

A központ honlapja: www.szentadalbert.hu

◆◆◆ TARTALOM

Gaál Endre szakmai életrajza	145
Snell György beszéde Gaál Endre gyászmiséjén (2018. szeptember 27.)	147
GAÁL ENDRE	
A királyság eszménye az Ószövetségben	149
GÁJER LÁSZLÓ	
Boldog Meszlényi Zoltán krisztológiai írása	155
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE	
A milánói magyar katolikus közösség története 1924–1974.....	167
ROKAY ZOLTÁN	
Szulik József papköltő (1841–1890) „rendhagyó” műfordításai	189
HESZ ÁRPÁD ATTILA OSP	
Magyar és portugál pálosok egyesülése a XVI. században	205
GÁLFFY ZSUZSANNA	
Blaha Károly, a „piktor szakács”. Adalékok Simor János bíboros, hercegprímás udvartartásának történetéhez.....	225
HÁMORI ANTAL	
A „ <i>duplex effectus</i> ” és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén	239
<i>Közlemények</i>	
ERDŐ PÉTER	
Az afrikai egyház legrégebb joggyűjteménye, a <i>Breviarium Hipponense</i>	255
PROKOPP MÁRIA	
Ruzsa György két új könyve: <i>Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century</i> és <i>Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok</i>	272
<i>Szemle</i>	281
<i>Számunk szerzői</i>	294
<i>Krónika</i>	295

◆◆◆ OBSAH

Odborný životopis Endre Gaála.....	145
Kázeň Györgya Snella na zádušnej omši Endre Gaála (27. septembra 2018).....	147
ENDRE GAÁL	
Ideál kráľovstva v Starom zákone.....	149
LÁSZLÓ GÁJER	
Christologický spis bl. Zoltána Meszlényiho.....	155
IMRE LÁSZLÓ NÉMETH	
Dejiny maďarskej katolíckej komunity v Miláne 1924–1974	167
ZOLTÁN ROKAY	
„Nepravidelné“ umelecké preklady básnika kňaza Józsefa Szulika (1841–1890).....	189
ÁRPÁD ATTILA HESZ OSP	
Zjednotenie maďarských a portugalských pavlínov v XVI. storočí	205
ZSUZSANA GÁLFFY	
„Kuchár piktor“ Károly Blaha. Dodatky k histórii dvora kardinála prímasa Jánoša Simora.....	225
ANTAL HÁMORI	
Princíp „ <i>Duplex effectus</i> “ a „menšie zlo“ v prípade nebezpečenstva života tehotnej ženy.....	239
<i>Správy</i>	
PÉTER ERDŐ	
Najstaršia právnická zbierka africkej cirkvi <i>Beviarium Hipponense</i>	255
MÁRIA PROKOPP	
Dve nové knihy Györgya Ruzsu: <i>Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century</i> a <i>Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok</i> (Zbierka Györgya Ruzsu. Ikony).....	272
<i>Pohľady</i>	281
<i>Autori príspevkov</i>	294
<i>Kronika</i>	295
	299

◆◆◆ CONTENTS

Endre Gaál's Short Biography	145
György Snell's Sermon at the Requiem of Endre Gaál (27 th september 2018).....	147
ENDRE GAÁL	
The Ideal of Kingship in the Old Testament.....	149
LÁSZLÓ GÁJER	
Blessed Zoltán Meszlényi's Christological Writing.....	155
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH	
The History of the Hungarian Catholic Community of Milan	167
ZOLTÁN ROKAY	
József Szulik Priest and Poet's (1841–1890) 'Irregular' Translations.....	189
ÁRPÁD ATTILA HESZ OSP	
The Union of Hungarian and Portuguese Paulines in the 16 th Century.....	205
ZSUZSANNA GÁLFFY	
Károly Blaha, the 'Painting Cook'. Additions to the History of the Household of Cardinal János Simor.....	225
ANTAL HÁMORI	
The Principles of ' <i>Duplex Effectus</i> ' and 'the Least Harm' in case of Life Danger of a Pregnant Woman.....	239
<i>Communications</i>	
PÉTER ERDŐ	
The Earliest Canonical Collection of the African Church: the <i>Breviarium Hipponense</i>	255
MÁRIA PROKOPP	
Two New Books by György Ruzsa: <i>Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century</i> and <i>Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok</i> (György Ruzsa's Collection. Icons).....	272
<i>Review</i>	281
<i>Authors of the Present Issue</i>	294
<i>Chronicle</i>	295